STEFAN KARNER

STOJ!

TRAGÉDIE PRI ŽELEZNEJ OPONE
TAJNÉ SPISY

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA

Už sa zotmelo. Hustá októbrová hmla leží nad Moravou, štátnou hranicou pri Vysokej pri Morave. Nevidieť ani na tri kroky. Muž a žena sa pomaličky, jeden za druhým prikrádajú k pohraničnej obci, neskôr tesne pred ňou odbočia na poľnú cestu, aby sa dostali ďalej k ochrannej hrádzi proti povodniam. Tá predstavuje vzdialený smer. Ešte ju nemôžu vidieť. Keď však na ňu narazia, vedia, že odtiaľ je to už iba pár metrov k prvej prekážke z ostnatého drôtu, k začiatku železnej opony. Za ňou sa nachádza Rakúsko, krajina vytúženej slobody. Zostáva už len niekoľko metrov k Bernsteinstraße a ďalej k Moravskému poľu.

Gustávovi Polákovi a Jarmile Pospíšilovej ide o život. Polák je skúsený prevádzač. Cez hranice prepašoval už množstvo ľudí. A dnes sú podmienky priam ideálne. Tma, hustá hmla, zlé počasie znemožňujú pohraničnej stráži kontrolu. Iba 20-ročná Pospíšilová, pochádzajúca z Prahy, kde pracuje ako úradníčka, mu verí, nuž sa mu v Prahe zdôverí s úmyslom utiecť. Prosto, chce odísť z Československa a na Západe začať nový život na slobode.

ÚSTAV
PAMÄTI
NÁRODA

Stefan Karner

Stoj!
Tragédie pri železnej opone
Tajné spisy

Ústav pamäti národa
Bratislava 2015

453 km dlhá „železná opona“ medzi Rakúskom a Československom bola najvýchodnejšou hranicou medzi Západom a „východným blokom“. Zdroj: Príručka sovietskej okupačnej zóny Nemecka, 1965

Originál bol vytvorený v spolupráci s Dieterom Bacherom, Haraldom Knollom, Philippom Lesiakom, Kateřinou Lozoviukovou a Mirjanou Söhnovou

Publikáciu ***Halt!*** podporili a pomoc poskytli:
Archív bezpečnostných zložiek, Brno
Spolkové ministerstvo vnútra Rakúskej republiky, Viedeň
Spoločnosť Ludwiga Boltzmanna, Viedeň
Krajinská vláda Dolného Rakúska, St. Pölten
Rakúska národná banka, Viedeň
Veľvyslanectvá Rakúskej republiky v Prahe a Bratislave
Ústav pre štúdium totalitných režimov, Praha
Ústav pamäti národa, Bratislava
Fond budúcnosti Rakúskej republiky, Viedeň
Lektor Arnold Klaffenböck

Upozornenie pre čitateľov

Publikácia predstavuje čiastkový výsledok rozsiahleho vedeckého projektu „Operácie československých spravodajských služieb v Rakúsku 1945 – 1989“, ktorý bol rozpracovaný v Inštitúte Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny v Grazi a jeho pobočkách vo Viedni, Klagenfurte a Raabse v spolupráci s Ústavom pre štúdium totalitných režimov (ÚSTR) v Prahe, s Archívom bezpečnostných zložiek (ABS) v Brne a Ústavom pamäti národa (ÚPN) v Bratislave. Výskumný projekt je podporovaný Jubilejným fondom Rakúskej národnej banky.

Tento projekt bol realizovaný na základe dohody s autorom knihy univ. prof. Dr. Stefanom Karnerom a s vydavateľom Ecowin Verlag Salzburg.

Za poskytnutie práva na preklad z nemeckého originálu a vydanie v slovenskom jazyku týmto ďakujeme autorovi aj vydavateľovi.

Vydanie knihy bolo umožnené taktiež so súhlasom, podporou a pomocou Inštitútu Ludwiga Bolzmanna pre výskum následkov vojny Graz – Wien – Klagenfurt a Mag. Philippa Lesiaka.

Stefan Karner

STOJ!
Tragédie pri železnej opone
Tajné spisy

Vydal
Ústav pamäti národa
Miletičova 19, 820 18 Bratislava 218
www.upn.sk

Prvé vydanie v slovenskom jazyku

Zodpovedná redaktorka Alžbeta Poparová
Preklad z nemeckého originálu Šimák International , s.r.o./Marián Hatala
Jazyková korektorka Marta Bábiková
Grafická úprava Tlačiareň P+M, s.r.o., Turany
Sadzba a tlač Tlačiareň P+M, s.r.o.,Turany

Printed in Slovakia

Obrázok na obálke
z originálu publikácie Halt!, vydanej v roku 2013 Ecowin Verlag, Salzburg

© Stefan Karner
© Ecowin Verlag, Salzburg
© Ústav pamäti národa

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89335-72-5

Obsah

Úvodné poznámky 8

Železná opona – rozdelenie Európy 11

Turniket Rakúsko: agenti, špióni, prevádzači 39

Tragédie pri železnej opone pozdĺž Dyje a Moravy 79

Vražda v noci: Jarmila Pospíšilová zomiera v krupobití striel pri Morave 81

Šťastný, Duroň a Králíček: traja mladí Česi usmrtení dvadsiatimi šiestimi výstrelmi 91

Kittsee: devätnásť zmasakrovaných utečencov 99

Agenti-kuriéri a prevádzači ľudí. 110

Rakúski colníci pracujú pre československú Pohraničnú stráž: prípad „Erich“ 126

Hraničný štít za železnou oponou: manželia Koubovci 133

„Skrátka, zmláťte ho do bezvedomia a dopravte cez hranice!“: smrť agenta „Alberta“ na rybačke v rieke Dyje 143

Koniec dvojitého agenta: Karel Dufek 156

Vojna v éteri a obchod s hranicou. 167

Zhrnutie. 185

Príloha 187

Zoznam skratiek 188

Použitá literatúra 193

Úvodné poznámky

Čiastočné odtajnenie archívov v krajinách bývalého východného bloku poskytuje historickému výskumu od 90. rokov nové možnosti, a to tematické, inštitučné aj metodické. Vďaka sprístupneniu dovtedy utajovaných materiálov z archívov a fondov, ako aj zverejneniu informácií v rozhovoroch so „svedkami doby" sa zväčša v bilaterálnych vedeckých komisiách a na výskumných pracoviskách analyzujú ťaživé témy rusko-poľských dejín – Katyň, ukrajinsko-ruských dejín – hladomor, československých dejín – potlačenie „Pražskej jari" a okupácia krajiny vojskami Varšavskej zmluvy v roku 1968, alebo sa skúma otázka Berlína počas „studenej vojny".

Na historické bádanie boli dokonca čiastočne sprístupnené materiály tajných služieb. Zvlášť to platí pre archívy tajných služieb bývalého Československa. Dnes sú uložené predovšetkým v Prahe, Bratislave a Brne a umožňujú prístup k dokumentačnému materiálu, čo je hodné povšimnutia. Inštitút Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny v Grazi, Klagenfurte a vo Viedni poskytuje takéto možnosti už dvadsať rokov a v početných publikáciách, z ktorých väčšinu vydáva spoločne s partnerskými inštitúciami vo viacerých jazykoch, zachytáva podstatné témy z dejín východnej Európy a východnej časti strednej Európy. Aj predkladaná kniha patrí k výsledkom týchto snáh. Navyše predstavuje prvú, skôr populárno-vedeckú publikáciu, ktorá vznikla zo spolupráce Inštitútu Ludwiga Boltzmanna so zmienenými archívmi tajných služieb, respektíve s ich inštitúciami v Českej republike a na Slovensku.

Inštitút pre výskum následkov vojny, menovite jeho nová pobočka v obci Raabs, sa postavila pred úlohu spracovať „operácie československých spravodajských služieb v Rakúsku 1945–1989", a to predovšetkým na základe československých dokumentov a spisov. To sa už viac než rok deje v spolupráci s pražským Ústavom pre štúdium totalitných režimov (ÚSTR), s Archívom bezpečnostných zložiek (ABS) v Brne a obci Kanice, ako i s bratislavským Ústavom pamäti národa. Preto riaditeľom týchto inštitúcií, najmä Světlane Ptáčníkovej z ABS, niekdajšiemu riaditeľovi ÚSTR Danielovi Hermanovi a riaditeľovi ÚPN Ondrejovi Krajňákovi a ich spolupracovníkom patrí na tomto mieste poďakovanie za veľkorysosť pri vytváraní pracovných podmienok a za dobrú spoluprácu.

Krajinská vláda Dolného Rakúska, predovšetkým krajinský hajtman Erwin Pröll ochotne pomáha nášmu výskumu, a to nepretržite takmer dvadsať rokov. Osobitne podporil aj vytvorenie pobočky môjho inštitútu Raabs an der Thaya, kde v súčasnosti pracujeme na tomto rakúsko-slovensko-českom projekte.

Rovnako ďakujem Jubilejnému fondu Rakúskej národnej banky za podporu projektu a rakúskym veľvyslanectvám v Prahe a Bratislave, Dr. Ferdinandovi Trauttmansdorffovi a Dr. Josefovi Markusovi Wuketichovi za ich živý záujem o projekt i poskytnutie rezidencií, respektíve priestorov veľvyslanectiev počas podpisovania zmlúv a na tvorivé dielne. Generálny riaditeľ Claus Raidl ako prvý prejavil veľký záujem o tematiku a podporil prípravné práce v ich počiatočnej fáze. Fond budúcnosti Rakúskej republiky bol nápomocný aj pri tomuto projekte.

Osobitné poďakovanie patrí mojim spolupracovníkom z inštitútu v Grazi, českým a slovenským rešeršujúcim kolegom v Prahe, Brne a Bratislave, spolupracovníkom vo Viedni a v obci Raabs, predovšetkým Philippovi Lesiakovi, Kateřine Lozoviukovej, Mirjane Söhnovej. Takisto ďakujem Prokopovi Tomekovi, ktorý v Prahe poukázal na dokumentačný materiál tajnej služby a bol nápomocný pri preberaní materiálov, práve tak Dieterovi Bacherovi a Haraldovi Knollovi v Grazi. Zhromaždili obrovské množstvo materiálu, ktoré teraz čaká na spracovanie. Keďže rakúske ministerstvo vnútra túto prácu podporilo osobitným spôsobom, jeho zodpovedným predstaviteľom prináleží za to osobitné poďakovanie.

Napokon ďakujem vydavateľstvu Ecowin Verlag, menovite jeho zakladateľovi a šéfovi Dr. Hannesovi Steinerovi, ktorý sa ujal myšlienky vydať túto knihu a so svojimi spolupracovníkmi, najmä s pani magistrou Christinou Kindlovou ju aj presadil. Rukopis, ktorý bol vzhľadom na množstvo diakritických znamienok zvlášť náročný, redigovali a korigovali Dr. Arnold Klaffenböck a Mag. Dieter Bacher, rešerše fotografií poskytli Mag. Harald Knoll a Mag. Philipp Lesiak.

Aktivity československých tajných služieb v Rakúsku patrili okamžite po skončení druhej svetovej vojny k najrozsiahlejším spomedzi všetkých východoeurópskych spravodajských služieb vrátane tých zo Sovietskeho zväzu. Akronymy ZNB, ŠtB a MNB označujú československé „orgány“ s veľkým dosahom. Patrili k najsilnejším konkurentom západných a rakúskych spravodajských služieb. Preto pri zobrazení Rakúska v povojno-

vom období a jeho prirovnaní k spravodajskému turniketu je nevyhnutné poznať ich aktivity a úlohy.

Naša kniha je prvým krokom k tomuto poznaniu. Objasňuje situáciu pri železnej opone s Československom koncom 40. rokov a na začiatku 50. rokov minulého storočia. Na základe nedávno ešte neprístupných spisov tajných služieb niekdajšieho Československa prvýkrát zverejňuje tragédie pri železnej opone, ktoré sa odohrali pri riekach Dyje a Morava a ktoré mali navždy zostať v tieni zabudnutia. Na tom, že táto spleť tmy a tieňov sa teraz osvetlila, majú zásluhu najmä vedecké inštitúty archívov bývalých tajných služieb a ich riaditelia, predovšetkým však obdivuhodne liberálne zákonodarstvo v oblasti archívnictva v Česku a na Slovensku. To umožňuje, aby sa aj v ďalších prácach analyzovali a opísali operácie československých tajných služieb na území Rakúska.

Graz september 2013 Stefan Karner

Železná opona – rozdelenie Európy

Streda 16. augusta 1950: rakúsko-československá hranica. Prenikavý povel v češtine: „Stůj!“ Hneď nato sa nocou rozľahne 26 výstrelov a preruší strašidelné ticho. Pokus o útek troch neozbrojených mladých Čechov má krutý koniec. V krupobití striel československých pohraničníkov sú ako sito prederavení a na mieste mŕtvi Ludvík Duroň, 25-ročný, a Otakar Králíček, 22-ročný; Zdeněk Šťastný, 23-ročný, žije ešte pár mesiacov. Príslušník tajnej služby neskôr počas vyšetrovania Štátnou bezpečnosťou opísal udalosť nasledovne:[1]

„Keď sa skončila streľba, chvíľu bolo ticho, potom som počul stenanie jedného zraneného. Niekto naňho kričal, aby vstal a zdvihol ruky. Zranený nariekal a stenal, že nemôže vstať.“

Brutálne zastrelenie troch neozbrojených mužov nemalo nijakú oporu v práve, išlo dokonca a vážne porušenie československého právneho poriadku.[2]

Tí traja sa rozhodli utiecť do Rakúska z politických dôvodov. V stalinistickom režime komunistickej strany už nevideli pre seba nijaké šance na postup, nijaké perspektívy. Represie komunistického režimu, ktoré zakúsili napriek svojmu mladému veku, boli priveľmi tvrdé, než aby aj naďalej chceli žiť v ČSR.

Rovnako ako im sa vodilo mnohým ľuďom v Československu za železnou oponou. Tá rozdeľovala Európu štyridsať rokov, tvorila bezmála neprekonateľnú bariéru a hranicu medzi západným a sovietskym blokom: politickú, vojenskú, hospodársku, duchovnú, spoločenskú a mentálnu. Po stáročia súdržné oblasti boli rozkúskované, rodiny rozdelené a ľudia od seba odtrhnutí. Železná opona znamenala najtvrdší úder do tváre

---

[1] Porov. ÚDV, F. vyšetrovací spis ČVS, ÚDV-13/Vt-98, kópia Dozorového spisu v trestnej veci VVP Tábor, č. Vv 32/68. Protokol o výsluchu Bohuslava Drabíka, l. 52/271– 273. Ak chýba citát, kapitola vychádza z nasledujúcich prameňov: ABS, F. Inšpekcia Ministerstva vnútra ČSSR, I. časť (A 8/1), inv. J. 476, inv. J. 1452; ABS, F. Osobné spisy príslušníkov MV, Personálny spis Ludvíka Duroňa; ABS, prípad Pulec; Pospíšil, Hyeny; Pospíšil, Hyeny v akci; Šedivý, Světlana.

[2] Československý zákon z roku 1948, č. 286/1948 Zb.

demokracie a slobody, po ktorej túžili milióny ľudí, čo sa chceli zväčša v brutálne potlačených povstaniach a revolúciách (počnúc Nemeckou demokratickou republikou, pokračujúc Maďarskom, Československom a Poľskom a končiac Sovietskym zväzom) zbaviť stalinistického režimu komunistických strán alebo sa oslobodiť útekom.

Hranica železnej opony tak zaznamenáva tisíce naliehavých volaní po slobode, tisíce pokusov, ako hranicu podvrátiť a čiastočne prelomiť. Tieto volania našli ozvenu v novinách, televízii, rozhlase, na letákoch, v hospodárskych organizáciách, ale aj v špionáži a tajných službách. Studená vojna, citeľná v bežnom živote, v športe, umení a v hospodárstve, sa tu na hraniciach obzvlášť manifestovala. Denne. Spravodajské služby z Východu i Západu tu vykonávali špionážnu činnosť a ľudia na úteku rúbali prieseky cez opevnenia a kopali tunely pod strážnymi vežami pohraničníkov. Spravodajské vysielače tajných služieb viedli cez hranice propagandistickú ofenzívu a východné vysielače rušili vysielanie zo Západu. Tajné služby prevádzali cez hranice aktivistov a propagandistov na Západ, odpočúvali telefonické rozhovory, unášali a vraždili ľudí.

Na hraniciach väčšmi než kdekoľvek inde verbovali miestnych obyvateľov, ba dokonca exekutívne orgány sa sami vystavovali nebezpečenstvu

Československá pohraničná hliadka na hraniciach s Rakúskom. Zdroj: ÚSTR

pri únosoch ľudí cez hranice a pri ich zadržiavaní, keď niečo pašovali, alebo niekoho cielene pozorovali a sledovali. Tu pri železnej opone pobiehali agenti, špióni, dobrodruhovia, obchodníci s ľuďmi a ľudia na úteku. Skutoční zamestnávatelia agentov, špiónov, ich riadiace a veliteľské centrály sa nachádzali ďaleko od hraníc v bezpečnej vzdialenosti: v Budapešti, Prahe, Moskve, vo východnom Berlíne, v Pullachu[3] alebo vo Washingtone.

Aj v samotnom Rakúsku bolo viacero takzvaných „špionážnych stredísk", to znamená oporných bodov zahraničných tajných služieb: americké služby mali svoje kancelárie okrem iných miest vo Viedni, v Salzburgu, Klagenfurte, Linzi, Innsbrucku a v Zell am See. Britské služby boli napríklad vo Viedni, v Klagenfurte, Grazi, vo Villachu, Wolfsbergu, v Millstatte, vo Weizi, v Leobene, Leibnitzi a Brucku an der Mur. Francúzske služby sídlili predovšetkým v Seefelde a Innsbrucku a sovietske služby okrem iného vo Viedni, v Badene, Neunkirchene, vo Weidene/See a v St. Pöltene. Tajné služby, najmä tie americké, nezriedka využívali bývalých vysokopostavených príslušníkov oddielu SS.[4] Popri tajných službách okupantov sa pohybovali, čiastočne v sprievode alebo v úzkej spolupráci s nimi, spravodajské služby iných štátov, hlavne bezprostredných susedov: z Juhoslávie, Maďarska a, samozrejme, aj z Československa.

Len československá Štátna bezpečnosť (ŠtB) využívala od roku 1945 dve špionážne strediská vo Viedni a v Salzburgu a zástupy špiónov, agentov, donášačov a informátorov. Helmut Zilk, neskorší minister školstva a starosta Viedne, ktorého spojenie s ŠtB odhalili médiá[5], bol len jedným z nich.

Pozostalosť ŠtB obsahuje osobné spisy vyše 12 000 Rakúšaniek a Rakúšanov, ktoré založila československá Štátna bezpečnosť. Títo ľudia sa jej z nejakého dôvodu javili ako dôležití, alebo niektorí sami nadviazali spoluprácu s ŠtB či jednoducho boli „privlastnení". Vojenská spravodajská služba Office of Strategic Services (OSS) uviedla, že po skončení druhej svetovej vojny spolupracoval v Salzburgu každý štvrtý obyvateľ mesta

---

[3] Pullach im Isartal je obec v Bavorsku. Sídli tam nemecká Spolková spravodajská služba BND (pozn. prekl.).

[4] Porov. medzi iným: Beer, Österreich, s. 40 – 44.

[5] Porov. „Krycie meno Holec", in: Profil, č. 13, 40. ročník, 23. 3. 2009, s. 16 a ďalšie, následne vydané správy rakúskych a českých médií.

s americkými službami.[6] Tirolský krajinský hajtman Karl Gruber odhadol, že v auguste 1945 dosiahol počet agentov diverzných francúzskych služieb len v Tirolsku číslo 200.[7]

Na dennom poriadku tajných operácií na hraniciach, riadených ŠtB, bolo pašovanie ľudí, deportácie a chladnokrvné vraždy údajných (dvojitých) agentov, ako aj sledovanie a prenasledovanie utečencov, často cez hranice až na rakúske územie.

Most ako bariéra: most cez rieku Dyje neďaleko Hardeggu v Dolnom Rakúsku. Keďže Dyje v tejto oblasti tvorí štátnu hranicu, počas studenej vojny plošinu mosta odstránili, aby sa zamedzilo prechádzaniu vozidlami. Zdroj: Archív mesta Hardegg

---

[6] Univ. prof. i. R. Dr. Siegfried Beer, Graz, ďakujem za toto upozornenie zo spisov OSS.

[7] Beer, Geheimdienste, s. 43.

Železná opona pozdĺž 453 kilometrov dlhej hranice medzi Rakúskom a Československom predstavovala pre tisíce ľudí z „východného bloku“ aj poslednú bariéru. Oddeľovala ich od Západu a primnohí ju nezdolali. Stúpili na míny a tie ich roztrhali na kusy. Alebo to urobili psy, ktoré na ne poštvala Pohraničná stráž. Obyčajne ich však zadržali a zatkli ešte skôr, než prešli cez pásmo smrti hraničného územia, alebo sa vôbec dostali k hranici: vždy a všade prítomná, neviditeľná výzvedná služba ŠtB. Nasledovali vysoké väzenské tresty, ich rodiny sa pokladali za spoluvinníkov.

Na úteku zomrelo 129 ľudí na hraniciach v krupobití striel československých pohraničníkov alebo ich usmrtili ich psy. K tomuto číslu treba prirátať pohraničných vojakov, ktorých životy vyhasli na plote z ostnatého drôtu, a to pri nešťastných náhodách, alebo sami spáchali samovraždu na oplotení nabitom vysokým napätím, keďže už psychicky nezvládali všetky denné hrôzy. Táto hrozná bilancia dokazuje, ako perfídne a smrtonosne boli v Československu stupňovito vybudované, niekde kilometer hlboké zabezpečovacie zariadenia na obranu pred „kapitalistickým nepriateľom“, a aká ťaživá atmosféra musela panovať v zakázaných pásmach, a to aj medzi pohraničníkmi.

Ploty a zátarasy železnej opony už z krajiny zmizli, niekdajšie zakázané pásma nachádzame znova už len ako „pásy obnovujúcej sa prírody“ v národných parkoch. Ideologickú hranicu celkom prekonala európska integrácia. V Česku a na Slovensku sa tým, ktorí zahynuli pri železnej opone, venujú vedecké práce a dokumentárne filmy. V Rakúsku akoby sa zabúdalo na hrôzy železnej opony a na mocnú prítomnosť a aktivitu zahraničných tajných služieb v krajine. Akoby sa to obdobie vytesňovalo z pamäti. Len z času na čas, keď sa zverejní aktuálna činnosť spravodajských služieb, ako naposledy v prípade americkej National Security Agency (NSA), sa táto téma okrajovo objaví v médiách a vo verejnom diskurze.

Kniha otvára práve túto ranu. Na základe československých a rakúskych spisov sa dá vytvoriť úplne presný obraz, mozaika tieňov, ktorá nikdy nemala preniknúť na verejnosť, pričom ju skladali ľudia, ich osudy predstavujú jej malé kamienky. Mozaika, na ktorej pracovalo viac ľudí, než sme schopní si predstaviť.

S prípadmi, ktoré sa udiali na hraniciach v rokoch 1945 až približne 1955, s dianím pri železnej opone sa objasňujú zóny tieňov povojnového obdobia v Rakúsku a Československu, tie mnoho ráz treba chápať aj

v súvislosti s operáciami československých tajných služieb na rakúskom území alebo proti Rakúsku.

„…an Iron Curtain has descended across the Continent."

Po skončení druhej svetovej vojny, ktorá bola s približne 52 miliónmi obetí na životoch, holokaustom, so zhodením dvoch atómových bômb na Japonsko a s masovým vyhnaním Nemcov z východnej Európy v rokoch 1945 – 1946 najväčším konfliktom v dejinách, sa železná opona veľmi rýchlo udomácnila ako metafora vytvárania politických blokov v Európe a sveta odteraz rozdeleného studenou vojnou. Lebo železná opona sa stala prvým očividným symbolom onoho vytvárania politických blokov: najneskôr od konca 40. rokov minulého storočia sa deliaca čiara manifestovala konkrétne, a to v podobe bariér na hraniciach medzi Východom a Západom. A predsa o železnej opone nebola reč ani vtedy, keď režim komunistickej strany začal so stavaním zátarás.

Slovné spojenie železná opona patrilo najprv do divadelného slovníka, na začiatku 20. storočia sa čoraz viac používalo ako pojem na označenie neprekonateľnej hranice. Vasilij Rozanov vo svojej knihe z roku 1918 vztiahol tento divadelný výraz na dôsledky ruskej „revolúcie", a tým ho po prvý raz spojil s komunizmom. Anglická šľachtičná Ethel Snowdenová (!)[8] písala o dva roky neskôr v knihe Through Bolshevik Russia o „železnej opone", za ktorou sa nachádzalo boľševické Rusko.[9] Do roku 1939 by sme mohli uviesť mnohé ďalšie dôkazy o používaní tohto slovného spojenia. Znovu bolo zaznamenané koncom februára 1945, a to v okolí ministra národnosocialistickej propagandy Josepha Goebbelsa. V článku s titulkom „Rok 2000" z 25. februára 1945 písal Goebbels v orgáne propagandy „Das Reich" o železnej opone, čo sa spustí nad Európou po vojne a vojenskej porážke Nemeckej ríše.[10]

---

[8] Tu ide o náhodnú zhodu mien so zbehom NSA (americkej Národnej bezpečnostnej agentúry) a „whistle-blowerom" Edwardom Snowdenom, ktorý v roku 2013 utiekol do Ruska.

[9] Snowden, Russia.

[10] Komlosy, Länder, s. 498. Goebbels sa svojím prejavom snažil legitimizovať pokračovanie boja proti „železnému ruskému parnému valcu": „Keby nemecký národ zložil zbrane, Sovieti by obsadili – a to aj po dohovoroch medzi Rooseveltom, Churchillom a Stalinom – celú východnú a južnú Európu vrátane najväčšej časti ríše. Pred týmto ob-

Začiatok tzv. tretej Československej republiky[11]*: zasadnutie vlády Národného frontu v provizórnom sídle vlády v Košiciach, 1. mája 1945. Zdroj: Vojenský ústredný archív, Praha.*

Už 12. mája 1945, teda bezprostredne po ukončení vojnových operácií v Európe, Winston S. Churchill v telegrame americkému prezidentovi Harrymu S. Trumanovi hovoril o „iron curtain". To, či Churchill poznal Goebbelsovu formuláciu, sa nedá dokázať.[12]

Podstatne väčšiu publicitu dosiahol Churchill v roku 1946 svojím preslávenym prejavom na Westminster College vo Fultone, v štáte Missouri. Churchill prebral pojem železná opona a líniu konfliktov vtedajšej svetovej politiky charakterizoval nasledovne:

„From Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic an Iron Curtain has descended across the Continent. Behind that line lie all the capitals of the ancient states of Central and Eastern Europe. Warsaw, Berlin, Prague, Vienna, Budapest,

---

rovským územím – vrátane Sovietskeho zväzu – by sa okamžite spustila železá opona." Citované podľa Kernic, Eisener Vorhang, s. 514.

[11] Tzv. druhá Československá republika (príp. pomníchovské Československo) existovala od 4. 10. 1938 – 15. 3. 1939, pozn. prekladateľa.

[12] Loidol – Sandgruber, Eisener Vorhang, s. 16 – 19.

Belgrade, Bucharest and Sofia; all these famous cities and the populations around them lie in what I must call the Soviet sphere, and all are subject, in one form or another, not only to Soviet influence but to a very high and in some cases increasing measure of control from Moscow."[13]

Sovietske vojenské oddiely stáli v Prahe a vo Viedni. Zatiaľ čo sa znovuvybudovanému Rakúsku podarilo napriek desať rokov trvajúcej sovietskej okupácii východnej časti krajiny a veľkých častí Viedne pomaly sa vymaniť spod vplyvu Moskvy a v roku 1955 opätovne nadobudnúť plnú suverenitu, pre Československo sa v roku 1945 začala predposledná etapa jeho cesty za železnú oponu. V prvých demokratických voľbách do parlamentu v máji 1946 získali komunisti väčšinu, čo bol veľký rozdiel v porovnaní s Rakúskom.[14]

Pod svojím straníckym šéfom Klementom Gottwaldom ako predsedom vlády (do roku 1948) komunisti pozvoľna pracovali na deštrukcii demokratického systému, ktorý sa obnovil po druhej svetovej vojne. Na zamýšľané definitívne prevzatie moci komunistickou stranou využili najmä ministerstvo vnútra ako mocenskú základňu. „Februárový puč" v roku 1948 napokon znamenal totálny prevrat a začiatok stalinizácie československého štátu a československej spoločnosti, a teda znárodňovania, vyvlastňovania, kolektivizácie a neslobody. Krajina a jej ľudia boli pre Západ ukrytí za železnou oponou a zarigľovaní, hoci Západ bol vzdialený často len niekoľko sto metrov a na dohľad.

KSČ pomocou onoho ochranného valu chrániac samu seba mohla budovať a vybudovať totalitný, stalinistický režim. „Priezory" cez železnú oponu ešte ojedinele pripúšťali pohľady dovnútra, ukazovali však iba kúsok skutočného diania alebo boli manipulované pre pohľad Západu.

---

[13] „Od Štetína pri Baltickom mori až po Terst pri Jadrane rozdeľuje kontinent železná opona. Za touto hranicou ležia všetky hlavné mestá starých štátov strednej a východnej Európy. Varšava, Berlín, Praha, Viedeň, Budapešť, Belehrad, Bukurešť a Sofia; všetky tieto slávne mestá a ich obyvatelia sa nachádzajú vo sfére, ktorú musím nazvať sovietskou, a v tej či onej forme nepodliehajú len sovietskemu vplyvu, ale aj veľmi tuhému a v mnohých prípadoch ešte stupňujúcemu sa poručníctvu Moskvy." Preklad autora. V angličtine prejav vyšiel in: James, Churchill, s. 7285 – 7293.

[14] Lukeš, Road, s. 250; porov. aj Lukeš, Edge.

Edvard Beneš,[15] druhý prezident druhej Československej republiky. Zdroj: Wikimedia Commons

Klement Gottwald, predseda KSČ a prezident Československa v rokoch 1948 – 1953. Zdroj: ÚSTR

Prakticky každý československý štátny občan bol postihnutý zmenou systému, a to väčšinou rozličnými formami individuálnej a administratívnej represie, hnacej sily toho náhleho obratu. Obrovské množstvo ľudí, ktorých v krátkom čase postihli vlny čistiek v KSČ, ukazuje, aký veľký zásah znamenala stalinizácia v Československu.[16] Z politických grémií prepustili 100 000 funkcionárov, okolo 20 000 funkcionárov vyhodili z odborov, 4 600 dôstojníkov sa muselo do roku 1949 rozlúčiť s armádou a zo Sokola – českého vlasteneckého telovýchovného spolku, založeného v roku 1892, vylúčili približne 15 000 členov.[17]

Po poslednom slávnostnom zhromaždení cvičencov („slete"), ktorý sa uskutočnil od 19. do 27. júna 1948 s 500 000 účastníkmi a bolo možné ho chápať aj ako protestnú demonštráciu proti novému komunistickému

---

15 Druhý československý prezident v rokoch 1935 – 1938 a 1946 – 1948, pozn. prekl.

16 Tomek, Cold War, s. 9.

17 Hnutie Sokol sa v Čechách a na Morave rozvíjalo od roku 1860 a v 19. storočí sa stalo pilierom českých a slovenských národných hnutí. Neskôr sa Sokol stal telovýchovným hnutím všetkých slovanských národov. Ich spoločné športové slávnosti boli aj výrazom panslavizmu. Okrem telesnej výchovy bola hlavým ťažiskom práce starostlivosť o folklór.

Prevrat vo februári 1948 – komunistická manifestácia na Václavskom námestí v Prahe.
Zdroj: Vojenský ústredný archív Praha

režimu a prezidentovi Klementovi Gottwaldovi, telovýchovné hnutie Sokol celkom zakázali. Zakázané boli aj všetky politické strany okrem KSČ. Zákaz sa týkal približne 120 000 členov Československej strany národne socialistickej, 100 000 členov Československej strany ľudovej a 20 000 sociálnych demokratov. Zo 600 špičkových manažérov štátnych podnikov prepustili takmer polovicu, rovnako 500 univerzitných profesorov. Skoro každého piateho študenta vyhostili z univerzity a vylúčili zo štúdia.[18]

Len v roku 1948 bolo uväznených a z vykonštruovaných politických zločinov obžalovaných 3 000 ľudí. Nemálo z nich ešte skôr, než by mohli utiecť na druhú stranu železnej opony. V tomto období už komunistami načisto ovládaná Štátna bezpečnosť vykonala 3 700 domových prehliadok. Do roku 1954 bolo v Československu popravených 241 ľudí z politických dôvodov, často po propagandisticky zneužitých monsterprocesoch podľa sovietskeho vzoru z tridsiatych rokov, medzi nimi generálny tajomník

[18] Porov. Larmola, Path.

Rudolf Slánský vypovedá počas monsterprocesu v novembri 1952. V tomto súdnom konaní bola veľmi silná protižidovská a protislovenská rétorika štátnych orgánov.
Zdroj: ÚSTR

KSČ Rudolf Slánský.[19] Ľudia odsúdení na dlhoročné väzenie si tresty odpykávali väčšinou v pracovných táboroch.

Spomedzi nich mali Jáchymovské uránové bane v Krušných horách tú najhoršiu povesť. Z Československej banskej spoločnosti, z ktorej neskôr vznikla nemecká Joachimsthaler Bergwerksgesellschaft (Jáchymovská banská spoločnosť) ťažiaca smolinec, urobilo NKVD v roku 1945 pracov-

[19] Rudolf Slánský, narodený roku 1901 v obci Nezvěstice pri Plzni, roku 1921 vstúpil do KSČ. Už o osem rokov sa vypracoval do Predsedníctva ÚV KSČ. Ako poslanec zastupoval KSČ v Národnom zhromaždení, a to v rokoch 1935 – 1938, ešte v roku 1938 musel utiecť s viacerými spolustraníkmi do exilu do Moskvy, kde naďalej pôsobil v prospech svojej strany a aktívne sa zúčastnil aj na Slovenskom národnom povstaní. Roku 1945 sa vrátil do ČSR ako generálny tajomník KSČ a v roku 1951 postúpil do funkcie námestníka predsedu vlády. Ešte v tom istom roku mu však vytkli, že spolupracoval s údajným špiónom Noelom Fieldom. Slánskeho zosadili, zatkli, vo vykonštruovanom procese v roku 1952 odsúdili na smrť a popravili. Roku 1963 rozsudok proti nemu zrušili. Porov. Lukeš, Slánský. Politické procesy v Československu; porov. Kaplan – Svátek, Säuberungen, s. 535 – 542; Weber – Mählert, Terror.

Jáchymovské rudné bane dodávali Sovietom urán pre ich atómovú bombu. Tisíce väzňov zomreli v baniach alebo na následky práce extrémne ohrozujúcej zdravie. Zdroj: ABS

ný tábor. Sovietsky Ľudový komisariát vnútra – Narodnyj kommissariat vnutrennich del vybudoval tento závod ako „československý GULAG", kde sa dobýval smolinec pre sovietsku atómovú bombu. Nemeckí vojnoví zajatci tam postavili obrovské tábory, ktoré od roku 1948 slúžili ako internačné tábory pre desaťtisíce politických väzňov v ČSR.[20]

No nielen komunistické vlny čistiek sa valili československou spoločnosťou, ale aj rýchla zmena hospodárskeho systému na centrálne riadené plánované hospodárstvo s rozsiahlym zoštátňovaním priemyslu a kolektivizáciou poľnohospodárstva sa týkala prakticky každého občana štátu.

V reakcii na drastický zvrat sa sformovalo takzvané „tretie hnutie odporu" proti komunistickému režimu (po hnutí odporu proti Habsburgovcom a neskôr proti národným socialistom). Zároveň sa začala mohutná vlna utečencov, smerujúcich na západ a juh. Na jej utlmenie sa predbežne politicko-ideologické hranice prebudovali doslova na pascu na ľudí – na železnú oponu. Oba faktory – pripravenosť Čechov a Slovákov vzdorovať napriek všetkým rizikám novému režimu a stála vlna utečencov do západného Nemecka a Rakúska – majú podstatný význam pre dnes už takmer zabudnuté, urputné boje počas studenej vojny na miestach, kde bol švík medzi totalitným Československom, závislým od Moskvy, a Rakúskom.

Z pohľadu Rakúska zmena systému v Československu očividne odrhla suseda po desaťročia úzko spojeného a prestalo ho verejne vnímať. Podľa predstáv mnohých Rakúšanov sa Praha nachádzala trochu ďalej na východe Európy, v každom prípade „východnejšie" než Viedeň. Predovšetkým v pohraničných regiónoch sa železná opona javila ako nepreniknuteľná bariéra. Ľudia v jej blízkosti predpokladali, a často právom[21], že sú ohro-

[20] Porov. Pustejovsky, Bombe; Karlsch – Zeman, Urangeheimnisse.
[21] Porov. s podrobnou štúdiou Blaive – Molden, Grenzfälle.

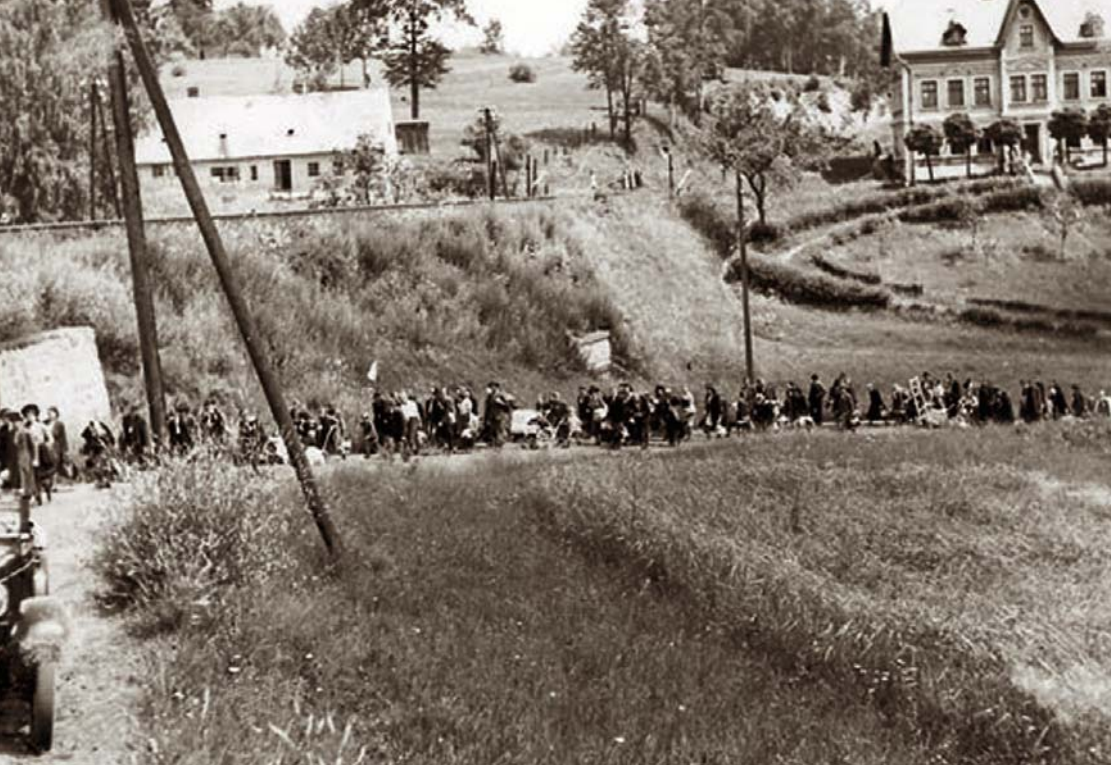

Začiatok deportácie a úteku z Československa, spojeného s trápením a smrťou sudetských Nemcov 1945/46. Zdroj: Vojenský ústredný archív, Praha

zení a za bariérou odteraz leží krajina kontrolovaná represívnym komunistickým režimom.[22]

Šéfredaktor rakúskeho denníka Arbeiter-Zeitung Oscar Pollak vo svojom úvodníku komentoval puč vo februári 1948 nasledovne:

„Teraz už aj Československo prestalo byť demokraciou a stalo sa ‚ľudovou demokraciou´. S definitívnou platnosťou vypadlo z Európy a pridalo sa k východnému bloku. Preto však neprestalo byť naším susedom a my dúfame, že zostane naším priateľom, ktorého osud sa nás dotýka […] Komunisti neboli dosť silní na to, aby vládli v demokracii: ale ich moc, opierajúca sa o politickú políciu a Sovietsky zväz v pozadí, sa ukázala ako dosť silná na to, aby demokraciu odstránila.“[23]

---

[22] Medzištátne vzťahy medzi Rakúskom a Československom až po porážku Pražskej jari porov. Ullmann, Nachbarschaft; porov. s príspevkami in: Karner – Stehlík, Österreich. Tschechien.

[23] Koniec demokracie u susedov, in: Arbeiter-Zeitung, 27.2.1948, s. 1 a nasl.

Aj keď novovzniknuté štáty Rakúsko a Československo nadviazali krátko po skončení vojny bilaterálne vzťahy, a to z osobnej iniciatívy niekdajšieho rakúskeho vyslanca Ferdinanda Mareka a ďalších bývalých rakúskych diplomatov žijúcich v máji 1945 v Prahe, boli od začiatku zaťažené.[24] Predovšetkým „Benešovými dekrétmi" a na ich základe vyhnaním a vyvlastnením sudetských Nemcov, zdĺhavým stíhaním nacistických zločincov v Rakúsku a sčasti v každodennej realite sa vyskytujúcim zhovievavým zaobchádzaním s Čechmi a Slovákmi v Rakúsku, ktorí v Československu spáchali zločiny. Práve to vyvolávalo veľké diskusie a spory.

Rakúski diplomati sledujúci dianie po prevrate v roku 1948 podávali správy predovšetkým o začínajúcich represiách, politických verejných procesoch a o hlavnom podozrení KSČ z titovského, neskôr sionistického sprisahania. Na druhej strane vzápätí zaznelo podozrenie, že Rakúsko sa aktívne podieľa na boji proti československej ľudovej demokracii alebo ho prinajmenšom schvaľuje.[25] A tak v Mladej fronte, oficiálnom komunistickom orgáne Československého zväzu mládeže, citovali tajomníka mládežníckej organizácie rakúskych komunistov Freie Österreichische Jugend (FÖJ) Erwina Flemmera, ktorý vystúpil počas Československého kongresu mládeže, konanom od 7. do 11. júna 1950 v Prahe:

„Vieme, že reakciu v Rakúsku […] využili americkí imperialisti na rozbíjačskú prácu medzi československým ľudom a na to, aby narúšali budovanie socializmu v Československej republike. Cez hranice posielajú do Československa tajné oddiely fašistických živlov, ktoré sa skladajú z ríšskych Nemcov, čo sa kedysi v krajine usadili. Tieto skupiny majú za úlohu robiť špionáž a sabotáž."[26]

Hoci sa nedá doložiť, že Flemmer sa skutočne takto vyjadril, predsa len to jasne svedčí o nepriateľskom obraze, ktorý o Rakúsku vytvárala československá propaganda. Tomu zodpovedala citlivá reakcia rakúskeho vyslanca Meinrada Falsera, keď v pošte rakúskej diplomacie objavil v roku 1951 podozrivý list, do Rakúska poslaný zrejme z Prahy. List obsahoval

---

[24] Porov. Bischof, Austria; Schriffl, Austria; Začiatky rakúskej zahraničnej politiky po roku 1945, porov. aj Gehler, Zahraničná politika.
[25] Porov. Tůma, Regime.
[26] Cit. podľa Ullmanna, Nachbarschaft, s. 81

najrozličnejšie politické informácie, najmä o represiách voči cirkvi v Československu, pričom tieto informácie sa mali šíriť prostredníctvom Rádia Vatikán a Rádia Slobodná Európa. Falser vo svojej správe ministerstvu zahraničia píše:

„S pochopením pre veľké ťažkosti, v akých sa nachádza rímskokatolícke duchovenstvo v Československu, nemôžem v dostatočnej miere poukázať na nebezpečenstvá, ktoré vyplývajú z podobných sprostredkovaní, a to nielen pre zúčastnené osoby, ale i pre vyslanectvo […]. Ľudia sa potom nesmú čudovať […] najvyšším väzenským trestom pre vinníkov. Keďže však nemám chuť byť takýmto – mimochodom, naskrze bezúčelným – sprostredkovaním politického propagandistického materiálu zapletený do štátneho procesu, prosím Úrad spolkového kancelára, zahraničné záležitosti […], aby jednoznačne vysvetlili […], že v budúcnosti treba od akcií takéhoto druhu upustiť.“[27]

Vzájomné vzťahy medzi Rakúskom a Československom v rokoch 1948 – 1955 boli celkovo veľmi napäté. Na vlastnej koži to pocítili rakúski vyslanci, ktorí posielali správy do Viedne. Odrazilo sa to však aj v obojstrannom, sústavne negatívnom spravodajstve o susednom štáte, či už vo vtedajších straníckymi orgánmi riadených alebo slobodných médiách.

Pozvoľné uvoľnenie nastalo až od roku 1955 a roku 1961 sa otvorili veľvyslanectvá oboch krajín v Prahe a vo Viedni. V atmosfére ranej studenej vojny, počas predvolebného boja roku 1953 sa jasne vyslovil prominentný príslušník českej menšiny vo Viedni, socialistický poslanec Krajinského snemu Josef Jirava:

„Vieme, že komunisti priniesli Československu iba biedu […]. My, Česi a Slováci, žijeme v krajine, v ktorej sa rešpektuje naša národnosť, Rakúsko sme si zvolili za svoju druhú vlasť a za rodisko našich detí […]. V československej menšine v Rakúsku sa nachádza zopár komunistických pochlebovačov. Ak je to v československej ľudovej demokracii také dobré, ako to tvrdia, prečo potom nejdú späť do toho raja za ostnatým drôtom, mínovými poľami a pohraničnými strážnymi vežami? Prečo tu zostávajú a len od iných žiadajú, aby sa vrátili do Československa?“[28]

---

[27] AdR, BMAA, II-POL, Čsl. 45, GZ 140.505-pol/51, cit. podľa Ullmanna, Nachbarschaft, s. 256.

[28] Česi v Rakúsku volia socialisticky, in: Arbeiter-Zeitung, 19. 2. 1953, s. 2.

A naozaj to bola najmä železná opona, o ktorej sa tu hovorilo, a množstvo incidentov na hraniciach, čo obzvlášť zaťažovali bilaterálne vzťahy medzi Rakúskom a Československom.

Železná opona – pasca na ľudí

Dôvod na prechod od rýdzo ideologickej železnej opony ku konkrétnym obmedzujúcim opatreniam treba hľadať v skutočnosti, s ktorou sa museli konfrontovať všetky komunistické štáty strednej a východnej Európy už krátko po uchopení moci komunistickými stranami: s množiacimi sa útekmi vlastného obyvateľstva na Západ.[29] Od 50. rokov preto voči Rakúsku postupne rástol dobre strážený systém blokád. Komunistická propaganda vysvetľovala zmysel zátarás, pravdaže, inak: zriadili ich proti kapitalistickému Západu. Na jednej strane mali odradiť votrelcov, špiónov a kontrarevolucionárov od toho, aby narúšali budovanie nového komunistického spoločenského poriadku v sovietskych satelitných štátoch. Na druhej strane podľa komunistickej propagandy mali zátarasy zastaviť hroziacu vojenskú expanziu spojencov.

Zátarasy splnili svoj hlavný účel a rady vlastného obyvateľstva zovreli tesnejšie. Vzhľadom na „hroziace" nebezpečenstvo, nedostatok informácií zo Západu a propagandistickú mašinériu pokladalo propagandou značne ovplyvnené obyvateľstvo zátarasy prevažne za potrebné obranné opatrenie. Železná opona, vybudovaná údajne na ochranu pred ideologickým nepriateľom, sa tak stala i nástrojom vnútornej konsolidácie a útlaku.[30]

Počiatok zatvárania hraníc bol v každej krajine rozdielny: Maďarsko začalo hranicu systematicky zatvárať už v roku 1948[31], Československo budovalo od roku 1950 bezpečnostné pásma a na vnútronemeckej demarkačnej čiare bola od roku 1952 vytvorená päť kilometrov široká uzavretá

---

[29] K najnápadnejším útekom dochádzalo cez nemecko-nemeckú hranicu. Porov. Heidemeyera, 1961.

[30] Metódy a dôsledky tejto konsolidácie dovnútra na príklade Československa sú opísané in: Koura, Einschüchterung.

[31] Gecesényi, Bergauf, s. 1284 a nasl.

oblasť.[32] Chronológia hermetického zarigľovania strednej a východnej Európy železnou oponou detailne:

Maďarsko nariadilo od mája 1948 posilnenie hraničného úseku smerom k Rakúsku, aby sa pašerákom a utečencom odrezala cesta. Navyše Pohraničnú stráž vyňali zo správy ministerstva obrany a v roku 1950 začlenili do Úradu štátnej bezpečnosti. Do stavby technických zariadení – na začiatok boli naplánované drôtené prekážky a mínové polia – sa pustila Maďarská ľudová armáda. Súčasťou prác bolo aj zriadenie pätnásť kilometrov hlbokého pohraničného pásma, z ktorého vysídlili „nespoľahlivé" osoby. Toto pohraničné pásmo malo dva kilometre široký hraničný pás; na zhruba päťdesiat metrov široký pás bezprostredne pri hranici smela odteraz vstúpiť iba Pohraničná stráž. Prvým stavebným krokom bolo postavenie strážnych veží, a to v prvej línii, aby sa zabránilo úteku vlastných vojakov.

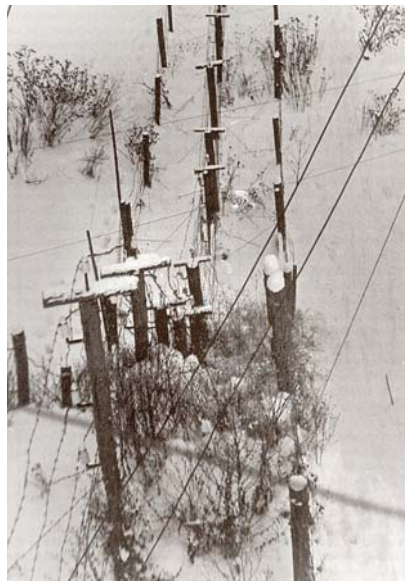

Drôtená zátarasa pri železnej opone, 1952. Drôtmi na strednom plote viedol elektrický prúd. Zdroj: ABS

Nato sa v dĺžke 366 kilometrov pozdĺž rakúsko-maďarskej hranice vybudovali drôtené prekážky, o niečo neskôr položili mínový pás. Pre rozličné problémy s mínami, ako i v dôsledku začínajúcej sa liberalizácie v Maďarsku sa roku 1955 opäť pristúpilo k odmínovaniu, ktoré sa skončilo 20. októbra 1956.[33] Uvoľnenie však trvalo len chvíľu: už niekoľko mesiacov

[32] K hranici medzi západným Nemeckom a sovietskou okupačnou zónou/NDR porov. predovšetkým Wilke, Weg; aj medzi Juhosláviou a Štajerskom bola už v roku 1945 zriadená, a to britskou okupačnou mocnosťou, pohraničná uzavretá oblasť, ktorú do roku 1949 kontrolovala britská FS (Field Security). Medzi rokmi 1950 a 1955 prevzala rakúska vidiecka polícia kontroly na hranici, pričom britská okupačná veľmoc si tak ako predtým vyhradila právo rozhodovať o osobách ilegálne prekračujúcich hranicu. K nanajvýš problematickým situáciám na hranici medzi Rakúskom a Juhosláviou v začiatočnej fáze studenej vojny porov. Engelke, Flüchtling; Engelke, Mur.

[33] Gecesényi, Bergauf, s. 1303 – 1307.

Strážna veža pri železnej opone. Zdroj: ABS

po potlačení maďarskej revolúcie sovietskymi vojenskými oddielmi bolo od marca 1957 položených okolo 800 000 nových mín. V polovici 60. rokov ich opätovne odstránili, aby sa uvoľnilo miesto pre sovietske signalizačné zariadenia. Tie sa postupne stávali čoraz rafinovanejšie, a to paralelne s nápaditosťou utečencov.[34]

V Československu došlo postupne k zmenám v hraničnom režime, ktoré odzrkadľovali aj politický vývoj a etapy prevzatia moci komunistickou stranou. Po roku 1945 sa najskôr zdalo, akoby stráženie hranice bolo podriadené tým istým modelom ako v medzivojnovom období. A tak sa už krátko po skončení vojny zriadila Finančná stráž. V tom čase patrilo k jej úlohám aj stráženie hranice.

Pozdĺž hranice hliadkovalo 5 000 mužov. Hneď po vojne sa síce na niektorých miestach hraníc vybudovali ploty, nápadne sa podobajúce na neskorší hraničný systém, no slúžili iba národnoštátnemu vyznačeniu

[34] K technickým aspektom železnej opony, k jej budovaniu a postupnej zmene porov. detailne Lugosi, Grenze.

hranice a v žiadnom prípade nemali povahu život ohrozujúcich zariadení. Vyhnanie a deportácie nemeckého obyvateľstva z krajiny v roku 1945/46, predovšetkým z pohraničných oblastí, vytvorilo predpoklady a zároveň neskôr uľahčilo systematické budovanie zátarás a bezpečnostných zón stupňovito zriaďovaných hlboko vo vnútrozemí bez ohľadu na obyvateľstvo: obce boli úplne ľudoprázdne.

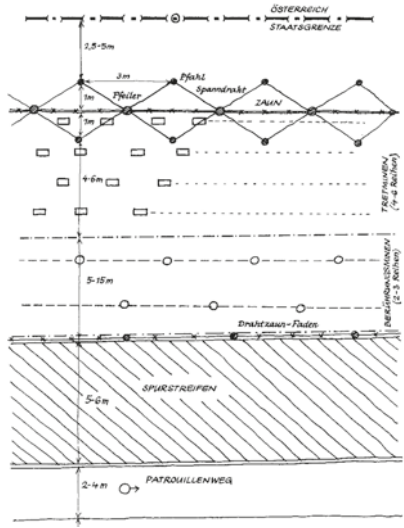

Smrteľné nebezpečenstvo: schematické znázornenie mínovej závory pri „železnej opone" pred rokom 1956. Zdroj: HGM

Prevzatie moci komunistami po februári 1948 však situáciu radikálne zmenilo. Prístup obyvateľstva k hranici obmedzovali predpisy, hraničné priechody boli vybavené závorami. Od apríla 1950 sa začalo s budovaním bezpečnostného pásma širokého od dvoch do šiestich kilometrov medzi Jáchymovom, na najsevernejšej hranici ČSR s Nemeckom, a Bratislavou. Práve v hornatých regiónoch severných Čiech však bola hranica ešte relatívne priechodná, z čoho profitovali prevádzači znalí miestnych pomerov.[35]

Dňa 28. apríla 1951 urobila ČSR ďalší krok: ministerstvo nariadilo vybudovať hraničné pásmo a takzvané uzavreté oblasti, a to s platnosťou od 1. júna 1951. Uzavretá oblasť siahala najmenej dva kilometre od štátnej hranice do vnútrozemia. K uzavretej oblasti sa pripájal hraničný pás zasahujúci ďalších päť, v niektorých neschodných a hornatých regiónoch až dvanásť kilometrov do vnútrozemia.

V júli 1951 bola zriadená Pohraničná stráž ako osobitá vojenská ozbrojená zložka, zo zákona zrovnoprávnená s vojskom a bezpečnostnými orgánmi. Jej vojaci pozostávali predovšetkým z obyvateľstva lojálneho voči režimu komunistickej strany. Plán rátal so 6 000 mužmi, no ich počet sa čoskoro zvýšil na temer 20 000 vojakov. Do uzavretých pásiem

[35] K československej železnej opone porov. Jílek – Jílková, Opona; k stráženiu československých hraníc s NSR a Rakúskom porov. Pulec, Bewachung, s. 142–144.

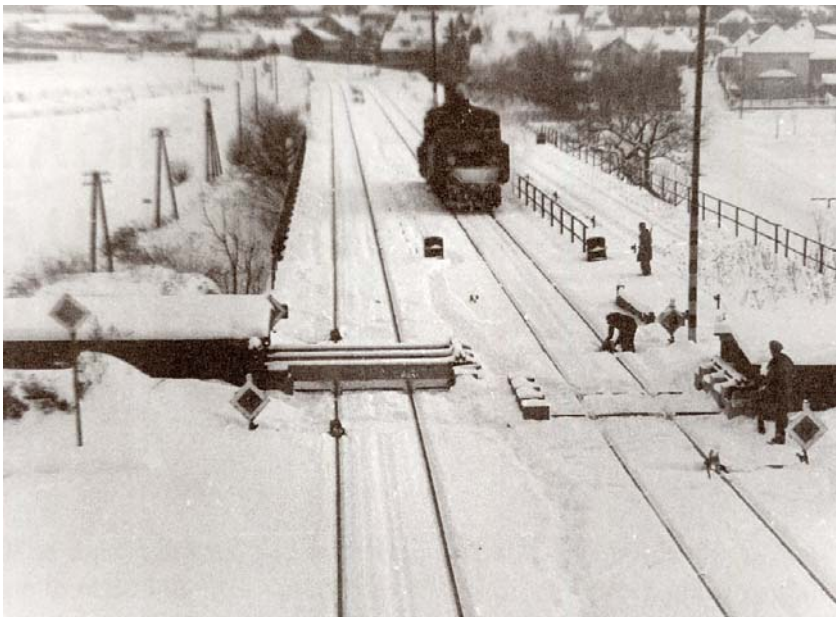

Prísne stráženie železničnej trate na hraniciach. Pripravené koľajové zábrany mali zabrániť akejkoľvek „ilegálnej" jazde cez hranice. Zdroj: ABS

„chránených" Pohraničnou strážou sa nesmelo vkročiť, obce a domy boli vysídlené a čiastočne zrovnané so zemou.[36]

Do uzavretej zóny smela vkročiť len Pohraničná stráž, prípadne ľudia, ktorým udelili špeciálne povolenia. Obyvateľstvo bývajúce v hraničnom pásme za uzavretou zónou muselo mať špeciálne povolenie od Ministerstva národnej bezpečnosti. Spravidla sa osoby preverovali čo najprísnejšie, dokonca i režimu verní, usídlili sa tu občania často pochádzajúci z východných oblastí štátu. Krátkodobý vstup do hraničného pásma sa povoľoval len v súvislosti s návštevou rodiny a pracovnou príležitosťou a bol väčšinou pod vojenským dohľadom a dozorom.

[36] Už vyháňanie sudetských Nemcov v rokoch 1945/46 viedlo v hraničných pásmach, neskôr prebudovaných na železnú oponu, k masívnemu úbytku obyvateľstva. Hraničné pásma osídľovali vo veľkom počte ľudia z východného Slovenska a ďalšie, s miestnymi danosťami neoboznámené a na tomto území cudzie osoby. Takto sa malo už vopred zamedziť osobným vzťahom ponad hranicu.

Najmä medzi rokmi 1952 až 1964 predstavovalo československé opevnenie hraníc smrteľnú pascu, keďže jeden zo stupňovito postavených pohraničných plotov, zväčša ten stredný, bol pod vysokým napätím 3 000 až 6 000 voltov a pozdĺž oplotenia sa ukladali míny. Až do odstránenia zariadení v roku 1989 zomrelo pri československej železnej opone proti Rakúsku a NSR (Bavorsku) celkovo až do 390 civilistov (z toho 280 utečencov), no aj 648 vojakov a úradníkov tých jednotiek, ktoré boli nasadené na zabezpečenie hraníc. Zo 648 usmrtených príslušníkov Pohraničnej stráže a ľudí z tajných služieb však prišlo o život len dvanásť pri prestrelkách s narušiteľmi hraníc. Zvyšní zahynuli pri nešťastiach spôsobených vysokým napätím a mínami, spáchali samovraždu alebo sa navzájom postrieľali. Mŕtvych tu bolo výrazne viac než pri vnútronemeckej železnej opone, kde násilne prišlo o život 872 ľudí (z nich 822 utečencov, 27 pohraničníkov NDR, 6 sovietskych štátnych občanov a sedemnásť osôb zastrelili z lietadiel). V hraničnom úseku pri Rakúsku zomrelo v rokoch 1948 – 1989 pri pokuse o útek dovedna 129 ľudí.[37]

Československí pohraničníci na obchôdzke, kedykoľvek pripravení strieľať! Zdroj: ABS

V sovietskej okupačnej zóne Nemecka sa situácia medzi niekdajšími spojencami a Sovietskym zväzom vystupňovala obzvlášť od roku 1948. Konflikt sa rozhorel kvôli menovej reforme v západných okupačných zónach a západných sektoroch Berlína a viedol k blokáde mesta Sovietskym zväzom. Mesto až do konca blokády zásobovali zo vzduchu americké a britské dopravné lietadlá, takzvané „hrozienkové bombardéry“.[38]

V roku 1949 došlo k postupnému založeniu Nemeckej spolkovej republiky (NSR) a Nemeckej demokratickej republiky (NDR). Časť obyvateľov

[37] Na tému ľudia usmrtení na hranici existuje množstvo literatúry a veľký prieskum, tu poukazujeme len na: štúdiu „Pracovného kolektívu 13. august“ http://www.mauermuseum.com); Hertle – Nooke, Todesopfer; Sauer – Plumeyer; Lozoviuková, Tod, s. 49–51; Pulec, Organizace. K mnohým dramatickým a smrteľným prípadom pri československej železnej opone, no i k úspešným pokusom o útek porov. Navara, Vorfälle. Najmä s. 11 – 34 ponúkajú prehľad o genéze zariadení na hraniciach a o orgánoch a funkcionároch, ktorí boli za ne zodpovední.

[38] Porov. Laufer, ZSSR.

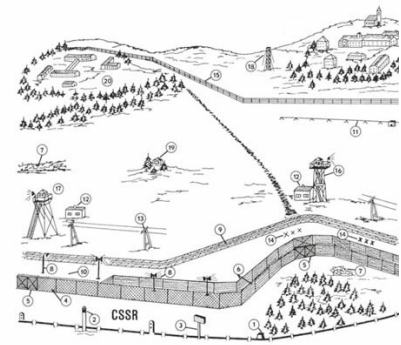

Schematické znázornenie železnej opony pri Československu. Bezmála nepreniknuteľná hraničná zóna. Zdroj: U. S. Army Center of Military History

1. Priebeh hraníc s hraničnými kameňmi
2. Biele hraničné stĺpiky s modrými pásmi
3. Hraničná tabuľa
4. Jednoradový ostnatý drôt alebo plot z kovových tyčí
5. Brány v plote
6. Dvojradový ostnatý drôt
7. Pasce z nástražného drôtu so signalizačnými raketami
8. Vysvietené areály
9. Trať hliadky
10. Jazdné pruhy
11. Výbehy pre psov
12. Strážne búdy pre vojakov zo strážnych veží
13. Pohraničná komunikačná sieť
14. Dodatočné prekážky
15. Signalizačný plot
16. Rozhľadňa z dreva
17. Rozhľadňa z ocele
18. Rozhľadňa na pozorovanie vzdušného priestoru
19. Bunker
20. Kasárne pohraničných oddielov

hraničného pásma, patriaceho k NDR, vysídlili, zriadili sa prvé oplotenia. Až do krvavého potlačenia ľudového povstania 17. júna 1953 utieklo z NDR vyše 400 000 ľudí, predovšetkým do západného Nemecka.[39] Napokon v roku 1961 zaznel dorozumievací signál: NDR začala nielen s ukladaním nástražných mín pozdĺž hranice, ale – v rozpore s vyhlásením predsedu Jednotnej socialistickej strany Nemecka (SED) Waltera Ulbrichta, že „nikto nemá v úmysle stavať múr" – aj so samotnou stavbou Berlínskeho múru.[40] No neposilňoval sa iba Berlínsky múr,[41] ale i celá vnútronemecká hranica: plotmi z kovových tyčí, priekopovými zátarasami proti motorovým vozidlám, kontrolnými pásmi, signalizačnými zariadeniami, svetelnými

[39] Porov. Wilke, Weg; Kowalczuk, Volksaufstand; Wettig, Politik.
[40] Aborlat – Wäldner, Chronologie, s. 73 – 82.
[41] Rozsiahly opis vychádza z obšírneho spisového materiálu zo sovietskych archívov výsledkov studenej vojny v súvislosti s Viedenským summitom prezidenta USA Johna F. Kennedyho a sovietskeho šéfa strany Nikitu S. Chruščova, a ponúka očakávané uvoľnenie i vyostrenie konfliktu: Karner et al., Wiener Gipfel.

Ak sa niekto dotkol jedného zo signalizačných drôtov, odpálili sa svetlice, ktoré prezradili „votrelca" cez deň i v noci. Zdroj: ABS

bariérami, betónovými pozorovacími vežami, výbehmi pre psov, blokovacími plotmi a signálnymi plotmi, ako i betónovými múrmi okolo obcí.[42]

K ďalšiemu vyostreniu situácie prišlo roku 1971, keď NDR umiestnilo pozdĺž vnútronemeckej hranice smrtiace trieštivé míny typu SM-70. Tieto takzvané „samostrelné zariadenia" s približne sto gramami trhaviny vystreľovali po explózii zhruba 80 až 110 črepín s ostrými hranami. Až keď v roku 1976 Michael Gartenschläger, kritik systému NDR, demontoval dve z týchto samostrelných zariadení a predstavil ich verejnosti na Západe, najvyššie štátne orgány NDR už viac nemohli popierať ich existenciu, ktorú ľudia na Západe napospol predpokladali. O čosi neskôr, pri opätovnom pokuse demontovať samostrelné zariadenia, Gartenschlägera cielene zastrelili, a to špeciálne komando z NDR.[43]

Je skoro zbytočné sa tu zmieňovať o tom, že aj hraničné zátarasy medzi „bratskými krajinami" Varšavskej zmluvy boli vybudované podobne ako železná opona. Platilo to najmä o hraniciach so Sovietskym zväzom, kto-

[42] K budovaniu hranice a posilneniu opevnenia na hranici v 60. rokoch na jednom regionálnom príklade, porov. Münkel, Kontrolle.

[43] Neguschewski, Salzwedel.

Hraničný priechod blízko Čopu medzi Maďarskom a Sovietskym zväzom v roku 1974. Aj hranica Sovietskeho zväzu s „bratskými krajinami" bola vybudovaná ako železná opona. Fotografia: Karner

rých väčšie priechody ako Záhony-Čop, Iaşi alebo Brest sa pre turistov zo Západu pomaly stávali priechodnými až v 70. rokoch minulého storočia.

Rozdelený svet – „studená vojna"

Je vyslovene zložité priradiť začiatok studenej vojny medzi Východom a Západom k nejakej udalosti. Jej začiatok sa v literatúre spája najskôr s vypuknutím gréckej občianskej vojny v decembri 1944, najneskôr však s rokom 1948, teda s rokom komunistického puču v Prahe a sovietskej blokády Berlína, respektíve zásobovania mesta pomocou amerického vzdušného mosta.[44]

[44] Porov. Leffler – Westad, Cold War; Stöver, Kalter Krieg; k rozličnému určovaniu hraníc porov. na doplnenie Schmidl, Phase, s. 20.

V skutočnosti možno rad udalostí a geostrategických úvah medzi jarou 1945 a nasledujúcimi mesiacmi definovať ako prelomové obdobie smerujúce k studenej vojne, ktorej pôvod spočíval ešte v tej druhej svetovej. Lebo boj proti národnému socializmu sformoval okrem iného spojenectvo dvoch štátov, ktoré spolupracovali napriek ideologicky celkom protikladným spoločenským modelom: Spojených štátov amerických a Sovietskeho zväzu. Toto účelové spoločenstvo však vydržalo, len dokým si to vyžadovali vojnové udalosti. Najneskôr na Jaltskej konferencii vo februári 1945 sa začalo črtať, aké rozdielne plány spriadali spojenci pre povojnovú Európu.[45] Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill a Josif Stalin rozdelili Európu na sféry vplyvu. Postupujúce armády sa v podstate zastavili pri riekach Labe a Enns. Američania a Sovieti sa uprostred Európy postavili jeden proti druhému. Z niekdajších účelových spojencov sa promptne stali protivníci.[46]

Rozdelenie Európy: Winston Churchill, Franklin Delano Roosevelt a Josif Stalin na Jaltskej konferencii vo februári 1945. Zdroj: Wikimedia Commons

Roosevelt, ktorý zomrel v apríli 1945, ubezpečil Stalina o úplnom a rýchlom stiahnutí amerických vojakov z Európy.[47] Za jeho nástupcu Harry S. Trumana sa však protiklady vyostrili. USA začali podstatne agresívnejšie reagovať na sovietsku hegemónnu politiku.[48] Nakoniec sa boje, ktoré sa v niektorých regiónoch počas druhej svetovej vojny viedli proti nemeckej alebo japonskej okupačnej mocnosti, zmenili na občiansku vojnu. V nej stáli proti sebe buď partizáni – komunisti prozápadných vlád, ako napríklad v Grécku, prípadne Číne, alebo nacionalistické gerily koloniálnej mocnosti ako v Indonézii. Konfliktné strany podporovali USA alebo Sovietsky zväz, čo bol model, ktorý mnohé zástupné vojny nasledujúcich desaťročí nielen predvídal, ale sa v nich aj uplatňoval.[49]

---

45 K Jaltskej konferencii porov. Dülffer, Jalta.
46 Porov. k tomu Karner – Stelzl-Marx, Rote Armee.
47 Porov. k tomu Kramer, Stalin, s. 64; Pečatnov, Stalin; rovn., Big Three.
48 Rathkolb, Kalter Krieg, s. 12.
49 Porov. Schmidl, Phase, s. 20.

Ciele a záujmy oboch nových superveľmocí boli priveľmi rozdielne. Zatiaľ čo Sovietsky zväz sa pokúšal vybudovať si bezpečnostné pásmo prostredníctvom štátov orientovaných na Moskvu a presadiť ho s podporou komunistických strán v obsadených krajinách, západní spojenci, predovšetkým USA za Trumana sa snažili zamedziť vplyvu komunizmu v Európe.

S rokom 1948 etablovaním komunistických systémov v krajinách strednej a východnej Európy, prisúdených sovietskej sfére vplyvu, sa menili aj vojenské plány. Nastal nový záujem Američanov o starý kontinent. Mala nasledovať obrana západnej Európy, a to čo najrýchlejšie: na Rýne a Piave. O čosi neskôr sa aj táto línia posunula ďalej na východ, čo najbližšie k železnej opone.[50]

Za týchto predpokladov rástli obavy z tretej svetovej vojny. Americkí stratégovia síce nebezpečenstvo opätovnej bojovej činnosti v Európe vyhodnotili ako bezvýznamné, no sila západoeurópskych vojenských oddielov sa nepokladala za dostatočnú na to, aby mohli odolať útoku Sovietskeho zväzu. Vo všetkých plánoch Západu od konca 60. rokov minulého storočia sa vychádzalo z možného útoku Sovietskeho zväzu, na ktorý by sa malo najprv reagovať vojenským ustupovaním NATO zo strednej Európy, napokon až k Atlantickému oceánu, následne prvým atómovým útokom Západu do zázemia frontu, predovšetkým do priestoru Nemecka, Rakúska a Maďarska. Tým sa v studenej vojne vyznačili fronty. Hranica pri železnej opone sa stala švíkom medzi blokmi.

Antagonisti – Západ proti východnému bloku

Ako výsledok všetkých týchto procesov sa pomaly etabloval nový európsky poriadok. Vákuum, ktoré vzniklo v Európe zánikom Tretej ríše, už nevypĺňali Veľká Británia s Francúzskom, ale obe veľmoci – USA a Sovietsky zväz.[51]

---

[50] Tamtiež, s. 21 a nasl.

[51] Rathkolb, Kalter Krieg, s. 11 a nasl. K procesnej povahe, týkajúcej sa začiatku studenej vojny, porov. Lundestad, East, s. 10–14.

Na jednej strane bol Západ, v ktorom európske štáty podporované politikou USA – dôležitým nástrojom Plánu európskej obnovy (European Recovery Program, čiže Marshallovým plánom)[52] – krátko po druhej svetovej vojne urobili prvé kroky k politickej integrácii: Európske spoločenstvo pre uhlie a oceľ (ESUO), 1951; Európske hospodárske spoločenstvo (EHS) a Európske spoločenstvo pre atómovú energiu (EURATOM), 1957. Prenesenie národných kompetencií na nadnárodnú inštitúciu nemalo priniesť len hospodárske výhody – od začiatku projektovania sa integrácia západnej Európy vnímala ako nástroj na zabezpečenie mieru na kontinente. Odbúranie obchodných prekážok a ciel, ako i čoraz väčšia integrácia národných ekonomík zakladateľských štátov Európskeho hospodárskeho spoločenstva, Nemeckej spolkovej republiky, Francúzska, Holandska, Belgicka, Luxemburska a Talianska, nemali iba urýchliť hospodársky rozvoj, ale aj zabrániť chybám medzivojnového obdobia.[53] Väčšina západoeurópskych štátov sa vojensky stretla v severoatlantickom vojenskom zväzku NATO, ktorému dominovali USA.[54]

Na druhej strane bol východný blok: hegemónia Sovietskeho zväzu nad štátmi, ktoré prisúdili jeho sfére vplyvu na konferenciách spojencov v rokoch 1944 a 1945, bola čoskoro zreteľná. Červená armáda síce oslobodila štáty východnej Európy spod okupácie národných socialistov, no vnútila im vládu komunistických strán pod svojím vplyvom. Ako hospodársky antiprogram k Marshallovmu plánu vznikla Rada vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP).[55] Obchod členských štátov RVHP so Sovietskym zväzom prebiehal na „šikmej ploche", smer Moskva. Vojenské zjednotenie nastalo v rámci Varšavskej zmluvy, a to 14. mája 1955, deň pred podpisom rakúskej Štátnej zmluvy.[56]

USA a Sovietsky zväz sa pri rokovaniach pridržiavali rôznych doktrín, pomenovaných podľa v tej dobe aktívnych politických vodcov, v prostredí ktorých sa doktríny vyvíjali a nadobúdali účinnosť. Poväčšine prispievali k zostreniu studenej vojny. Významnou sa stala Trumanova doktrína,

---

52 Porov. Parrish – Narinsky, Evidence; Bischof – Pelinka – Stiefel, Marshall Plan; k dôsledkom Marshallovho plánu na Československo porov. Tůma, Marshall Plan.

53 K dejinám európskej integrácie porov. Mittag, Geschichte.

54 K prehľadu o činnosti NATO a jej úlohe ako integrujúcom prvku západnej Európy porov. Schröter, NATO.

55 Rada vzájomnej hospodárskej pomoci. Porov. k tomu Gibianskij, Gründung; Kaplan, Entwicklung; Zwass, Rat.

56 Porov. Umbach, Bündnis, na doplnenie porov. Gribkov, Warschauer Pakt.

ktorú prezident USA vyhlásil 12. marca 1947 pred americkým Kongresom. Podľa nej by USA mali podporovať „všetky národy, ktorých slobodu ohrozujú ozbrojené menšiny alebo vonkajšie tlaky“, čo sa vo vtedajšom kontexte dalo jednoznačne chápať ako politika zadržovania komunizmu, namierená voči hegemónnej politike Sovietskeho zväzu. Cieľ tejto doktríny: potláčanie komunizmu, a to kdekoľvek na svete, potvrdzoval jej platnosť po celé obdobie studenej vojny. Na druhej strane bola od konca 60. rokov minulého storočia významná „Brežnevova doktrína“, postulovaná 12. novembra 1968 sovietskym štátnym a straníckym šéfom Leonidom I. Brežnevom na V. zjazde Poľskej zjednotenej robotníckej strany ešte pod dojmom potlačenia „Pražskej jari“ niekoľko mesiacov predtým. Brežnev sa pritom domáhal práva Moskvy na vojenský zásah, ak v satelitných štátoch dôjde k „ohrozeniu“ socializmu (ku „kontrarevolúcii“). Brežnevova doktrína sa ukázala ako neudržateľná až za Michaila Gorbačova.

Aj v plánoch tajných služieb na Východe a Západe hralo rozdelenie západnej a východnej Európy a zriadenie železnej opony dôležitú úlohu. Najdôležitejšou časťou agendy služieb východoeurópskych štátov bola ochrana pred „kontrarevolučnými aktivitami“ a zabezpečenie vlastnej sféry vplyvu, a tým železnej opony. Táto obrana sa mala realizovať, podľa možností, už na druhej strane vlastných hraníc, čiže v „kapitalistických“ štátoch. Naproti tomu aj západné služby hľadali možnosti, ako preniknúť cez deliace línie a získať informácie o svojich protivníkoch. Z týchto dôvodov kľúčová úloha prináležala štátom nachádzajúcim sa západne od hraničnej čiary, najmä Rakúsku a NSR ako operačnej oblasti v predpolí železnej opony. Predovšetkým od roku 1955 sa neutrálne Rakúsko v priebehu studenej vojny stalo dôležitou križovatkou aktivít tajných služieb na oboch stranách. Niektoré boli zverejnené, väčšina z nich zostáva dosiaľ neobjasnená. Príklady v tretej kapitole (s. 79 a nasl.) vrhajú ostré svetlo na rôznorodé dianie pri železnej opone, pri riekach Dyje a Morava, kde v prvom desaťročí po vojne zohrávali operácie tajných služieb mimoriadnu úlohu.

Turniket Rakúsko: agenti, špióni, prevádzači

Piatok 10. októbra 1952 Viedeň, 8. mestský obvod, americká okupačná zóna, trojposchodový nájomný dom vo Florianigasse. V priebehu niekoľkých sekúnd tu sovietska špeciálna jednotka prepadne byt, ktorý predtým vypátrala spravodajská služba. Naďabí v ňom na Karla Grubera, Karla Bednáře a Rudolfa Kasíka – československých štátnych občanov. Zásah je plánovaný dlhodobo, nič nie je ponechané na náhodu a predstavuje vrchol v únosoch na rakúskej pôde, objednaných československou tajnou službou ŠtB u sovietskych kolegov štátnej bezpečnosti.

Tí traja muži sú podozriví, že pracujú ako „kuriéri agentov", to značí „prevádzači" ľudí a pašeráci správ z poverenia niektorej západnej tajnej služby, aby škodili ČSR. Sú to oni, čo neprestajne vŕtajú diery do železnej opony a prekračujú štátnu hranicu s povereniami proti Československu – ilegálne a po tajných chodníkoch.

Aj všetko ďalšie je pripravené a prebieha presne podľa plánu: všetkých troch okamžite zaistia, nasadia im putá a Sovieti ich neodkladne odsunú do Československa. Tam Gruber a Bednář putujú rovno do tajného väzenia Štátnej bezpečnosti.

Československé tajné služby a ich sovietski pendanti a partneri zďaleka neboli jedinými, ktorí v tom čase vyvíjali aktivitu v obsadenom Rakúsku. Ich aktivity v susednej krajine spadali predovšetkým do počiatočnej fázy 40. a 50. rokov minulého storočia, do obdobia, keď v Rakúsku rozvíjali intenzívnu činnosť ďalšie početné spravodajské služby zo zahraničia. Dôvody na to boli rozmanité. Po skončení druhej svetovej vojny, v rokoch 1945 – 1955 bolo Rakúsko obsadené jednotkami spojeneckých mocností USA, Veľkej Británie, Francúzska a Sovietskeho zväzu. S okupačnými vojskami a administratívnym aparátom prišli aj spravodajské služby štyroch okupačných síl. Prvé kádre ich vojenských spravodajských služieb sa s frontom dostali na územie Rakúska už počas posledného vojnového poldruha roka. V priebehu okupačného obdobia našli v tejto krajine takmer optimálne pracovné podmienky. Prítomnosť okupačných mocností spôsobila, že vojenské a administratívne štruktúry existovali priamo

v operačnom poli. Na jednej strane mohli ich služby spoločne využívať, na druhej strane ich však museli aj chrániť.

Štyri spojenecké okupačné zóny v Rakúsku 1945–1955. Zdroj: Archív Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny (ÄdBIK)

Už ono „bytie vedľa seba" okupačných mocností v Rakúsku je v kombinácii so zemepisnou polohou Rakúska a jeho neskoršou politicko-vojenskou konštelaciou ako neutrálneho štátu medzi oboma „blokmi" druhým dôvodom na to, že sa tu aktivizovali početné služby. V strategických plánoch sa Rakúsko stalo operačným poľom „medzi frontmi". Jeho význam sa ešte zvýšil, keď sa v priebehu 40. rokov čoraz viac vyostroval rozpor medzi Západom a Východom. Rakúsko a hlavné mesto spolkového štátu Viedeň začali hrať v tejto fáze úlohu dôležitej „točne" a turniketu zahraničných spravodajských služieb, čo bola okolnosť, ktorá pretrvala po celú studenú vojnu až do rozpadu Sovietskeho zväzu v roku 1991. Osobitá úloha pritom pripadla československej tajnej službe, ktorej operácie sa týkali aj priamo štátnych hraníc medzi spolkovými krajinami Horného Rakúska, Dolného Rakúska a Československa.

Význam Rakúska ako operačného poľa čoskoro prerástol spolkové hranice. Zabezpečenie „stanovišťa" Rakúsko bolo pre služby oboch strán

aj preto také dôležité, lebo Rakúsko, predovšetkým od zriadenia železnej opony, bolo zároveň vnímané ako „brána“ na územie „protivníka“ a „prvá obranná línia“ na odvrátenie takých pokusov votrelcov. Okrem toho hlavne Viedeň slúžila aj ako obľúbené a relatívne bezpečné „miesto stretnutí“ špiónov, informátorov a agentov so svojimi vedúcimi kádrami. So zreteľom na tieto okolnosti neudivuje, že „vo Viedni preverovaní“ spolupracovníci tak západných, ako i východných spravodajských služieb boli považovaní za obzvlášť skúsených, a preloženie do rakúskeho hlavného mesta spolkového štátu sa napospol pokladalo za „odrazový mostík v kariére“.

Pritom však treba zdôrazniť, že už na začiatku studenej vojny bolo samotné Rakúsko zriedkakedy „cieľom“ aktivít, ale väčšmi „dejiskom“ v konflikte medzi neskoršou Varšavskou zmluvou a NATO. Bezozvyšku platí konštatovanie Haralda Irnbergera[57] z roku 1983, že „hlavné bojové línie“ spravodajských služieb z Východu a Západu síce viedli naprieč Rakúskom, no ako ukazujú nasledujúce príklady, „primárne nesmerovali proti Rakúsku“.[58]

Nebezpečný bod medzi americkou a sovietskou okupačnou zónou: most cez rieku Enns pri obci St. Valentin, kde opakovane dochádzalo k ťažkým incidentom a únosom a zadržiavaniam ľudí sovietskymi špeciálnymi jednotkami.
Zdroj: Karner

Tajné služby okupačných mocností v prehľade

Na prvý pohľad je ťažké zistiť, ktoré západné spravodajské služby patrili v tomto zápase o „stanovište Rakúsko“ k „hlavným protivníkom“

[57] Harald Irnberger (1949 – 2010) bol rakúsky novinár a spisovateľ, založil, vydával a viedol rakúsky politický časopis Extrablatt (pozn. prekladateľa).
[58] Irnberger, Nelkenstrauß, s. 26.

Príslušníci vojenskej polície spojencov pred budovou parlamentu vo Viedni.
Zdroj: AdBIK, fotografia: Zajcev

československých služieb, najmä ak berieme do úvahy podklady pochádzajúce z Československa. V nich sa za „protivníka" označuje väčšinou len „americká tajná služba" alebo „britský špión". Mimochodom, na rovnaký problém možno naraziť v dokumentoch západných služieb – aj tie sú len málokedy precízne pri údajoch o svojich „náprotivkoch". A tak Counter Intelligence Corps (CIC) – kontrarozviedka americkej armády, vo svojich spisoch uvádza československé služby vždy pod skratkou CIS – Czechoslovakian Intelligence Service. Ktorej službe či ktorému oddeleniu prislúchali siete sledované v predmetnej správe, buď nehralo žiadnu rolu, alebo ich jednoducho nevedeli prideliť.

CIC bola len jedna z mnohých zahraničných tajných služieb v tom čase pôsobiacich na území Rakúska. Pre každú zo štyroch okupačných mocností pracovalo viacero služieb.

Aj pre Veľkú Britániu. Za bezpečnosť britskej okupačnej mocnosti približne od roku 1945 zodpovedali sekcie britskej Field Security (FS), neskôr aj pod označením Counter Intelligence Sections (CI). Prvé sekcie FS prišli na rakúske územie cez Taliansko krátko pred koncom vojny, a to s prvými britskými armádnymi jednotkami, pričom aktivity FS v Rakúsku boli až do konca 40. rokov koordinované z Talianska.

V počiatočnej fáze vyvíjal v Rakúsku aktivitu aj britský Výkonný orgán osobitných úloh SOE (Special Operations Executive) založený v roku 1940. Jeho „rakúska" činnosť sa začala už pred aktivitami FS – prvý agent Austrian-German Section zo SOE, sociálny demokrat Theodor Schuhmacher, ktorý roku 1934 utiekol do Veľkej Británie, prišiel znovu na územie dnešného Rakúska už v roku 1941. Po krátkom výcviku v Londýne sa v polovici januára 1941 dostal loďou na dalmatínske pobrežie, odkiaľ prenikol až do Klagenfurtu. Bol poverený nadväzovať kontakty so socialistami, ktorí vtedy ešte žili v meste, a organizovať hnutie odporu proti národnosocialistickému režimu. Jeho činnosť ho priviedla nielen do Klagenfurtu, ale aj do Grazu, ba až k Linzu. Na spiatočnú cestu sa vydal koncom februára s mladým sudetským Nemcom a sociálnym demokratom Franzom Preissom. Ich misia sa však skončila tragicky – loď, ktorá ich mala dopraviť z Dalmácie späť do Veľkej Británie, torpédovali a potopili, obaja muži sa utopili.[59] Austrian-German Section potom pokračovala v operáciách až do konca vojny. Jej agenti sa nepohybovali iba po súši či vodných cestách, ale roku 1943 v rámci operácie Clowder Mission absolvovali v Rakúsku viacero zoskokov padákom, aby vybudovali a podporili sieť odporu.[60] Aj obsadené Československo predstavovalo pre Britov dôležité cieľové územie. Skupine príslušníkov SOE, pozostávajúcej z Čechov a Slovákov žijúcich v britskom exile, sa roku 1942 v rámci operácie „Antropoid" podarilo zoskočiť pri Plzni a s hnutím odporu úspešne vykonať atentát na zastupujúceho ríšskeho protektora Protektorátu Čechy a Morava a šéfa Hlavného úradu ríšskej bezpečnosti (RSHA) Reinharda Heydricha.[61]

---

[59] Porov. Pirker, Politik, s. 29 a nasl.
[60] Porov. Martin-Smith, Widerstand.
[61] Porov. Haasis,Tod; McDonald, Killing; Ivanov, Henker; Calic, Heydrich.

Po skončení vojny zostali jednotky SOE aj naďalej v Rakúsku. Aktivity sa skončili až zrušením SOE v roku 1946, pričom jeho kompetencie prešli – a to i pod označením Military Intelligence, Section 6 (MI6) – na známu Secret Intelligence Service (SIS).[62]

Činnosť FS, SOE a SIS v Rakúsku koordinovala britská časť spojeneckej komisie Intelligence Organisation (Intorg), sídliacej v Rakúsku a priamo podriadenej Spoločnému výboru tajných služieb JIC (Joint Intelligence Committee) – najvyššiemu britskému spravodajskému úradu v Londýne. Intorgu koncom roku 1940 podliehali všetky sekcie britskej okupačnej zóny, ale aj tie oddelenia, ktoré zhromažďovali informácie o Sovietskom zväze a jeho spojencoch. Preto sa od 50. rokov ocitli v centre zvýšenej pozornosti Britov aj československé služby a ich aktivity. Briti sa pomocou sekcií FS zamerali nielen na kontrašpionáž priamo proti československej

[62] Beer, Geheimdienste, s. 222.

Zástupcovia okupačných mocností pri otvorení znovu postavenej vysokej pece v podniku Alpine Montan, Leoben-Donawitz. Ich tajné služby mali dávnejšie v hľadáčiku kľúčové podniky rakúskej ekonomiky. Zdroj: AdBIK

špionáži, ale aktívne sústreďovali aj informácie o československých službách a o samotnom Československu.[63]

Výcvik Rakúšanov na spojeneckých agentov v Bari 1944/45. Po skončení výcviku boli nasadení v Rakúsku. Zdroj: agent Beer, fotografia: Amsüss

Pri obrannom spravodajstve a výzvednej činnosti Briti úzko spolupracovali s americkými tajnými službami. Aj tie mali dávno pred koncom vojny zastúpenie v Rakúsku. Prvou v Rakúsku zastúpenou americkou tajnou službou sa stal OSS – Úrad strategických služieb (Office of Strategic Services), založený v roku 1942 ako oddelenie amerického generálneho štábu. OSS bol spočiatku aktívny v severnej Afrike, neskôr aj v Španielsku, Grécku, Juhoslávii a v Rakúsku. Jeho poslanie sa zhodovalo s poslaním SOE: organizovať odpor a podporovať asymetrické vedenie vojny (na spôsob partizánskeho boja).[64]

Aj OSS nasadzoval na tento účel počas vojny agentov – výsadkárov. Jedným z nich bol Ernest Cole[65], narodený roku 1919 v Grazi v robotníckej rodine ako Emmerich Kohl. Najskôr pracoval ako praktikant-zvrškár v továrni na obuv Humanic, ako dvadsaťročný odišiel do podniku Volkswagen v Braunschweigu, potom do zbrojovky v Berlíne, podliehajúc základnej vojenskej službe. Aby ho ako branca neodviedli k SS, dobrovoľne sa prihlásil k vojenskému letectvu, no po nadobudnutí základného vzdelania v škole parašutizmu ho pridelili k prvej, neskôr k štvrtej výsadkovej divízii v Taliansku. Keď Briti a Američania postupovali z juhu do stredu Talianska, Kohl v roku 1943 prebehol k západným spojencom. Nasledovalo britské zajatie, o rok neskôr naverbovanie „dobrovoľného dezertéra" (Deserter Volunteer) americkou armádou a napokon americký výcvik agentov, zameraný na manipuláciu s výbušninami, strieľanie, vysielanie

63 Tamtiež; porov. aj Schneider, Security, s. 465 – 493.
64 Koch, OSS; Beer, Geheimdienste, s. 222 a nasl.
65 Ernest Cole bolo americké krycie meno. Porov. Beer, Agent, s. 16 a nasl.

SECRET APPENDIX 8

Detachment "A"
2677th Regiment
Office of Strategic Services
APO 512,U.S.Army

8 June 1945

To: Major A.G.Flues , Commanding Officer

From: Capt.B.B.Lifschultz,Documents,SI

Subject: Progress Reprt, 20 May 1945 to Present

11. HOPE

This team, composed of two DV's, Harry Hague and Ernest Cole, jumped into the vicinity of Steyr on 25 April 1945. Unable to establish radio contact with the base because their radio package was lost in the drop, they instead arranged a small resistance group from the patrols who were dispatched to search for them. This group disarmed numerous soldiers, convinced groups of Volkssturm not to resist and gathered considerable tactical information which was passed on to the Third Army when the area was overrun. Of particular interest to the G-2 was data concernigg behind the lines training given to the 487th Division. Pfc. (now Corporal) Walter Haass, our veteran dispatcher, who was reported missing when the B-24 carrying the Hope team failed to return to base, has turned up through over-running by the American army of a POW camp. Haass parachuted to earth after the plane was hit by flak over Linz.

II. CURRENT PROGRESS

With the addition of competent SI personnel from other geographical sections of MEDTO, the former German-Austrian operations unit has taken on responsibility for coverage of Austria and its borders

Angl. text: „Tento tím pozostávajúci z dvoch dobrovoľných dezertérov[66], Harryho Haguea a Ernesta Colea, zoskočil 25. apríla 1945 blízko mesta Steyr." Prvá strana záverečnej správy OSS o operácii, na ktorej sa zúčastnil Ernest Cole. Zdroj: NARA – Správa národných archívov a záznamov, Washington, D. C.

a prijímanie správ, kreslenie do máp, fotografovanie a zoskok padákom v špeciálnych sekciách OSS. Kohl si meno zmenil na „Ernest Cole". Jeho nasadenie za nemeckými líniami sa dôkladne pripravilo v Bari. A tak

[66] „Deserter Volunteer" = „dobrovoľný dezertér".

25. apríla 1945 blízko mesta Steyr Cole, oblečený ako práporčík Wehrmachtu, zoskočil padákom z bombardovacieho lietadla B-24 vo výške 3 000 metrov spoločne s rakúskym agentom OSS menom „Harry Hague" (H. Hagendorfer).

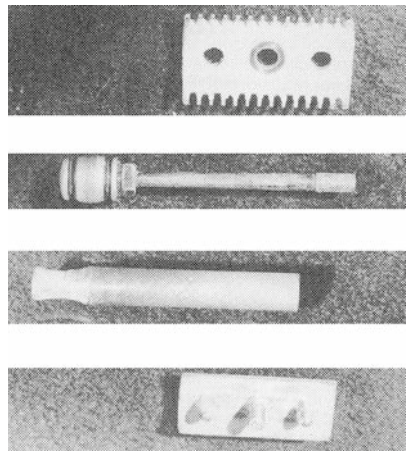

Dôležitá súčasť výbavy agentov OSS: holiaci strojček, do ktorého sa dal ukryť mikrofilm. Zdroj: agent Beer, fotografia: Amsüss

S nimi aj vybavenie pre agentov: vysielačka, mikrofilm v holiacom strojčeku, ako aj legitimácia, meracie pásmo, ktoré po vytiahnutí slúžilo ako anténa, zbrane, munícia, obväzový materiál, strava pre prípad núdze, peniaze na uplácanie a viacero padákov. Riskantný zoskok sa podaril. A muži mali šťastie: hliadka veliteľstva Obranného obvodu XVII ich neprezradila, a tak obaja v posledných dňoch vojny uskutočnili ešte viacero prepadových útokov, odstraňovali výbušniny, ktoré umiestňovali národnosocialistické jednotky na zničenie mostov, a vyhadzovali do vzduchu zásobovacie konvoje. Keď sa skončili boje o Steyr, Colea preložili do hlavného stanu OSS v Salzburgu. Neskôr pracoval ešte pre britskú tajnú službu v Grazi, aby koncom 40. rokov ukončil svoju činnosť pre spojencov.[67]

Po skončení vojny zostali jednotky OSS v Rakúsku až do svojho zrušenia 1. októbra 1945. Už v polovici mája 1945 disponoval OSS opornými bodmi v Klagenfurte, Linzi, Innsbrucku a v Zell am See. Vo Viedni si OSS zriadil kanceláriu až koncom júla 1945, zjavne pre nebezpečenstvo priveľkej blízkosti sovietskych služieb. V auguste 1945 pracovalo v Rakúsku pre OSS približne dvesto osôb. Hlavné úlohy OSS-Austria pod velením podplukovníka Charlesa W. Thayera spočívali v bezpečnostno-politickej oblasti a denacifikácii.[68]

Po zrušení OSS prevzala od konca roku 1945 jeho oddelenia aktívne v Rakúsku SI a X-2 Jednotka strategických služieb – SSU (Strategic Services

[67] Porov. Beer, Agent, s. 20.
[68] Beer, Österreich, s. 40 a nasl.

Unit), organizácia podriadená Ministerstvu obrany USA. SSU Austria pod velením Alfreda C. Ulmera však zodpovedala nielen za samotné Rakúsko (oddelenie pre Rakúsko bolo pod velením rakúskeho emigranta Karla Friedigera), ale malo aj vlastný informačný servis pre Maďarsko a Juhosláviu. V týchto krajinách teda disponovala aj svojimi sieťami agentov na získavanie informácií. Napokon v polovici roku 1946 prešla SSU pod Ústrednú spravodajskú skupinu CIG (Central Intelligence Group)[69] založenú vo Viedni.

Súbežne s CIG aktívne pôsobili najmä oddelenia tajných služieb G-2 (Intelligence) pridelené jednotlivým americkým vojenským organizáciám v Rakúsku. Tie boli v júli 1945 zahrnuté do novovytvorenej Military Intelligence Service (MIS), ktorá od tej chvíle koordinovala operácie vojenských tajných služieb americkej armády USA v Rakúsku. Ako najvyššie spravodajské miesto americkej okupačnej mocnosti fungoval v americkej časti Spojeneckej komisie (United States Allied Commission for Austria, USACA) zriadený Intelligence Coordination Branch (ICB) vo Viedni, ktorý zhromažďoval informácie všetkých v Rakúsku aktívnych oddelení amerických tajných služieb, vyhodnocoval ich a podával správu americkému Vysokému komisárovi v Rakúsku a politickému oddeleniu USACA.[70] Najintenzívnejšie aktivity všetkých amerických služieb rozvinulo 430. oddelenie Kontrašpionážneho zboru, Counter Intelligence Corps (CIC). Zboru v zásade síce patrili v prvom rade úlohy kontrašpionáže a bezpečnosti amerického vojenského telesa pred infiltráciou a pokusmi o naverbovanie, ale v priebehu narastajúcich rozporov medzi západnými okupačnými mocnosťami a Sovietskym zväzom sa CIC čoraz viac ujímal i úloh „aktívnej" špionáže.

Aj Ústredná spravodajská agentúra Central Intelligence Agency (CIA), založená v roku 1947, bola v obsadenom Rakúsku koncom 40. rokov aktívna, no väčšinu úloh na americkej strane do roku 1955 realizovali vojenské spravodajské služby.[71]

Dôkazom akcií CIA sú aj sklady zbraní, od roku 1951 systematicky zakladané v americkej okupačnej zóne a v severnom Štajersku. Začali ich budovať ešte v 40. rokoch, keď vzrastali obavy USA z konfrontácie so

---

69 Tamtiež., s. 41.
70 Tamtiež.
71 Porov. Beer, Dritter Mann, s. 3 – 25; Beer, Helmer, s. 231.

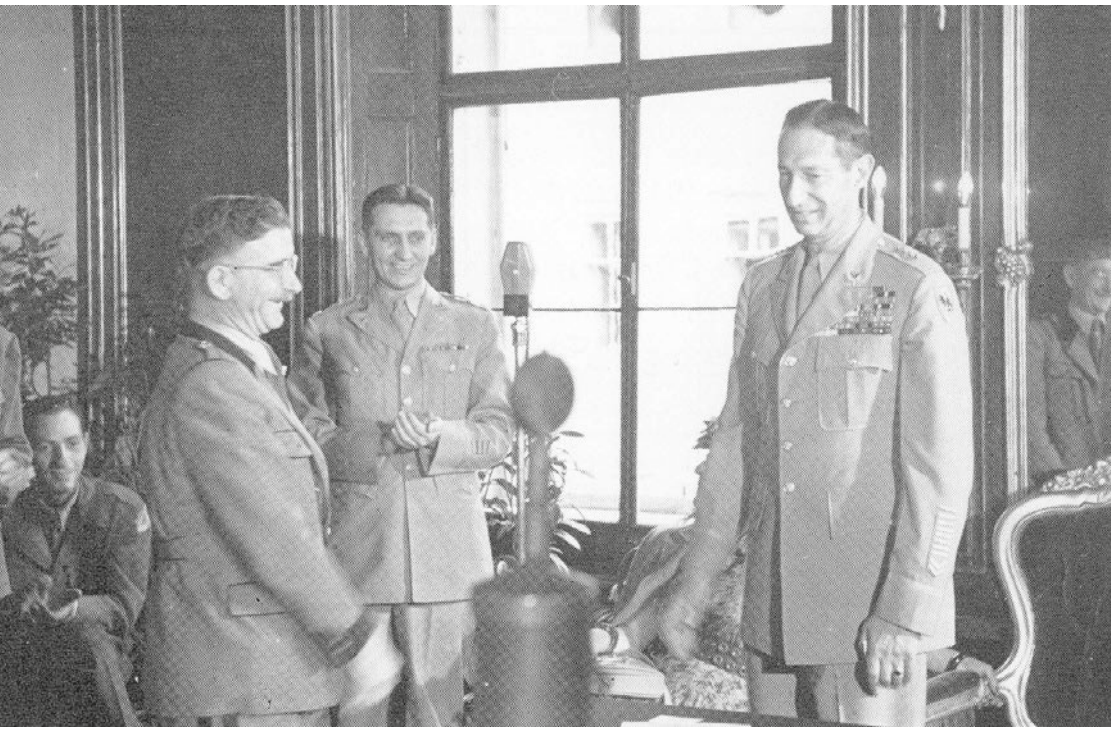

Vedúci amerického Intelligence Coordination Branch v Rakúsku Edwin M. J. Kretzmann (4. zľava) s americkým Vysokým komisárom pre Rakúsko, generálom Markom W. Clarkom počas rozhovoru so spolkovým kancelárom Leopoldom Figlom. Fotografia: Výskumné pracovisko a pamätník Maxa Reinhardta, Salzburg

Sovietskym zväzom v strednej Európe. Zmenou systému v ČSR vo februári 1948 a blokádou Berlína v júni 1948 tieto obavy zosilneli, nuž došlo k rozhodnutiu takéto sklady zakladať v obsadenom Rakúsku. Boli v nich uložené strelné zbrane, technická výzbroj a výbušniny. V prípade vojenskej konfrontácie mali miestne odbojové skupiny alebo i americké vojenské jednotky zachrániť pripravenú výzbroj a použiť ju v partizánskom boji proti sovietskej armáde. Existencia skladov vyšla najavo prostredníctvom archívneho nálezu vo Washingtone v roku 1996 a následne bola väčšia časť výzbroje zachránená.[72]

[72] K týmto skladom zbraní v Rakúsku porov. Rauchensteiner – Ham, Gold; Ortner, Waffendepots.

DEPARTMENT OF THE ARMY
STAFF MESSAGE CENTER
INCOMING CLASSIFIED MESSAGE

Ev1/X

SECRET
PRIORITY

PARAPHRASE

From: COMGENUSFA, Vienna, Austria signed Keyes

To: Dept of the Army for CSGID

Info: State Dept, (Crypto DA pls pass); EUCOM for ECGID and ECGID B

Nr: P-2652 WEEKA 5 November 1948

Current: Statement by Austrian Communists leading intellectual and parliamentarian, Ernst Fischer, to effect that "the Soviet Union never identified itself with the Yugoslav territorial demands but merely insisted that they be considered" aroused considerably less speculation than similar utterances would have prompted 2 years ago. Fischer spoke his piece during discussion for Foreign Ministers share in national budget by Finance Committee of Naionalrat on 4th November. Some Vienna newspapers saw fit to give it some prominence, but it is undoubtedly significant that Communist Volkstimme was not among them. Time was when Ernst Fishcher was known to speak for Austrian Communist Party, and it was thought for a while that he spoke for Soviet element, but myth of his preferred standing with Soviets was exploted 2 years ago and past year has seen his decline as spokesman for local Communists.

Most spectacular development of week has been murder of Irving Ross, member of ECA Mission in Austria, in Soviet Sector of Vienna early in morning of 31st October. Perperators of murder still unknown; however evidence to date involves four persons in Russian uniform. Soviet authorities have taken case over from Austrian police, Dana Superina, native Yugoslav who was Ross's companion and who was badly beaten by Ross's murderers, is hospitalized in Soviet Sector of Vienna and Soviet authorities have consistently refused to allow any US officials to visit her. Investigation of this case continues.

Principal domestic political development has been ousting of Nationalrat Erwin Scharf (not Vice Chancellor Adolf Schaerf) from Socialist Party. Scharf had previously been disciplined by party for pro-Communist activities. He

CM IN 1474 (7 Nov 48)

Angl. text: Telegram americkej G-2 o udalostiach vo Viedni v novembri 1948. Zdroj: NARA

Na americkej strane sa aktivitami československých spravodajských služieb v Rakúsku zaoberala predovšetkým CIC. Je aj jednou z mála „nepriateľských" služieb, ktoré sa tak v sovietskych, ako i československých dokumentoch z tohto obdobia neuvádzajú pod hromadným pojmom, ale menovite.

Spravodajské služby ČSR sa mohli vo svojej práci v Rakúsku od roku 1948 odvolať aj na reálnu podporu v krajine. Sovietske spravodajské služby disponovali vďaka vlastnej okupačnej zóne na východe Rakúska širokým „východiskovým priestorom", nachádzajúcim sa priamo na rakúsko-československej hranici. Využívali ho na svoje operácie a podporu služieb ČSR prostredníctvom know-how a zdrojov. O presnom rozsahu kooperácie sa vie ešte relatívne málo, hoci spolupráca sa pri jednotlivých akciách dá dokázať, ako napríklad pri podpore „pohraničného styku" medzi sovietskou zónou a Československom či pri zriadení „útočísk" v sovietskej zóne Rakúska, a to pre vlastných agentov, ktorí sa pred západnými tajnými službami chceli dostať do bezpečia.

Zo sovietskych spravodajských služieb prítomných v Rakúsku na začiatku studenej vojny treba osobitne spomenúť jednotky NKVD[73] (od roku 1946 Ministerstva vnútorných záležitostí – MVD) a Ministerstva štátnej bezpečnosti – MGB[74]. Tie si osvojili rovnako úlohy bezpečnosti, ako i rozviedky. Kontrašpionáž prislúchala predovšetkým MGB, a síce kontrašpionáži MGB existujúcej v Rakúsku v rokoch 1945 – 1953.[75] Výbor štátnej

[73] „Narodnyj kommisariat vnutrennych del" = „Ľudový komisariát vnútorných záležitostí", prípadne „Ministerstvo vnutrennych del" = „Ministerstvo vnútorných záležitostí". NKVD zahŕňal tak vnútornú bezpečnosť ZSSR, ako i dočasne Oddelenie zahraničnej špionáže. V priebehu reorganizácie v marci 1946 sa ľudové komisariáty zmenili na ministerstvá a NKVD sa premenovalo na MVD.

[74] „Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti" = „Ministerstvo štátnej bezpečnosti". MGB vzišlo v marci 1946 z NKGB („Narodnyj kommisariat gosudarstvennoj bezopasnosti" = „Ľudový komisariát štátnej bezpečnosti"), vyčleneného v roku 1943 z NKVD, a zahŕňalo tak zahraničnú špionáž, ako i kontrašpionáž, resp. kontrarozviedku.

[75] „Upravlenije kontrasvedki ministerstva gosudarstvennoj bezopasnosti centralnoj gruppi vojsk" (UKR MGB CGV) = „Správa rozviedky MGB Hlavnej skupiny ozbrojených síl". MGB malo pri každej väčšej jednotke Červenej, resp. (od roku 1946) Sovietskej armády vlastné oddelenie, ktoré zodpovedalo tak za zbieranie informácií, ako i ochranu jednotky pred špionážou. Porov. k tomu Petrov, Spionageabwehr; Christoforov, Spionageabwehr. K spolupráci ŠtB a NKVD/KGB porov. Aktivity NKVD/KGB.

Lubianka, ústredie KGB v Moskve. Fotografia: Karner

bezpečnosti KGB **(Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti)**[76] vytvorený na MGB v roku 1954 nehral v Rakúsku pred rokom 1955 temer žiadnu úlohu, KGB rozvinula svoje aktivity až po tom, čo sa z územia stiahli okupačné mocnosti.

Súbežne s týmito službami prišli do Rakúska s Červenou armádou aj jednotky Hlavnej správy rozviedky sovietskeho generálneho štábu, známejšie pod ruskou skratkou GRU[77] (Glavnoje razvedivateľnoje upravlenije). GRU stála väčšinou za československými aktivitami v Rakúsku a kryla ich. O jej skutočnej činnosti existujú memoáre niektorých spolupracovníkov GRU, ktorí vykonávali službu v obsadenom Rakúsku. Jedným z nich je Vitalij Alexandrovič Nikolskij, ktorý bol v službách GRU už od roku 1942,

[76] „Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti" = „Výbor štátnej bezpečnosti". Táto zrejme najznámejšia sovietska spravodajská služba existovala v rokoch 1953 – 1991 a spojila všetky civilné spravodajské úlohy pod jednou strechou. Mala kompetencie v oblasti celej civilnej zahraničnej špionáže i kontrarozviedky a kontrašpionáže.

[77] „Glavnoje razvedivateľnoje upravlenije" = „Hlavná správa rozviedky".

Margarethe Ottillingerová, zatknutá sovietskou kontrašpionážou ako „americká špiónka". Snímka vznikla v sovietskom väzení v Badene pri Viedni, približne dva mesiace po jej zatknutí v roku 1948. Fotografia: Karner

v roku 1947 ho preložili do Hlavnej skupiny sovietskych ozbrojených síl vo Viedni, kde do roku 1955 velil malej jednotke GRU „zvláštneho určenia".[78] Aj minulosť mnohých ďalších vysoko postavených dôstojníkov sovietskej armády pôsobiacich v Rakúsku je spätá s GRU. Povedzme, Ivan Ivanovič Iľjičov, od roku 1953 do mája 1955 sovietsky Vysoký komisár a následne

[78] Vitalij Alexandrovič Nikolskij, narodený roku 1910 v Jaseneve v Tulskej oblasti, začal svoju vojenskú kariéru po ukončení Akadémie vojenskej chémie (VChA) v Moskve v roku 1937 v 3. oddelení (vojenská technika) GRU v Moskve. Po absolvovaní Ústrednej školy na prípravu veliteľov štábu (apríl 1942) slúžil na fronte ako dôstojník GRU, prv než v roku 1943 znovu vstúpil do služby v Oddelení vojenskej techniky v Moskve. V rokoch 1947 – 1955 slúžil ako dôstojník GRU vo Viedni. V roku 1955 sa vrátil do Moskvy a až do roku 1960 pôsobil v generálnom štábe Sovietskej armády ako dôstojník GRU. Okrem iného viedol od roku 1958 Správu operatívnej rozviedky GRU. V rokoch 1960 – 1963 pôsobil ako vojenský atašé a rezident GRU vo Švédsku, skôr než začal viesť Vojensko-diplomatickú akadémiu sovietskej armády v Moskve. Roku 1990 odišiel do dôchodku a až do svojej smrti v roku 2002 žil v Moskve. Porov. k tomu Bacher – Ruggenthaler, GRU, s. 140 a nasl.; Nikolskij, GRU.

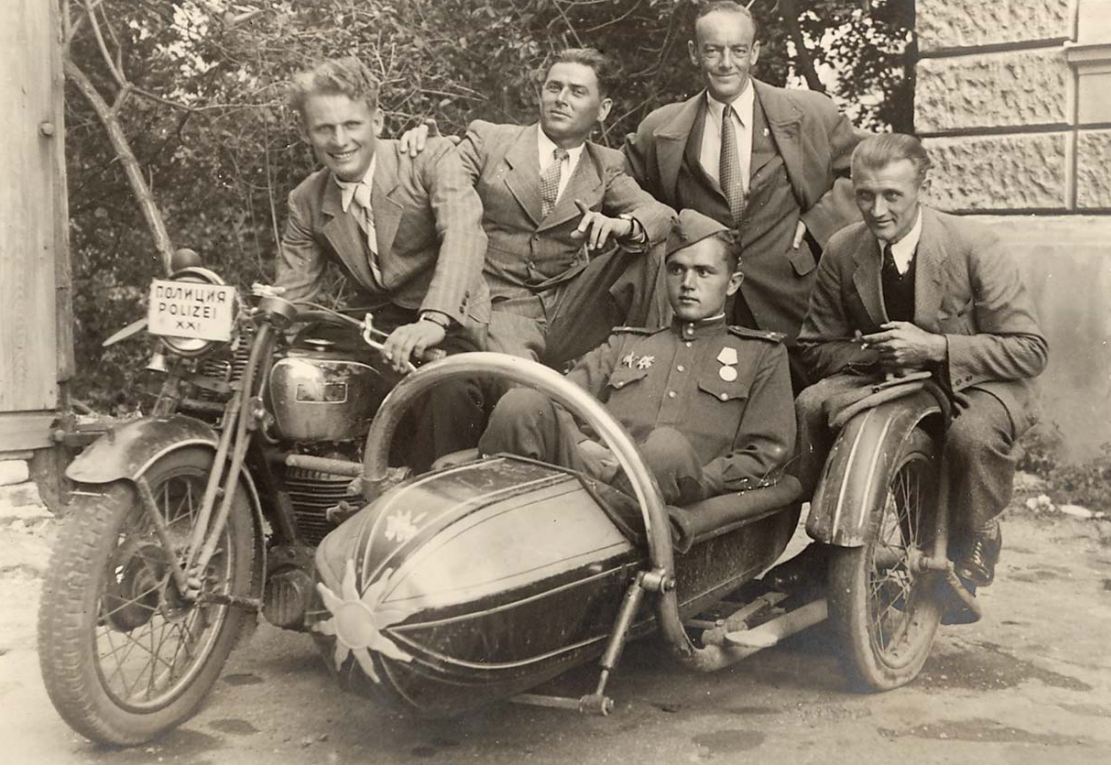

Sovietska tajná služba: príslušníci MVD vo Viedni. Zdroj: AdBIK. Fotografia: Grünanger

do roku 1956 sovietsky veľvyslanec v Rakúsku, ako generálporučík viedol v rokoch 1942 – 1943 GRU a ešte do roku 1947 pôsobil vo funkcii zastupujúceho veliteľa GRU, kým vstúpil do sovietskej zahraničnej politiky.[79] Aká rozvetvená bola sieť GRU v Rakúsku a že si Sovieti udržiavali tajnú kontrolu aj nad hospodárskymi podnikmi, dokladá nasadenie GRU dokonca aj v Dunajskej flotile. V Dunajskej paroplavebnej spoločnosti (DDSG) sa kontrašpionážou zaoberali predovšetkým dvaja hodnostne vyšší dôstojníci GRU: kapitán 1. rangu Alexej Ivanovič Luškov[80] a roku 1968 do hodnosti

[79] Ivan Ivanovič Iľjičov, narodený 1905 v obci Navoloki v oblasti Kaluga, zomrel roku 1983 v Moskve. Roku 1929 vstúpil do služieb Červenej armády a v rokoch 1942 – 1943 velil GRU, v nadväznosti nato zástupca veliteľa do roku 1947. O rok neskôr vstúpil do 3. európskeho oddelenia Ministerstva zahraničných vecí (MID), ktoré po tom, čo odstúpil ako veľvyslanec vo Viedni, viedol v rokoch 1956 až 1966. Od roku 1966 do roku 1968 opäť pôsobil ako veľvyslanec, a to v Dánsku. Potom bol až do svojho penzionovania v roku 1975 zástupcom vedúceho zahraničného oddelenia MID. Porov. Lurje – Kotschik, GRU, s. 110.

[80] Alexej Ivanovič Luškov, narodený 1906 v meste Sevastopoľ, zomrel 1973 v meste

kontraadmirála povýšený Nikolaj Petrovič Sotnikov[81]. Už i na najmenšie informácie o sovietskych podnikoch či cestovných poriadkoch vlakov, ktoré Rakúšania podávali iným službám, reagovali sovietske orgány zatýkaním, dlhoročnými trestami v gulagoch alebo i rozsudkami smrti. Strašným dôkazom toho sú tie Rakúšanky a tí Rakúšania, ktorých ešte začiatkom 50. rokov deportovali do Moskvy a tam ich popravili.[82]

Nemenej utajené zostali operácie tajných služieb francúzskej okupačnej mocnosti. S prvými francúzskymi brigádami prišli v roku 1945 do Rakúska aj vojenské spravodajské služby Francúzska. Spočiatku išlo o jednotlivé oddelenia vojenskej spravodajskej služby Service de renseignements (SR), Sécurité Militaire (SM) a Francúzske poľné žandárstvo (Prévôté), ktoré plnilo predovšetkým úlohy bezpečnosti. Zhromažďovanie informácií a rozviedka v iných okupačných zónach prislúchali v Rakúsku od augusta 1945 Direction des Renseignements Autrichiens – odboru zahraničnej spravodajskej služby Direction générale des études et recherches (DGER) založenej v roku 1944, ktorá sa o niečo neskôr premenovala na Direction des Recherches en Autriche (DRA). DRA mala svoj hlavný stan v tirolskej obci Seefeld, kde pôsobilo šesťdesiat spolupracovníkov. Po zrušení DGER v roku 1946 prevzala tieto úlohy novovzniknutá Služba zahraničnej dokumentácie a kontrašpionáže SDECE (Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage), a tým aj DRA.[83]

Jej aktivity sa týkali najmä stráženia utečeneckých táborov zriadených vo Vorarlbersku i Tirolsku a denacifikácie. Dozor nad tisícami odsunutých osôb (Displaced Persons) mal vo francúzskej zóne zvláštnu prioritu: Lebo existujúce tábory neslúžili len na zaopatrenie utečencov, ale stali sa aj dôležitými „medzizastávkami“ pre desaťtisíce ďalších vysídlencov

---

Izmail v dnešnej Ukrajine, roku 1921 vstúpil do Dunajskej flotily Červenej armády, námorníctva ZSSR. Od roku 1935 bol príslušníkom tajnej služby námorníctva, v rokoch 1945 – 1950 viedol oddelenie GRU, ktoré zodpovedalo za rakúsku DDSG. Porov. Lurje – Kotschik, GRU, s. 160.

81 Nikolaj Petrovič Sotnikov, narodený 1921 v Kursku, zomrel 1996 v Moskve, od roku 1939 slúžil v Dunajskej flotile Červenej armády. Od roku 1949 vykonával službu ako riadiaci dôstojník tajnej služby v štábe DDSG, roku 1951 sa vrátil do Sovietskeho zväzu, kde do roku 1965 pôsobil v hlavnom štábe sovietskej flotily. V rokoch 1965 – 1970 viedol tajnú službu sovietskeho Tichooceánskeho loďstva (TOF). Porov. Lurje – Kotschik, GRU, s. 184.

82 Porov. k tomu rozsiahly materiál: Karner – Stelzl-Marx, Stalins letzte Opfer.

83 Eisterer, Besatzungspolitik, s. 169 – 172; Jardin, Nachrichtendienst, Porch, Services, s. 284; Beer, Österreich, s. 43.

z Nemecka, smerujúcich na juh. O to väčšmi dbali francúzske bezpečnostné orgány na to, aby zaručili nielen verejnú bezpečnosť, ale predovšetkým, aby medzi odsunutými osobami vypátrali vojnových zločincov a niekdajších vysokopostavených národnosocialistických funkcionárov.[84]

Ciele tajných služieb spojencov – vojnoví zločinci, utečenci a špionáž

Bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny si služby všetkých štyroch okupačných mocností stanovili svoje ciele viac-menej podobne: bezpečnosť vlastných vojenských oddielov voči očakávaným ilegálnym aktivitám, takzvaným skupinám Werwolf[85], bývalých, väčšinou národných socialistov z radov mládeže, kontrola utečeneckých vĺn státisícov odsunutých osôb a hľadanie vysokopostavených členov NSDAP a vojnových zločincov.

Predovšetkým britská FS počítala v roku 1945 so silnou ilegálnou činnosťou skupín Werwolf, ktorým chcela čeliť čo najefektívnejšie. Tieto obavy sa ale už po krátkom čase ukázali ako neopodstatnené, keďže v britskej okupačnej zóne dochádzalo k podobným akciám len ojedinele.[86]

Sledovanie a riešenie problému s odsunutými osobami si vyžadovalo zvýšené náklady na všetkých stranách. Okrem toho spojenecké tajné služby neboli ochotné prenechať tento problém samotným humanitárnym organizáciám pôsobiacim v Rakúsku ako UNRRA (Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu) alebo príslušným miestam jednotlivých okupačných mocností, zodpovedajúcim za materiálne zabezpečenie utečencov.

Angažovanie spojeneckých služieb sa dialo z viacerých dôvodov. Po prvé, veľký počet utečencov a odsunutých osôb sa pre verejnú bezpečnosť v krajine pociťoval ako značné riziko, ktorému sa služby pokúšali predchádzať bezpečnostnými opatreniami a kontrolami v utečeneckých táboroch. Pre francúzske a britské služby sa k tomu pridružil fakt, že hľadaným národným socialistom a vojnovým zločincom bolo treba zabrániť

---

84 Porov. Eisterer, Besatzungspolitik, s. 157 a nasl. a s. 160 a nasl.

85 der Werwolf – vlkolak; tu organizácia nemeckých záškodníkov pôsobiacich na konci druhej svetovej vojny a krátko po nej, pozn. prekl.

86 Schneider, FSS; k organizáciám „Werwolf" v Rakúsku porov. okrem iného Knoll – Stelzl-Marx, Strafjustiz, s. 300 – 302.

Spojenecké tábory pre odsunuté osoby boli zásobené väčšinou iba tým najnutnejším, nuž mnohí utečenci radi prijímali „pracovné ponuky“ od rôznych spravodajských služieb. Zdroj: Haus der Heimat (Dom vlasti), fotoarchív

Príbytky v táboroch pre odsunuté osoby boli často len núdzovo postavené chatrče. Zdroj: Haus der Heimat, fotoarchív

v tom, aby využili utečeneckú vlnu a utiekli do južnej a západnej Európy alebo do zámoria.

Po druhé, koncom 40. rokov v studenej vojne medzi Sovietskym zväzom a USA boli bezpečnostné opatrenia a kontrašpionáž nasmerované hlavne proti druhej „strane" a jej predsunutým postom. Preto sa aktivity – a to je tretí aspekt – čoraz väčšmi presúvali z vnútra okupačných zón k ich hraniciam. Aj rozviedka začala považovať za ťažisko vlastnej práce zhromažďovanie informácií o globálnom protivníkovi.

Obzvlášť zreteľne to vidieť na štruktúre britskej Intelligence Organization Austria (Intorg) na začiatku 50. rokov. Tri z piatich oddelení Joint Intelligence Coordination Staff (JICS), ktoré mali na starosti „external intelligence", čiže zhromažďovanie a vyhodnocovanie informácií, zodpovedali za špionáž proti neskoršej Varšavskej zmluve. Na základe tohto príkladu tiež vidieť, akú hodnotu v tom čase malo Československo, keďže dve z oddelení sa zaoberali z väčšej časti aktivitami Československa.[87]

To sa prejavilo aj na spôsobe, akým služby riešili ešte stále jestvujúci problém s osobami bez štátnej príslušnosti a utečencami. Hoci sa pátranie po unikajúcich národných socialistoch chýlilo začiatkom 50. rokov ku koncu, prevládali obavy, že by sa medzi utečencami mohli nachádzať utajení informátori a spolupracovníci z jednej či druhej strany. Dôsledkom toho boli pokračujúce kontroly utečeneckých táborov so systematickým preverovaním ich obyvateľov.[88]

Samozrejme, utečenecké tábory čoskoro začali fungovať ako „osobný fond" na získavanie informátorov a tlmočníkov pre vlastné záujmy. Na tento účel sa takto etablovala už v roku 1945 pobočka francúzskej SR v Innsbrucku, aby v tamojších táboroch získala prekladateľov a informátorov – utečencov z krajín ako Juhoslávia či Rumunsko.[89] S podobnými projektmi začali britská FS a americká CIC. Obe služby sa vypočúvaním odsunutých osôb z východnej Európy v početných rakúskych táboroch pokúšali zbierať informácie o Sovietskom zväze a jeho satelitných štátoch.[90] V rámci tohto britsko-amerického programu (v obsadenom Nemecku mal podobný program kódovaný názov „Wringer" – žmýkač-

---

87 Porov. Beer, Geheimdienste.

88 Schneider, FSS, s. 225 – 227.

89 Eisterer, Besatzungspolitik, s. 169 – 172; Jardin, Nachrichtendienst, s. 103 – 118; Porch, Services, s. 284.

90 Sayer – Botting, Army, s. 275 a nasl.

Ľudia v utečeneckých táboroch sa rýchlo stávali žiadanými „informačnými zdrojmi" tajných služieb. Zdroj: Haus der Heimat, fotoarchív

ka)[91] boli v 50. rokoch vypátraní v Rakúsku aj utečenci z Československa a postupne niekoľkokrát vypočúvaní.

Vypočúvania ukázali, ako málo vedela americká a britská strana o štátoch Varšavskej zmluvy a špeciálne o Československu – rozpracúvali každú dostupnú informáciu. Spojeneckí vyzvedači pokladali za mimoriadne dôležité tri tematické okruhy: hospodárske podniky, vojenské zariadenia a únikové trasy do Rakúska. Prvé dve témy slúžili predovšetkým na to, aby sa posúdili hospodárske a vojenské kapacity ČSR a aby sa identifikovali ciele pre ďalšie opatrenia rozviedky z Rakúska. Informácie o únikových trasách sa zozbierali preto, aby sa našli trasy vedúce z a do Československa, ktoré sa neskôr dali využiť pre vlastnú kariéru a informátorov.

Súbežne s tým sa v západných okupačných zónach už koncom 40. rokov zintenzívnila kontrarozviedka a aj cielená kontrašpionáž proti sovietskym a československým agentom. Boli presvedčení, že v dôsledku zintenzívneného sledovania podozrivých osôb a organizácií ako

[91] Porov. k tomu Boog, WRINGER.

Sovietsky propagandistický plagát s apelom na mlčanlivosť. Zdroj: BIK

Komunistickej strany Rakúska (KPÖ)[92] časť siete možno zničiť už počas jej vzniku.

V skutočnosti veľká časť sietí existujúcich začiatkom 50. rokov, ako aj v roku 1954, ktoré zaznamenala CIC, išla na konto československej zahraničnej špionáže. CIC oznámila, že dovtedy sovietske služby sami vykonávali nábor agentov a sústreďovali informácie. To sa zmenilo až začiatkom 50. rokov, keď Sovieti prenechali pole pôsobenia najmä československým kádrom (ktoré CIC aj tu integrovala ako „CIS"). Tie v najkratšom čase rozvinuli pozoruhodnú činnosť a stali sa – podľa CIC – hlavným protivníkom americkej kontrašpionáže.[93]

Všetky spravodajské služby štyroch spojencov mali spoločné to, že do polovice 50. rokov zaraďovali, respektíve preberali do svojich štruktúr nanajvýš aktívne špionážne skupiny, ktoré pozostávali z antikomunistických, aj z československých štátnych občanov.[94] Západné spravodajské služby však v krátkom čase degradovali antikomunistické československé špionážne bunky operujúce vo svojej oblasti pôsobnosti a podriadili ich priamo časti vlastnej spravodajskej služby. To platilo aj pre pôvodne operatívnu vetvu Rady slobodného Československa (Council of Free Czechoslovakia), založenej 28. októbra 1948 so sídlom vo Washingtone, D. C. Rada mala byť podporovaná len vtedajšími západnými okupačnými mocnosťami v Nemecku a Rakúsku. Do špionáže začínajúcej sa studenej vojny západní spojenci následne nasadili hlavne týchto Čechoslovákov – ako náboje do dela.

Podľa údajov československej Štátnej bezpečnosti slúžilo americkej CIC v nemeckých a rakúskych okupačných zónach pod velením Františka Moravca v rokoch 1950 – 1960 okolo 2 299 osôb. Len z nich zatkli 199 na hranici ako kuriérov, z tohto počtu sedemnásť popravili a ďalších šesť zastrelili pri pokuse prekročiť hranicu. V rokoch 1950 – 1960 ŠtB pričlenila Československému spravodajskému úradu (Czechoslovak Intelligence Office – CIO) britskej spravodajskej služby SIS pod vedením plukovníka Karla Jindřicha Procházku 1 090 osôb, z ktorých tridsiati boli zatknutí pri železnej opone ako kuriéri, traja z nich neskôr popravení a ďalší traja okamžite

---

92 K úlohe KPÖ ako „náborového spoločného fondu" pre sovietske spravodajské služby a k opatreniam FSS a CIC proti strane porov. Bacher, KPÖ, s. 189 – 203.

93 NARA, RG 319, Case files CIC Austria, 1951.

94 K nasledujúcim uzáverom porov. Tomek, Cold War, s. 13 – 32.

zastrelení. Základňa hlavných operácií CIO sa nachádzala v Korutánsku a Štajersku, čiže v britskej okupačnej zóne. Jeho hlavný stan bol v Klagenfurte. Napokon ŠtB aj francúzskej SDECE (Služba zahraničnej dokumentácie a kontrašpionáže – Service de documentation extérieure et de contre-espionnage) potvrdila, že má rozsiahlu sieť agentov, ktorá z francúzskych okupačných zón operovala hlavne v južných Čechách. Hlavnými točňami sa stali Viedeň, Salzburg a Baden-Baden v Bádensku-Württembersku. Predpokladalo sa, že vo francúzskych službách pôsobí dovedna 535 osôb pod velením Čeňka Kudláčka.

Rakúska tajná služba do roku 1955

Súbežne s aktivitami spojeneckých tajných služieb v Rakúsku v povojnovom období sa začína aj činnosť „štátnej polície", civilnej spravodajskej služby v Rakúsku. Štátno-policajný úrad, založený už roku 1933 v rámci generálneho riaditeľstva pre verejnú bezpečnosť ministerstva vnútra, prestal existovať „anšlusom" Rakúska k Nemeckej ríši roku 1938. Jeho agenda prešla na Geheime Staatspolizei (Tajná štátna polícia – Gestapo) Nemeckej ríše.[95] A tak po skončení vojny bolo potrebné znovu vytvoriť štátnu políciu od základov. Zriadenie (rovnako už pred rokom 1938 existujúcej) vojenskej tajnej služby muselo ešte počkať vzhľadom na odmietavý postoj okupačných mocností k opätovnému vybudovaniu rakúskej armády a došlo k nemu až po podpísaní rakúskej Štátnej zmluvy v roku 1955.[96]

Naproti tomu spojenci nemali námietky voči znovuobnoveniu civilnej štátnej polície, tá preto začala pracovať už počas provizórnej vlády štátu v máji 1945. Za vzor pritom poslúžila štruktúra štátnej polície spred roku 1938 – pod vedením Maximiliana Pammera bol zriadený Úrad štátnej bezpečnosti na ministerstve vnútra.[97] Franz Honner, komunista vyškolený v Sovietskom zväze a vtedajší minister vnútra, odovzdal vedenie štátnej polície so sídlom vo Viedni do rúk svojho straníckeho kolegu Heinricha Dürmayera, ktorý počas španielskej občianskej vojny nadobudol skúse-

[95] Porov. Binder, Geheimdienst, s. 17 a nasl.
[96] K budovaniu Armády Rakúska po roku 1955 porov. Blasi, B-Gendarmerie (predchodca Armády Rakúska v povojnovom, obsadenom Rakúsku, pozn. M.H.), s. 67–74.
[97] Binder, Geheimdienst, s. 27.

nosti s prácou v tajných službách.[98] Jedným z prvých krokov Dürmayera bolo vyčistenie policajného aparátu od bývalých členov NSDAP a SS a ich nahradenie najmä členmi komunistickej strany. Išlo však o opatrenie, ktorého druhá časť vyvolala v Rakúsku veľkú kritiku. Panovali totiž obavy, že tým komunisti nadobudnú priveľký vplyv na výkonnú moc celkovo i na „Oddelenie 1" štátnej polície na ministerstve vnútra, ktoré Dürmayer založil v roku 1945.

Po tom, čo Komunistická strana Rakúska získala v prvých voľbách do Národnej rady Druhej republiky dňa 25. novembra 1945 len štyri z celkových 165 mandátov, Honner musel svoj úrad odstúpiť ministrovi vnútra Oskarovi Helmerovi, nominantovi SPÖ (Sociálno-demokratická strana Rakúska). Ten si okrem iného stanovil za cieľ, že popri ďalšom budovaní štátnej polície potlačí vplyv komunistov na štátnu políciu, ktorý v krátkom čase získali Honner a Dürmayer. Preto Helmer siahol predovšetkým po ním vytvorenej „Skupine 5" – oddelení s približne štyridsiatimi úradníkmi, ktorí mu boli osobne podriadení. Oddelenie sa popri úlohách, akými boli sledovanie utečeneckých vĺn v Rakúsku a spolupráca so službami okupačných mocností, venovalo aj sledovaniu Dürmayera, ktorého Helmer právom podozrieval zo spolupráce so sovietskou okupačnou mocnosťou. Helmerovi sa podarilo Dürmayera uvoľniť z funkcie – pre nedorozumenia, a to plánovaným, no zmareným atentátom s nastraženou výbušninou na viedenskom Schwarzenbergplatz v septembri 1947, a nahradiť ho Oskarom Peterlungerom.[99] Jeho prvá hlavná úloha znela: vyčistiť viedenskú štátnu políciu od množstva komunistov. Peterlunger bol už od roku 1946 Dürmayerovým námestníkom a viedol práve vytvorenú Štátno-policajnú službu, ktorá existovala až do svojho premenovania na Spolkový úrad na ochranu ústavy a boj proti terorizmu – Bundesamt für Verfassungsschutz und Terrorismusbekämpfung (BVT) v roku 2002.[100]

Peterlungerovi sa spolu s Helmerom podarilo obmedziť vplyv komunistov na štátnu políciu, čo vzbudilo veľkú nevôľu sovietskej okupačnej mocnosti, ktorá sa rôznymi opatreniami pokúšala ukončiť takéto aktivity. Pravdepodobne najznámejšou sovietskou akciou boli zatýkania v priamom okolí ministra i štátnej polície, napríklad zatkli kriminálneho

---

98 Fuchs, Geheimdienst, s. 136.
99 Tamtiež, s. 139; porov. aj Kopeczek, Waffenlager, s. 108 a nasl.
100 Fuchs, Geheimdienst, s. 139.

Anton Marek v sovietskom gulagu.
Zdroj: RGVA – Ruský štátny vojenský archív

inšpektora Antona Mareka a policajného úradníka Franza Kiridusa.

Tento príklad dokumentuje aj to, akým mocným „vplyvom" okupačných mocností bola v tom čase vystavená štátna polícia. Sovieti, prirodzene, netušili nič o „vedľajšej činnosti" oboch vysokých úradníkov štátnej správy. Marek a Kiridus okrem toho, že plnili zvyčajné policajné úlohy, pôsobili aj v Helmerovej Skupine 5. Marek ju dokonca viedol z poverenia Helmera. Oboch zatkli ľudia sovietskej okupačnej mocnosti v lete 1948. Zdôvodnenie: obaja zbierali informácie o KPÖ, o rakúskych občanoch odvlečených do Sovietskeho zväzu, o Sovietskej správe minerálnych olejov (Sowjetische Mineralölverwaltung – SMV) v Rakúsku a o sovietskej okupačnej mocnosti všeobecne, čím sa previnili špionážou proti Sovietskemu zväzu.

Napriek viacnásobnej intervencii rakúskej spolkovej vlády sovietske súdy odsúdili temer o tri roky neskôr oboch mužov na smrť zastrelením – za „špionáž" a „účasť na organizovaní zločineckých akcií". Rozsudky však v oboch prípadoch zmenili na 25-ročný trest odňatia slobody v gulagu. Po podpísaní Štátnej zmluvy sa Marek a Kiridus predčasne vrátili do Rakúska.[101]

[101] K zatknutiam a rozsudku Mareka a Kiridusa porov. najmä Knoll – Stelzl-Marx, Strafjustiz, s. 293 – 296; Fuchs, Geheimdienst, s. 133 a nasl.

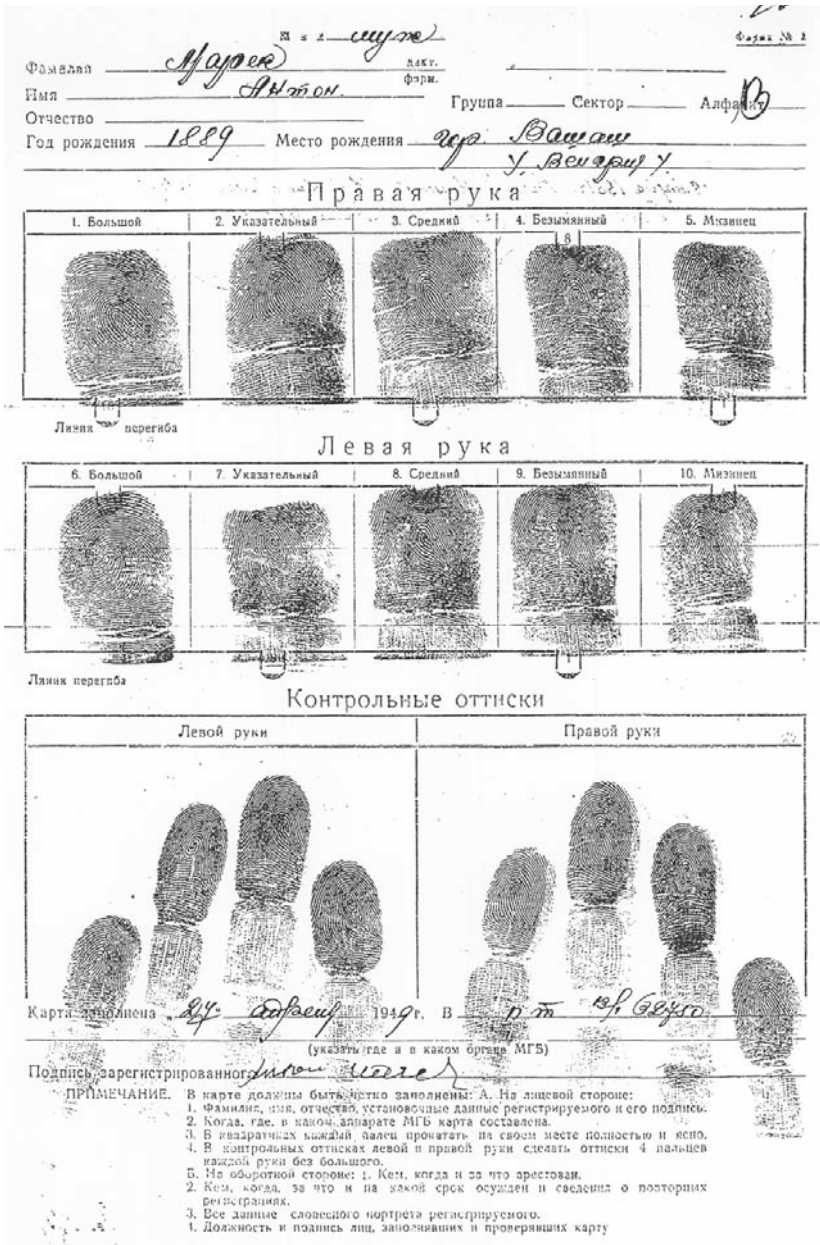

Фамилия Марек
Имя Антон
Отчество
Год рождения 1889 Место рождения гор. Вашаш
Группа Сектор Алфавит В

Правая рука

1. Большой | 2. Указательный | 3. Средний | 4. Безымянный | 5. Мизинец

Линия перегиба

Левая рука

6. Большой | 7. Указательный | 8. Средний | 9. Безымянный | 10. Мизинец

Линия перегиба

Контрольные оттиски

Левой руки | Правой руки

Карта заполнена 24 февраля 1949 г. в п/т 13/1 Свердл.
(указать где и в каком органе МГБ)

Подпись зарегистрированного

ПРИМЕЧАНИЕ. В карте должны быть четко заполнены: А. На лицевой стороне:
1. Фамилия, имя, отчество, установочные данные регистрируемого и его подпись.
2. Когда, где, в каком аппарате МГБ карта составлена.
3. В квадратиках каждый палец прокатать на своем месте полностью и ясно.
4. В контрольных оттисках левой и правой руки сделать оттиски 4 пальцев каждой руки без большого.
Б. На оборотной стороне: 1. Кем, когда и за что арестован.
2. Кем, когда, за что и на какой срок осужден и сведения о повторных регистрациях.
3. Все данные словесного портрета регистрируемого.
4. Должность и подпись лиц, заполнивших и проверявших карту

Výňatok z osobného spisu Antona Mareka, vedeného sovietskym MVD – registrácia väzňa prostredníctvom odtlačkov prstov. Zdroj: RGVA

Budovanie československej tajnej služby

V samotnom Rakúsku začali hrať československé spravodajské služby a ich oddelenia skutočne dôležitejšiu úlohu až bezprostredne po prevzatí moci komunistami vo februári 1948. Oddelenia ministerstva vnútra zodpovedné za špionáž a výzvedné aktivity na československej strane väčšinou zahrnuté pod pojem „rozviedka", existovali, samozrejme, už pred prevzatím moci komunistickou stranou. Rozviedka využila služby „Sekcie Z" československého ministerstva vnútra[102] založenej koncom mája 1945. Krátko nato bol na ministerstve vnútra výnosom z 30. júna 1945 založený Zbor národní bezpečnosti (ZNB), ktorý zahŕňal aj už jestvujúcu Sekciu Z a zopár ďalších oddelení s podobným rozsahom úloh. A tak sa Pohotovostný pluk 1 Národnej bezpečnosti, uvedený do života od konca mája do začiatku júna 1945 na ďalšie zabezpečenie hranice, ktorým bola poverená colná stráž, stal časťou ZNB, a tým i ministerstva vnútra.[103] Úloha tejto paramilitantnej jednotky spočívala – ako už napovedá jej označenie – v strážení československých štátnych hraníc, pričom ju vykonávala predbežne s veľmi slabou personálnou výbavou a mala nízku efektivitu. Preskupenie a rozmiestnenie špeciálnych pohraničných jednotiek ZNB pod velením Pohraničného útvaru ZNB 9600 v lete 1946 túto situáciu zmenilo len v malej miere. Zatiaľ čo hraničné oddiely ČSR sa nachádzali vo fáze budovania, v Rakúsku prevzali zabezpečenie hranice Vnútorné útvary NKVD. Do septembra 1946 to bol obzvlášť 10. pohraničný pluk s 358 mužmi, poverený úlohami na hraniciach a so štábom v meste Waidhofen an der Thaya, ako i 37. pohraničný pluk s približne 90 pohraničníkmi a so štábom vo Viedni.[104] K 1. septembru 1946 však boli Vnútorné útvary MVD v Rakúsku drasticky zredukované. Z pôvodne piatich plukov zvýšili iba dva a ich sila sa ešte k tomu znížila o polovicu. Odvtedy pohraničnú službu vykonávali vojaci 24. pluku (so štábom v obci Mauer pri Viedni), kým aj toto vojenské teleso nebolo v októbri 1946 zrušené.[105]

---

102 Lukeš, Showdown, s. 792 a nasl.

103 Prehľad o vývoji československej ochrany hranice ponúka Pulec, Bewachung.

104 RGVA, F. 38650, op. 1, d. 301, s. 26 a nasl., správa o umiestnení a počte osôb jednotiek a Oddelenie vnútorných vojenských oddielov NKVD, 31. 1. 1946.

105 Porov. Petrov, Truppen, s. 223 – 225.

Až po uchopení moci komunistami v roku 1948 a vzhľadom na mohutnú emigračnú vlnu, ktorá nasledovala, došlo v československých pohraničných oddieloch k rozsiahlej reštrukturalizácii, ktorá už jasne odkazovala na železnú oponu: zlúčenie Finančnej stráže a Pohraničnej stráže („Ochrana štátnej hranice") k 1. januáru 1949, vytvorenie zreteľnej hrádze na juhozápadnej hranici s Nemeckom a Rakúskom (pod priamym velením z Prahy), militarizácia štruktúr, zvýšenie počtu zamestnancov ešte v roku 1949 nedostatočného. V nadväznosti na sovietsky systém Pohraničnej stráži priradili všetky časti armády a povolali do nej vojakov základnej vojenskej služby, takže od konca roku 1951 do 1989 (s výnimkou jedinej krátkej fázy zredukovania počas Pražskej jari 1968) mala Pohraničná stráž zakaždým viac než 20 000 mužov na hraniciach so Západom.

Pohraničník so strážnym psom na hranici. Zdroj: ABS

Pohraničné pluky na rakúsko-československej hranici

brigáda Pohraničnej stráže	krycie meno priechodu	počet stretnutí	rok
11. Brig. Bratislava	Rusava – Rena	2	1956, 1963
	Lola	31	1957, 1958, 1962
	Gruber	11	1958–1960
4. Brig. Znojmo	Kity	2	1957
	Berta	3	1957
	Bauer	6	1958
	Gustav	10	1958
	Rudolf	19	1957
15. Brig. České Budějovice	Krabonoš	5	1958, 1960, 1961
5. Brig. Cheb	Hraničná	1	1958

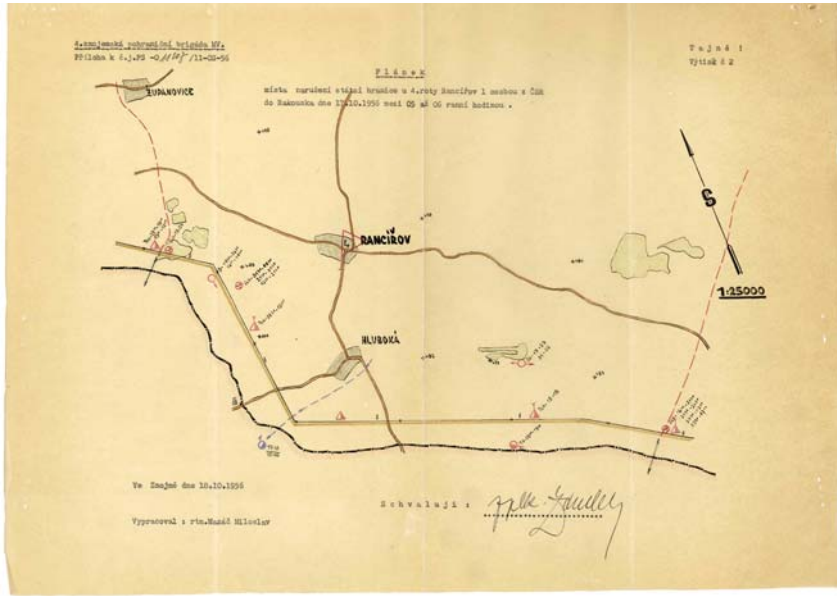

Plán hraničného úseku 4. brigády Pohraničnej stráže pri obci Rancířov. Zdroj: ABS

Pre hranicu s Rakúskom boli významné predovšetkým tri brigády Pohraničnej stráže, ktoré vznikli v roku 1951 (porovnaj tab. na str. 67): 15. brigáda s velením v Českých Budějoviciach pre oblasť Horného Rakúska/Mühlviertel, 4. brigáda s velením v Znojme a 11. brigáda s velením v Bratislave, obe pre oblasť hranice s Dolným Rakúskom. 4. brigáda disponovala na začiatku vyše 1 400 mužmi, no keďže sa v priebehu 50. rokov sústavne zväčšovala, koncom roka 1955 už mala viac ako 2 500 mužov.[106] Popri jasne stanovenej úlohe zamedziť akémukoľvek narušeniu hraníc s použitím všetkých dostupných prostriedkov, a to aj s požitím strelných zbraní, prináležali týmto jednotkám aj úlohy súvisiace so spravodajstvom. Ich okruh pôsobnosti presahoval až ďaleko za vlastné hranice, kde bola v prevádzke hustá sieť informátorov, ktorí mali hlásiť každú podozrivú osobu: pašerákov i prevádzačov ľudí, odbojové skupiny, „nepriateľov štátu“, každý zahraničný legálny pohyb cez hranice, to značí aj každého zahraničného turistu, ktorého orgány ŠtB následne sledovali a viedli presné záznamy o jeho trasách cesty, stretnutiach a kontaktoch.

106 Porov. Vaněk, Pohraniční stráž, s. 17 – 28 a s. 45 – 55; Vaněk, Kronika.

Nezriedka konečná stanica pre „špiónov" zadržaných pri železnej opone: gulag pri meste Vorkuta, 200 kilometrov severne od polárneho kruhu, fotografia: Karner

Po vysídleniach a presídleniach všetkých obyvateľov, ktorí zostali v hraničných úsekoch, priebežne kontrolovala ŠtB.

Navyše brigády Pohraničnej stráže systematicky „skúmali" aj pohraničné oblasti susedného Rakúska – všeobecné hospodárske a politické pomery, firmy, miestne politické strany, posty na polícii alebo obecné úrady, kasárne a médiá. Prebiehajúce pozorovania a z nich získané poznatky sa hlásili centrálam do Prahy. Štátna bezpečnosť existovala v ZNB aj prv ako exekutívna sekcia bez spravodajských kompetencií a zodpovedala najmä za vyšetrovaciu činnosť, ako sú výsluchy či vzatie do väzby.[107] Preto sa Štátna bezpečnosť, ŠtB, budovala predovšetkým v rámci týchto štruktúr. Začiatky ŠtB sa spájajú, prirodzene, s mesiacmi bezprostredne po skončení vojny. Podobne ako v prípade oddelení spravodajskej služby ministerstva vnútra sa KSČ od začiatku pokúšala zmocniť i polície a bezpečnostných služieb. Tým predbehla aj každú snahu občianskych združení a politických strán vytvoriť fungujúcu demokraciu.[108]

---

[107] Blažek – Žáček, Tschechoslowakei, s. 395.
[108] Tamtiež, s. 396.

Československé ministerstvo vnútra malo – podobne ako rakúske – už od roku 1945 komunistické vedenie. Minister vnútra Václav Nosek bol členom KSČ a aj on rozhodol o tom, že oddelenia tajných služieb sústredené na ministerstve vnútra sa hneď po skončení vojny a obnovení Československa ocitli pod kontrolou komunistov. Túto skutočnosť vysvetľujú i prijaté opatrenia na centralizáciu a koncentráciu všetkých právomocí spravodajských služieb, aj tých, ktoré vykonávala ešte nie samostatná ŠtB v už spomínanom Oddelení Z.[109]

Oddelenie Z bolo následne a viac ráz reštrukturalizované a premenované. Pri premenovaní na „Sekciu VII", ku ktorému čoskoro došlo, bola sekcia so zahranično-spravodajskými kompetenciami oddelenia označená ako „Skupina VII-B". Krátko pred zmenou politického systému v roku 1948 sa táto skupina zmenila na „Skupinu Ab", taktiež premenovanú na „Sekciu III".

ŠtB mala ako časť tohto oddelenia už pred zmenou politického systému vždy rozsiahle kompetencie a plnú moc. Od októbra 1946 bola oprávnená v rámci „preventívneho opatrenia" samostatne budovať a udržiavať siete agentov, aby mohla zhromažďovať informácie o „protištátnych aktivitách".[110] ŠtB tak získavala čoraz väčší vplyv paralelne s inými zložkami rozviedky. Podľa plánov KSČ v decembri 1947 mala mať ŠtB elitnú jednotku s 3000 mužmi vnútri ZNB, pričom jej hlavnou úlohou bol boj proti všetkým aktivitám zameraným proti štátu a jeho ideológii.

Po prevzatí moci komunistami sa ďalej pokračovalo v budovaní ŠtB. Od leta 1948 síce ŠtB zostávala časťou ZNB, získala však veľkú mieru samostatnosti: „Skupina Ab" sa rozšírila a dostala názov „Skupina I – bezpečnosť", zo Sekcie III ZNB ako „Skupiny BAb" sa vytvorila časť ŠtB, čím samotná ŠtB po prvý raz nadobudla kompetencie zahraničnej spravodajskej služby. Zvyšné právomoci ŠtB ako bezpečnostnej služby sa rozdelili medzi skupiny „BAa" pre „vnútornú bezpečnosť štátu" a „BAc" pre „iné otázky Štátnej bezpečnosti". Tým ŠtB postupne nadobudla veľkú štruktúru ZNB pochádzajúcu z predkomunistického obdobia.[111]

Od mája 1950 slúžilo československým reorganizáciám za vzor sovietske MVD: vlastné nadradené ministerstvo, Ministerstvo národnej

---

109 Tamtiež; Medvecký – Sivoš – Jašek, Footsteps, s. 28.
110 Blažek – Žáček, Tschechoslowakei, s. 396.
111 Tamtiež; Medvecký – Sivoš – Jašek, Footsteps, s. 35–38.

bezpečnosti (MNB) malo podľa možností dostať všetky tajné služby pod jednu strechu, zlúčiť v sebe všetky dovtedajšie kompetencie ŠtB vrátane zahraničnej špionáže a pohraničných útvarov a nebyť podriadené ani ministerstvu vnútra, ani ZNB.[112] Krátko nato bola podľa sovietskeho vzoru reorganizovaná a premenovaná aj štruktúra zahraničnej špionáže: zo zahraničného oddelenia MNB sa stala „Prvá správa". V internom styku sa pre toto oddelenie i naďalej používal pojem rozviedka.[113] Časté reorganizácie a premenovania, samozrejme, nemenili nič na primárnych cieľoch a metódach celého komplexu Štátnej bezpečnosti. Tie zväčša nachádzali predlohu v metódach a cieľoch sovietskej štátnej bezpečnosti, preto sa aj dali ľahšie uskutočniť z Moskvy.

V súvislosti s Oddelením zahraničnej špionáže treba poznamenať, že prebudovanie služby na komunistický režim 1948 bolo relatívne ľahké, lebo komunisti ju nepochybne mali v rukách už pred zmenou politického systému. Prvý vedúci oddelenia Zdeněk Toman bol komunistický zástanca tvrdej línie a službu využíval predovšetkým na to, aby získal finančné prostriedky pre KSČ. Oddelenie malo v prvom rade dočinenia so zaistením pašeráckych trás a s obchodom na čiernom trhu na nadobudnutie potrebných peňažných prostriedkov. Zhromažďovanie informácií v zahraničí malo pomerne malú prioritu.[114] Toman však pri iných spravodajských aktivitách konal skôr ako fušer, takže práca oddelenia a jeho vedúceho sa pre KSČ rýchlo stala bremenom a nevypočítateľným rizikom. Tomana zbavili funkcie už v apríli 1948. Aby sa vyhol zatknutiu, hľadal ochranu najprv na veľvyslanectve USA, no potom čo u Američanov nepochodil s ponukou, že pre nich bude pracovať ako informátor, sa usadil v Argentíne.[115] Odvolanie Tomana jednako malo svoje dôsledky. Trvalo ešte niekoľko rokov, kým skupina, respektíve 1. Správa ŠtB bola zase plne akcieschopná a dokázala sa vyrovnať sovietskemu „modelu" zahraničnej spravodajskej služby. Do roku 1953 sa komunistickí vedúci rozviedky menili rok čo rok. Mnohých prepustili pre nekompetentnosť, ďalších obvinili „zo zrady", obžalovali a odsúdili na mnohoročné tresty odňatia slobody. Až v roku 1953, po smrti Josifa Stalina, dostala ŠtB

---

112 Lukeš, Showdown, s. 792 a nasl.; Medvecký – Sivoš – Jašek, Footsteps, s. 46 – 50.
113 Porov. Lukeš, Showdown, s. 792 a nasl., porov. aj Ministerstvo vnútra, Správa.
114 Lukeš, Showdown, s. 793.
115 Tamtiež.

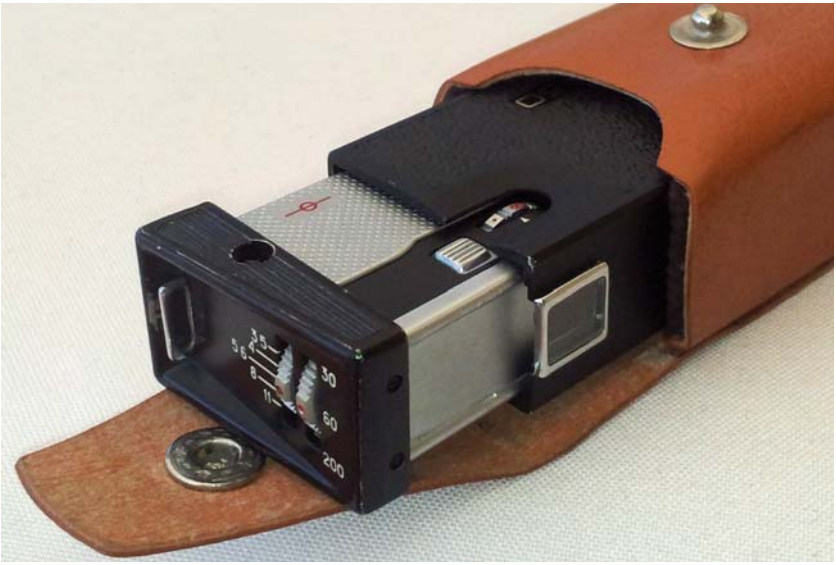

Sovietsky maloformátový fotoaparát Kyjev 30, 8 mm. Napodobenina známeho Minoxu z roku 1952, ako ju používala československá rozviedka. Fotografia: Karner

na Ministerstve národnej bezpečnosti šéfa, ktorý viedol Štátnu bezpečnosť dlhší čas, a to do roku 1961: Jaroslava Millera. Ten od základov zreformoval zahraničnú špionáž a zaviedol prísnejšie smernice pre nábor a výcvik nových brancov na oddelenie. Ideologicky však služba i vzhľadom na celkovú dĺžku funkčného obdobia zostala jasne stalinisticky zameraná.

Hoci rozviedka bola v západnom Nemecku a Rakúsku zastúpená už koncom 40. rokov, jej prvé veľké úspechy v zahraničí sa spájajú až s obdobím, keď sa zmenila na Prvú správu Ministerstva národnej bezpečnosti, čiže ministerstva pre vnútorné záležitosti a tajné služby, aj keď pracovala v ich súčinnosti. Podaril sa jej nábor mnohých nových informátorov v zahraničí a vybudovanie nových, naširoko rozvetvených sietí. Dôležitými podporovateľmi jej akcií a misií boli do roku 1965 minister vnútra Rudolf Barák a Lubomír Štrougal.[116] Samotná ŠtB sa rozdelila na sedem správ, ktoré priamo podliehali prvému námestníkovi ministra vnútra, spočiatku plukovníkovi Antonínovi Prchalovi.

[116] Tamtiež.

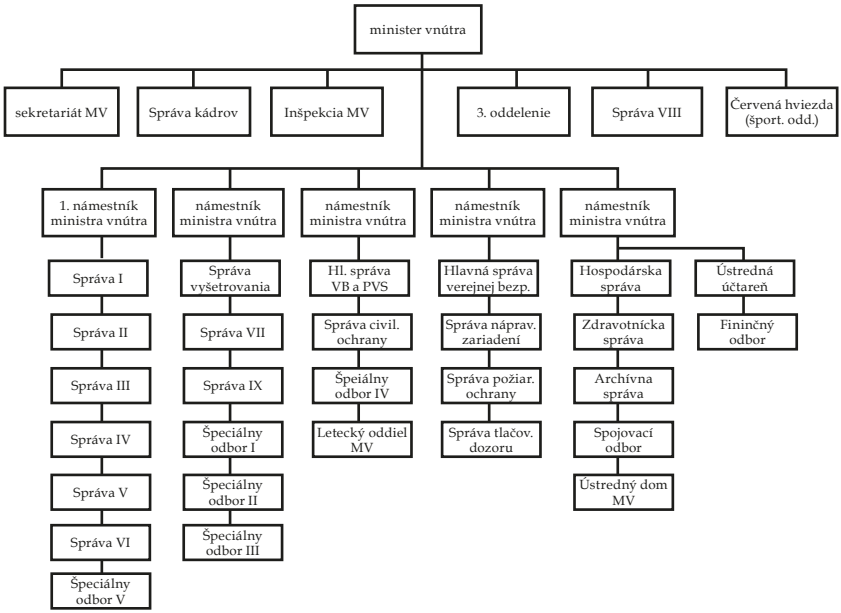

Organizačná schéma československého ministerstva vnútra v roku 1953. Zdroj: Vyhotovené na základe údajov dvojice historikov Petra Blažeka – Pavla Žáčka, Tschechoslowakei.

Prchal sa tým prakticky stal šéfom ŠtB a aj veľkej časti zahraničnej špionáže. Iba Správy 3 a 6 (zodpovedné za Blízky východ, Izrael, Južnú Ameriku a severnú Európu, prípadne za medzinárodnú komunikáciu a Nemecko) podliehali 2. námestníkovi ministra vnútra. ŠtB mala od tej chvíle dvoch „šéfov" a prestala existovať ako uzavretá organizácia.[117]

Súbežne prebiehajúca práca rôznych správ vždy s viacerými „vedúcimi" v skutočnosti viedla začiatkom 60. rokov k chaosu v kompetenciách, keďže chýbalo ich jasné vytýčenie pre jednotlivé oblasti. Chaos v súvislosti s právomocami čiastočne vyplýval z podstaty systému. Nikto, ani najvyšší funkcionári ŠtB, si nemohli byť istí, či nie sú sledovaní a špehovaní. Na jednej strane to vytvorilo transparentného človeka, ale na druhej strane občanov štátu, ktorí už neboli pripravení prevziať zodpovednosť a konať

[117] Blažek – Žáček, Tschechoslowakei, s. 396; Medvecký – Sivoš – Jašek, Footsteps, s. 67 – 82.

z vlastnej iniciatívy. Je samozrejmé, že takáto spoločnosť sa aj politicky ľahšie riadila.

Napriek tomu boli straty v dôsledku čiastočného kompetenčného zmätku, vznikajúceho zvlášť v zahraničí, príliš veľké a predstavovali jeden z dôvodov, prečo sa začiatkom roku 1964 udiala ďalšia reorganizácia pod sovietskou egidou. Došlo k spojeniu kontrašpionážnej služby, pričom 2., 3. a 4. Správa ministerstva vnútra boli zlúčené do „Správy kontrarozviedky" a spolu so Správou vojenskej kontrarozviedky podliehali 1. námestníkovi ministra vnútra, plukovníkovi Josefovi Kudrnovi. Obe tieto Správy sa vedno so Správou sledovania stali v polovici roku 1966 samotnou ŠtB, ktorá v ďalšom priebehu studenej vojny ešte dostala dodatočné právomoci, predovšetkým v oblasti vnútornej bezpečnosti. Popritom sa zachovala 1. Správa ako hlavný splnomocnenec pre zahraničnú rozviedku a od tej chvíle bola označovaná aj ako 1. Správa ZNB, alebo v neoficiálnej terminológii „rozviedka".[118]

Pri svojich aktivitách do roku 1960 sa československá zahraničná rozviedka, čiže príslušné správy a oddelenia ŠtB a ZNB, sústreďovala predovšetkým na „západné" susedné štáty NSR a Rakúsko. Až v 60. rokoch rozšírila svoje aktivity aj na územie skutočných „protivníkov" – Sovietskeho zväzu, USA a Veľkej Británie. I naďalej však zostala aktívna vo svojich „stálych oblastiach" – v NSR a Rakúsku. Tieto aktivity sa museli so zreteľom na širšie spektrum úloh trochu zredukovať.[119]

V prvej fáze stavila československá zahraničná špionáž v západnom Nemecku a Rakúsku najmä na nábor informátorov, ktorých spočiatku viedli dôstojníci ŠtB z ČSR. Rakúski a nemeckí informátori však neplnili úlohu len ako výluční „zberači informácií" a „kuriéri". Dostávali aj príkaz pôsobiť ako „osoby dávajúce tipy", vyhľadávať ďalších informátorov a tých navrhnúť československým orgánom na regrutovanie. Až neskôr, keď sa špionážne stredisko ŠtB etablovalo na Veľvyslanectve ČSR vo Viedni, sa zdalo, že najväčšia časť sietí informátorov je riadená odtiaľ.

---

118 Blažek – Žáček, Tschechoslowakei, s. 402 a nasl.

119 Lukeš, Showdown, s. 794 a nasl.

Neoficiálni spolupracovníci (NS) ŠtB v rokoch 1955 – 1968

rok	NS ŠtB				z toho NI vojenskej kontrarozviedky ŠtB			
	agenti	informátori	rezidenti	celkom	agenti	informátori	rezidenti	celkom
1955	7 325	29 355	1 292	37 972	495	9 083	1 073	10 651
1956	6 526	20 692	1 194	28 412	396	6 649	1 028	8 073
1957	8 354	21 067	1 261	30 689	366	7 059	1 147	8 572
1958	12 138	25 290	1 271	38 669	263	6 848	1 112	8 223
1959	14 837	25 612	1 410	41 859	466	7 059	1 224	8 749
1960	15 880	21 737	1 370	38 987	561	5 598	1 161	7 320
1961	15 570	19 802	1 457	36 829	675	6 720	1 209	8 604
1962	12 449	16 562	1 312	30 287	515	5 018	1 086	6 619
1963	9 386	14 279	1 095	24 760	454	4 267	935	5 656
1964	7 845	12 442	750	21 037	374	3 909	959	4 942
1965	7 425	12 306	621	20 352	398	4 268	552	5 218
1966	6 992	11 420	621	18 842	435	4 216	451	5 102
1967	6 536	10 476	443	17 455	434	4 004	405	4 843
1968	4 317	6 662	358	11 337	386	3 396	342	4 124

Zdroj: Vyhotovené na základe údajov dvojice historikov Petr Blažek a Pavel Žáček, Tschechoslowakei.

Ľudia verbujúci spolupracovníkov v prospech československých služieb využívali veľmi širokú základňu. Ich sľubom a vábeniu podľahli nielen Rakúšanky a Rakúšania s nízkymi príjmami, ale napodiv aj zamestnanci západných okupačných mocností. V zlej hospodárskej situácii povojnového Rakúska peniaze z Prahy predsa ponúkali príležitosť dostať sa k pomerne vysokým príjmom s neporovnateľne nízkymi nákladmi. Títo „špióni – amatéri“ si často vôbec neuvedomovali, akému nebezpečenstvu sa vystavujú.[120]

Navyše ZNB a ŠtB sa pri nábore znovu a znovu spoliehali na ešte jestvujúce rodinné putá z čias Rakúsko-Uhorska. Zvlášť keď sa plánovalo získať vysokopostavených rakúskych úradníkov z rôznych ministerstiev alebo polície, bolo toto „dedičstvo“ dunajskej monarchie na prospech. Následne sa na sledované osoby vyvíjal tlak buď prostredníctvom príbuzných ešte žijúcich v ČSR, cielene sa vydierali alebo sa nadväzoval kontakt prostredníctvom príbuzného, ktorý sám pracoval v spravodajskej službe.

[120] K naverbovaniu Rakúšanov zahraničnými spravodajskými službami porov. Bacher – Knoll, Spione, s. 99 – 108.

Lukratívne finančné ponuky prispievali, ako sme sa už zmienili, k opakovaným úspešných „náborom“.[121]

Etnické zloženie zamestnancov československej zahraničnej špionáže (ZNB) k 1. januáru 1958

etnická skupina	počet	podiel na personál i ZNB v percentách
Česi	31 999	3,88
Slováci	10 667	24,63
Rusi	450	1,04
Maďari	167	0,39
Poliaci	18	0,04
iní	10	0,02
celkom	43311	100,00

Zdroj: Vyhotovené na základe údajov dvojice historikov Petr Blažek – Pavel Žáček, Tschechoslowakei.

Tento vývoj nezostal pred západnými službami utajený. Viditeľné je to najmä na základe cieľov, ktoré sledovali spravodajské služby štyroch okupačných mocností v Rakúsku, a v súvislosti so zmenami pri stanovení priorít, predovšetkým západných služieb. Aktivity československých spravodajských služieb v Rakúsku hrali pre ne veľmi veľkú úlohu už v tejto skorej fáze studenej vojny od konca 40. rokov.

Ako fungovali československé siete v Rakúsku, je zrejmé na základe okruhu informátorov, ktorí boli v Rakúsku aktívni v rokoch 1949 – 1951. Okruh bol aktívny predovšetkým vo Viedni a v britskej okupačnej zóne (tu najmä v Korutánsku) a jeho spisy sa zachovali v dokumentačnom fonde americkej spravodajskej služby CIC. Okruh viedol – čo v takýchto prípadoch nie je nezvyčajné – naverbovaný, vo Viedni narodený obchodník. Nábor sa uskutočnil spôsobom typickým pre vtedajšiu dobu: budúci „špión“ si vo viedenskom denníku podal inzerát, prostredníctvom ktorého hľadal prácu a zmienil sa v ňom, že okrem nemčiny a angličtiny hovorí aj veľmi dobre po česky.

[121] Porov. Möchel, Krieg, s. 387.

Špecialisti na odpočúvanie sú pri práci. Zdroj: AdBIK

Niekoľko dní po uverejnení inzerátu sa mu poštou ohlásil „úrad" a ponúkol mu miesto „obchodníka" v jednom veľkom československom podniku. Úrad mu sprostredkoval adresu „kontaktnej osoby", gazdu, u ktorého sa mal hlásiť – v obci Untermarkersdorf v Dolnom Rakúsku, čiže v sovietskej okupačnej zóne. Gazdovský dvor onej kontaktnej osoby sa nachádzal neďaleko československo-rakúskej hranice. Ten gazda ho v noci z poverenia československej strany previedol cez hranice, kde ho očakávali kontaktné osoby zahraničnej špionáže. Dostal príkaz, aby odcestoval z Viedne do Korutánska, mesiac sa tam zdržal a potom sa opäť vrátil do ČSR. Očividne išlo o test, ktorý mal preukázať, či je potenciálny informátor schopný uposlúchnuť inštrukcie svojich veliacich dôstojníkov.

Správa CIC o tejto sieti obsahuje zaujímavé informácie týkajúce sa spolupráce medzi sovietskou okupačnou mocnosťou a československými spravodajskými službami. Lebo keď sa Rakúšan spýtal, čo má robiť, ak

ho pri prekročení štátnej hranice zadržia rakúske orgány, odpoveď znela, nech jednoducho trvá na tom, aby ho odviedli na najbližšie sovietske veliteľstvo, kde mu poskytnú informácie a dajú všetko do poriadku. Navyše: keby mal strach, že ho sledujú, nech skrátka utečie do sovietskej zóny a tam sa hlási službe. Potom v jeho prospech podniknú všetky potrebné kroky.

Obchodník urobil, ako mu povedali. Po návrate do ČSR ho ako informátora regrutovala československá zahraničná špionáž. V nasledujúcich dvoch rokoch sledoval niektoré kasárne a oporné body britskej okupačnej mocnosti v oblasti miest Villach a Klagenfurt a viac ráz pendloval medzi Korutánskom a Československom. Sovietska strana zakaždým náležite pripravila jeho prechod cez hranice, ktorý vždy smeroval cez sovietsku zónu. Každá fotografia a každá správa, ktorú dodal svojim kontaktným osobám v ČSR (väčšinou sa stretávali v Brne), mu vyniesla niekoľko sto šilingov.

Britská FS vo Villachu mu prišla na stopu iba náhodou. Na základe menšieho hospodárskeho priestupku z čias pred svojou „špionážnou činnosťou" ho totiž hľadala polícia vo Viedni a britskú FS naňho upozornilo jeho časté cestovanie. Keď vzniklo i podozrenie, že vysliedil americké oporné body, FS zapojila americkú CIC a v polovici roku 1950 viedli proti nemu vyšetrovanie. O rok neskôr rakúskeho informátora zatkli a vypočúvali. Vďaka jeho informáciám a informáciám jeho manželky sa podarilo odhaliť sieť informátorov s približne dvadsiatimi členmi. Následne FS a CIC identifikovali väčšinu z nich.[122]

Nasledujúce príklady ukazujú realitu železnej opony na rakúsko-československej hranici na začiatku studenej vojny. Jej obete možno nájsť na oboch stranách hraníc. Páchatelia sú do dnešného dňa čiastočne neznámi, a to i na rakúskej strane.

[122] K tomuto príkladu porov. aj Bacher, Spies.

Tragédie pri železnej opone pozdĺž Dyje a Moravy

Vražda v noci:
Jarmila Pospíšilová zomiera v krupobití striel pri Morave

Už sa celkom zotmelo. Hustá októbrová hmla leží nad Moravou, štátnou hranicou pri Hochstettene/Vysokej pri Morave.[123] Nevidieť ani na tri kroky. Muž a žena sa pomaličky, jeden za druhým prikrádajú k pohraničnej obci, neskôr tesne pred ňou odbočia na poľnú cestu, aby sa dostali ďalej k ochrannej hrádzi proti povodniam. Tá predstavuje vzdialený smer. Ešte ju nemôžu vidieť. Keď však na ňu narazia, vedia, že odtiaľ je to už iba pár metrov k prvej prekážke z ostnatého drôtu, k začiatku železnej opony. Za ňou sa nachádza Rakúsko, krajina vytúženej slobody. Zostáva už len niekoľko metrov k Bernsteinstraße a ďalej k Moravskému poľu. Je sobota 3. októbra 1953 krátko pred polnocou.

Gustávovi Polákovi a Jarmile Pospíšilovej ide o život. Polák je skúsený prevádzač. Cez hranice prepašoval už množstvo ľudí. A dnes sú podmienky priam ideálne. Tma, hustá hmla, zlé počasie znemožňujú pohraničnej stráži kontrolu. Iba 20-ročná Pospíšilová, pochádzajúca z Prahy, kde pracuje ako úradníčka, mu verí, nuž sa mu v Prahe zdôverí s úmyslom utiecť. Prosto, chce odísť z Československa a na Západe začať nový život na slobode.

Jarmila Pospíšilová, zdroj: ABS

Hranica pri Morave

Polák súhlasil. A právom. Tento slovenský hraničný úsek pozdĺž Moravy pri Rakúsku sotva niekto pozná tak dobre ako on. Je to „jeho" trasa a je dlhá. Lebo starosti sa na hraniciach nekončia. Polák si uve-

[123] Vysoká pri Morave, do roku 1948 so slovenským názvom Hochštetno, leží priamo pri rieke Morava na západnom Slovensku, v krajinnej oblasti Záhorie. Susedné obce sú Záhorská Ves a Zohor, susedné mestá: Malacky, Stupava a Bratislava.

domuje, že za železnou oponou sa v Rakúsku nachádza sovietska zóna a sovietska tajná služba, úzko spätá s ŠtB, ktorá bez okolkov posiela každého utečenca naspäť do Československa, kde ho postavia pred súd. Čiže nebezpečenstvo pre Pospíšilovú je do istej miery zažehnané až v okamihu, keď sa dostane do americkej zóny. Preto si Polák už dávnejšie našiel v Rakúsku dôveryhodných ľudí, ktorí mu pomáhajú prepraviť „jeho" utečencov cez sovietsku zónu. Tým Polák vyrovnáva nevýhodu „vlastnej" trasy v porovnaní s tou bavorskou, čo vedie rovno k americkej zóne. A môže poukázať na to, že až dosiaľ dopadlo všetko dobre, vďaka jeho znalostiam miestneho okolia a ešte málo známej „diere" v hraničnom plote. Preto na cestu k slovensko-rakúskej hranici pri Morave, trochu severne od Bratislavy, vezme prevádzač mladú Pospíšilovú.

Prejsť cez železnú oponu je vzhľadom na fyzické útrapy, najmä pokiaľ ide o profesionálnych „prevádzačov", skôr záležitosť mužov. Mladé ženy ako Pospíšilová sa spravidla ako utečenci pokúsili jedenkrát prekonať hranicu, aby mohli začať „nový život" v Rakúsku či Nemecku. Ojedinele sa však našli aj ženy, ktoré – podobne ako ich mužskí kolegova – pôsobili ako „agenti-kuriéri" a „prevádzači". Jednou z takých žien bola aj Otílie Mücková, narodená v Brne roku 1928.

Jej kariéra sa začala ako kariéra „utečenkyne", keď v decembri 1949 utiekla z Bratislavy cez hranicu do Viedne. Po ročnom pobyte vo Viedni prišla do kontaktu s „pašerákom ľudí" Josefom Fuchshuberom, ktorý pochádzal z Rakúska a pre vlastné obchody chcel využiť jej know-how. Fuchshuber jej ponúkol spoluprácu. Mücková prijala. V januári 1951 s ním prvýkrát prešla cez hranicu pri Bratislave, tou istou trasou, ktorou sa pred viac než rokom dostala do Rakúska. O niekoľko dní neskôr viedla skupinu utečencov z Bratislavy do Viedne. Mali nasledovať ďalšie štyri takéto „cesty". V júli 1951, keď znovu chcela prejsť cez hranicu pri Petržalke, ju zadržali a zatkli československí pohranič-

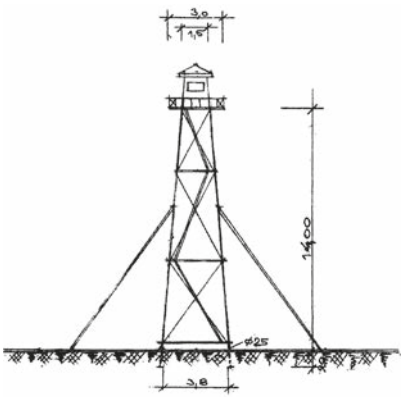

Skica strážnej veže na pozorovanie železnej opony. Zdroj: ABS

Otílie Mücková krátko po zatknutí v roku 1951. Zdroj: ABS

níci. 5. februára 1952 bola v Prahe odsúdená na štrnásť rokov väzenia za „vlastizradu“.[124]

Tak ako Mücková aj Polák získal počas svojej činnosti skúsenosti, pokiaľ ide o pohyb cez pohraničné pásmo a samotné prekročenie hraníc, a uprednostňoval len určité trasy. Aj tentoraz – s Pospíšilovou postupuje viac než opatrne:

- Príchod vlakom cez Brno a ďalej do Zohora.
- Príchod do blízkosti hraníc, no ešte nie do pohraničného pásma, kde ľudí obzvlášť dôkladne kontrolujú a registrujú. Pre mnohých sa útek pričasto skončil už na samom začiatku pohraničného pásma kilometer širokého. Na vstup doň im chýbalo špeciálne povolenie.
- Vyhnúť sa akejkoľvek pozornosti na stráženej železničnej stanici, a to predstieraním, že cestujú oddelene.

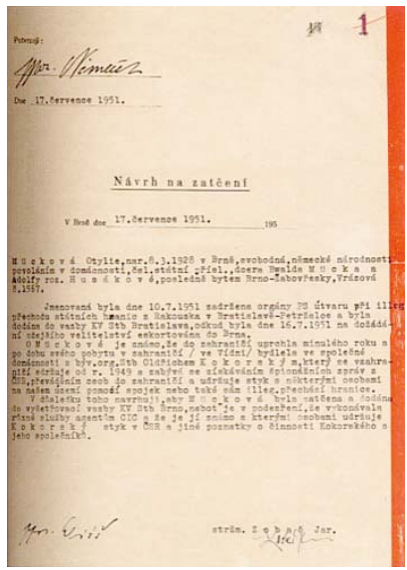
Potvrzuji:

Dne 17.července 1951.

Návrh na zatčení

V Brně dne 17.července 1951. 195

M ü c k o v á Otylie,nar.8.3.1928 v Brně,svobodná,německé národnosti povoláním v domácnosti,čel.státní příel.,dcera Ewalda M ü c k a a Adolfy roz. M ü c k o v á,poslední bytem Brno-Žabovřesky,Vrázová 8.1587.

Jmenovaná byla dne 10.7.1951 zadržena orgány ZB útvaru při illeg. přechodu státních hranic z Rakouska v Bratislavě-Petržalce a byla dodána do vazby KV Stb Bratislava,odkud byla dne 16.7.1951 na dožádání zdejšího vyšetřovatel eskortována do Brna.

O M ü c k o v á je známo,že do zahraničí utekla minulého roku a po dobu svého pobytu v zahraničí / ve Vídni/ bydlela ve společné domácnosti s bývv.org.Stb Oldřichem K o k o r e k j m,který se vzahrnutí zdržuje od r. 1949 a zabývá se získáváním špionážních zpráv z ČSR,převáděním osob do zahraničí a udržuje styk s některými osobami na našem území pomocí spojek nebo také sám illeg.přechází hranice.

V důsledku toho navrhuji,aby M ü c k o v á byla zatčena a dodána do vyšetřovací vazby KV Stb Brno,neboť je v podezření,že vykonávala špiónážní služby agentům CIC a že je jí známo s kterými osobami udržuje K o k o r e k j styk v ČSR a jiné poznatky o činnosti Kokorekého a jeho společníků.

strm. Z o b a l Jar.

Správa československej tajnej služby o aktivitách Mückovej z decembra 1951. Zdroj: ABS

[124] Porov. Tomek, Cold War, s. 37.

Čo však Polák nevie: československá Pohraničná stráž už niekoľko dní osobitne sleduje onen úsek, keďže na tomto mieste spozorovala „priepustnosť" hraničnej závory. Priepustnosť odhalila tajná služba, ktorá o nej informovala pohraničnú jednotku. Ešte niekoľko nocí predtým, 1. októbra, sa Polák tadiaľto dostal popri „chrápajúcej stráži" z Rakúska do Československa.[125] Medzitým si veliteľ Pohraničnej stráže Alexander Novajovský tento hraničný pás zobral na mušku ako „SPPN" – „smer pravdepodobného postupu narušiteľov" a nariadil, aby boli v tomto úseku nasadení len „najlepší muži, schopní rýchlo sa rozhodnúť a reagovať na každú možnú situáciu".[126] Pravdepodobnosť, že tu zastavia utekajúcich krajanov, sa mu totiž javila výrazne vyššia než kdekoľvek inde.

V krupobití guliek pohraničníkov

Tu pred nimi je prvý plot s ostnatým drôtom: vysoký, pichľavý a nebezpečný. Za ním stoja ďalšie dva, ten druhý je nabitý elektrinou, no oplotenie v tú noc len tušia, taká hustá je hmla. Polák a Pospíšilová sa zastavia, načúvajú. Všade panuje ticho ako v hrobe. Hodiny ukazujú tesne pred polnocou. Nevidieť žiadneho pohraničníka. Zdá sa, že všetko funguje. On lezie prvý, ona ide do úkrytu. Áno, prvý plot prekonal, to Pospíšilová ešte vidí. Polák sa plazí ďalej, k druhému. Už len jedno krátke cvaknutie a horizontálny drôt v strede druhého plotu, nabitého elektrinou, je preťatý. Úzky priechod, diera – železná opona je otvorená.

Pospíšilovú ešte stále nezbadal žiadny pohraničník. Polák jej dá znamenie. Áno, teraz ho môže nasledovať. Žena sa teda z úkrytu plazí k prvému plotu, presne na miesto, kadiaľ prešiel Polák. Lenže vo chvíli, keď sa ocitne celkom hore a už je jednou nohu na opačnej strane, ostane nešťastne visieť na špicatých hrotoch plotu. Usiluje sa uvoľniť, no nemôže zabrániť tomu, aby sa pritom ostatý drôt trochu nerozklepal.

Klepot začuje dvojčlenná pohraničná hliadka 6. čaty Pohraničnej stráže z Vysokej pri Morave. Vojak základnej vojenskej služby Josef Zapletal ako veliteľ hliadky a vojak základnej vojenskej služby Juraj Bilanský ako

---

125 A ÚPN, F. 2346, 11. brigáda PS v Bratislave, i. j. 643, PS-011338/11-OS-53, Narušenie štátnej hranice v okruhu pôsobenia 6. roty, 24. 10. 1953.

126 ABS Brno Kanice, F. 2357, kar. 27, č. j. PS-00 5449/11-OS-53, vyjadrenie veliteľa 6. roty.

Mapa s hraničným úsekom blízko Zohora. Zdroj: ABS

strážnik nie sú od miesta vzdialení ani 150 metrov. Ani oni však nič nevidia. Naozaj ide o utečencov? Obaja majú pridobre v pamäti prísne varovanie svojho veliteľa, poručíka Novajovského: Toto je najpriepustnejšie miesto na hranici. Čo robiť? Zapletal ide naisto a svojmu podriadenému Bilanskému naznačí: postupovať a preskúmať terén. Ten rozkaz vykoná.

Zmanipulované oficiálne správy

Prípad je doložený oficiálnou a upravenou správou veliteľa 11. brigády Pohraničnej stráže majora Floriána Čambála z Hlavnej správy Pohraničnej stráže v Prahe zo 16. októbra 1953, o trinásť dní neskôr:

„Vysliedenie DZ [‚drôtenej zátarasy'] bolo vykonané ako ozbrojený prieskum, pričom na mnohých miestach došlo k plazeniu. Hliadka sa nehlučne a nepozorovane pohybovala smerom, v ktorom zachytila zvuk. Hliadka sa takto pohybovala 130 metrov napred bez toho, aby spozorovala votrelcov v pásme s ostnatým drôtom a prestrihávanie ostnatého drôtu. Veliteľ potom dospel k záveru, že tí už prešli cez miesto, kde ten hluk spôsobili. Pretože v tú noc panovala hmla a viditeľnosť bola len 2 až 5 metrov, veliteľ sa rozhodol privolať veliteľa čaty pomocou dohovoreného signálu [...] V momente, keď bol dohovorený signál odpálený, hliadka začula zo vzdialenosti zhruba 15 metrov tlmený výkrik v smere svojej predsunutej pozície. Nato veliteľ hliadky zakričal smerom k narušiteľovi a vyzval ho, aby opustil úkryt. Keď votrelec nijako nereagoval na výzvu, a veliteľ si už bol istý, že sa niekto skrýva v bariére s ostnatým drôtom, rozhodol o použití ozbrojenej sily. Veliteľ vystrelil zo samopalu 23 rán v dvoch dávkach širokým oblúkom a smerom, odkiaľ prišiel tlmený výkrik, a aj svojmu podriadenému rozkázal, aby použil zbraň. Ten zo svojej zbrane vypálil 2 náboje. Nebolo mu však umožnené pokračovať v streľbe, lebo tretí náboj spôsobil zlyhanie zbrane."[127]

A ďalej:

„Keď bola agentka Pospíšilová vytiahnutá z DZ, pod jej telom sa našiel nabitý samopal (nemeckej výroby, typ MP-40). Zbraň bola odistená a mala natiahnutú

[127] ABS Brno Kanice, F. 2357, kar. 27, č. j. PS-00 5449/11-OS-53, zadržanie agenta Poláka a agentky Pospíšilovej v úseku 6. roty, s použitím zbrane – predloženie.

Fotografia Gustáva Poláka, ktorú urobila Štb. Zdroj: ABS

spúšť, čiže bola pripravená na paľbu. V blízkosti bol okrem toho nájdený chlebník s nabitým ručným granátom."[128]

Je zjavné, že správa je prispôsobená tak, aby vyznela v prospech pohraničných vojakov a veliteľa a vyhlo sa tak prípadnému trestnému stíhaniu alebo zbaveniu služby. V každom prípade zostáva faktom, že po výstreloch zo samopalu Pohraničnej stráže ležala Pospíšilová ťažko zranená na zemi medzi plotmi s ostnatým drôtom a zápasila so smrťou. Pohraničná hliadka jej strelné rany neobviazala ani neposkytla prvú pomoc. O niekoľko minút neskôr vykrvácala v pásme smrti, len zopár metrov pred rakúskou stranou hranice. Po streľbe sa zranený Polák nemohol postaviť a chodiť. Hliadka ho vytiahla z bariéry z ostnatého drôtu a nasadila mu putá. Zapletal mu núdzovo ošetril strelné poranenia a strážil ho do skorých ranných hodín. Potom Poláka odviezla sanitka. Správa neprezrádza kam. Poláka v priebehu verejného procesu 27. apríla 1954 odsúdia na dvadsaťpäť rokov väzenia.[129]

Pohraničníci, predovšetkým ich veliteľ, okamžite cítili, že nesú vinu za to, že chladnokrvne zastrelili mladú ženu. Lebo Pospíšilová určite nebola ozbrojená, v žiadnom prípade teda nešlo o sebaobranu, keď podľa zákona možno použiť zbraň.

Vo svedeckých výpovediach Josefa Zapletala a Juraja Bilanského, ktorí presne opísali priebeh svojej služby v tú noc i priebeh trestného činu, niet

128 Tamtiež.
129 Pejčoch – Tomek, Agenti, s. 177 a nasl.

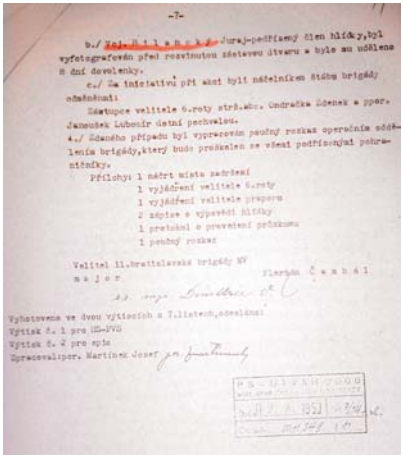
-7-

b./ [redacted] Juraj-podřízený člen hlídky,byl vyfotografován před rozvinutou zástavou útvaru a byla mu udělena 8 dní dovolenky.

c./ Za iniciativu při akci byl náčelníkem štábu brigády odměněn:

Zástupce velitele 6.roty strž.mr. Ondráška Zdenek a por. Janoušek Lubomír ústní pochvalou.

4./ Zdánlivého případu byl vypracován použitý rozkaz operačním oddělením brigády,který bude proškolen se všemi podřízenými pohraničníky.

Přílohy: 1 náčrt místa zadržení
1 vyjádření velitele 6.roty
1 vyjádření velitele praporu
2 zápisy a výpovědi hlídky
1 protokol o provedení průzkumu
1 použitý rozkaz

Velitel 11.bratislavské brigády NV
major

Plerjum Čambál

Vyhotoveno ve dvou výtiscích a 7.listech,odesláno:
Výtisk č. 1 pro HS-VVU
Výtisk č. 2 pro spis
Zpracovaliper. Martinec Josef

Za iniciativu pri tejto akcii Juraja Bilanského „odmenil" šéf štábu brigády. Zdroj: ABS

zmienky o nejakej zbrani v blízkosti mŕtvej Pospíšilovej. Na zbrane neodkazuje ani podrobný protokol zo 4. októbra 1953, podpísaný poručíkom Novajovským, o prešetrení prístupovej cesty hliadky a miesta zadržania Poláka, ako i zoznam predmetov, ktoré boli Pospíšilovej a Polákovi odobraté.[130]

Podobné nezrovnalosti sa vyskytujú aj v súvislosti s výzvou veliteľa „Stoj!" predtým, než použil zbraň. Pritom svedecké výpovede vojakov sa v mnohých aspektoch rozchádzajú s neskoršou oficiálnou správou Čambála zo 16. októbra. Juraj Bilanský o tom, ako sa udialo Polákovo zatknutie, uviedol v protokole:

„V blízkosti močiara sme začuli tichý zvuk prichádzajúci od DZ, akoby niekto liezol po prvom plote DZ a pohyboval sa tým smerom ako hliadka. Veliteľ hliadky vydal rozkaz postupovať ďalej. Pohybovali sme sa vpred kolenačky a každých päť až šesť metrov sme načúvali, lebo viditeľnosť pri zemi bola veľmi slabá. Po približne sedemdesiatich metroch mi veliteľ rozkázal, aby som vypálil signál pre veliteľa čaty. Po odpálení druhej svetlice (zelenej) sa za nami od DZ ozval slabý výkrik. Veliteľ hliadky vypálil zo samopalu dávku a ja som dva razy vystrelil zo svojej zbrane. Keď som chcel vložiť do komory tretí náboj, zasekol sa. Veliteľ hliadky vypálil ďalšiu dávku. Vtedy bolo počuť z bariéry hlas (‚chlapci, nestrieľajte!') a veliteľ tú osobu vyzval, aby opustila úkryt. Ale nič sa nedialo. Veliteľ teda zopakoval rozkaz a agent odpovedal, že je zranený. Veliteľ zasvietil baterkou na bariéru, a potom sme uvideli tvár muža so zdvihnutými rukami. Veliteľ oddielu mi dal rozkaz, aby som ho kryl, a sám vytiahol z DZ jeden drôt, vyslobodil agenta a nasadil mu putá. Medzi prvým a druhým plotom bolo počuť dychčanie [neskôr] mŕtvej ženy."[131]

---

130 ABS Brno Kanice, F. 2357, kar. 27, č. j. PS-00 5449/11-OS-53, protokol o uskutočnení prieskumu miesta osi postupu a miesta zadržania narušiteľov – zaslanie hlásenia.

131 ABS Brno Kanice, F. 2357, kar. 27, č. j. PS-00 5449/11-OS-53, záznam výpovede Bilanského Juraja.

Svedecká výpoveď Josefa Zapletala sa s tou Bilanského úplne zhoduje, s jednou výnimkou: Zapletal udáva, že výzva „Stoj!“ zaznela pred streľbou zo samopalu.[132] Mal, pochopiteľne, dobrý dôvod, aby sa to v jeho výpovedi takto zaznamenalo. Vzhľadom na to, že vypálil omnoho viac striel než Bilanský, musel vychádzať z toho, že práve tie zabili Jarmilu Pospíšilovú.

Napriek protizákonnému, brutálnemu postupu, vraždy na moravskej hranici Československa s „imperialistickým táborom“ sa vrahovia nemuseli obávať trestného konania. Naopak: Florián Čambál ako veliteľ 11. brigády Pohraničnej stráže nariadil bezodkladné povýšenie Zapletala na slobodníka. Zapletal dodatočne dostal osemdňovú mimoriadnu dovolenku za svoj „úspech“ a „prieskum pri DZ s použitím zbrane“. Podobne aj Juraja Bilanského pochválili, ale nepovýšili.

Zastrelení ľudia strácajú vlastné mená

Ľudia, ktorých zastrelili alebo prišli o život na hraniciach s Československom, boli po roku 1952 „pochovaní“, prípadne „zahrabaní“ určeným spôsobom. Tým sa malo dosiahnuť, že si už nikto nikdy na nich nespomenie, ich mená sa vyškrtnú z pamäti a už sa k im nebude dať priradiť žiadna tvár. Tajný rozkaz č. 164 ministra národnej bezpečnosti Karola Bacílka z 18. novembra 1952[133] na to poskytol potrebné pravidlá, ktoré do roku 1958 uplatňovali orgány tajných služieb MNB, respektíve ministerstva vnútra. Podľa nich sa obete „hraničnej čiary“ ukladali do úmyselne neoznačených, čerstvo vykopaných hrobov. Tie sa museli v každom prípade nachádzať ďaleko od miesta bydliska obete. Príslušných hrobárov bolo treba informovať na mieste až bezprostredne po dovezení mŕtvoly. Nedostali ani nijaké informácie o identite mŕtvych. Hroby museli okamžite zarovnať, aby sa zabezpečilo predovšetkým to, že rodiny usmrtených osôb nikdy ich hroby nenájdu. Je zbytočné sa zmieňovať o tom, že kompetentné úrady nesmeli poskytovať rodinám a rodinným príslušníkom žiadne informácie.

To platilo aj pre Jarmilu Pospíšilovú. V roku 1955, dva roky po tom, čo ju zavraždili, sa jej otec obrátil na oddelenie sťažností ministerstva vnútra s prosbou, aby mu odovzdali dcérine telesné pozostatky. Sekretariát

---

132 Tamtiež, svedecká výpoveď Josefa Zapletala.

133 ABS Praha, F. A6/III, Tajný rozkaz ministra Národnej bezpečnosti 195 č. 164/1952 z 18. novembra 1952, pohreb agentov a teroristov usmrtených v boji s bezpečnostnými orgánmi.

ministra vnútra Rudolfa Baráka, ktorému bola Pohraničná stráž podriadená, mu jednako oznámil cintorín v bratislavskom Slávičom údolí ako možné miesto pohrebu. Podporučík Kaláb z oddelenia tajnej služby 11. brigády Pohraničnej stráže sa údajne na to rozpamätal. Prirodzene, bez rozhodujúcich detailov. Kaláb v prítomnosti Pospíšilovej otca uviedol, že strážcu cintorína varoval pred tým, aby hrob označili. Na presnú polohu hrobu si už, pravdaže, nevie spomenúť. „Pohreb" sa uskutočnil jedného neznámeho dňa, niekedy medzi 11. a 18. hodinou.[134]

Fotodokumentácia, záznamy, zápisy – nič z toho zoznamy cintorína neobsahovali. Krátky život „triedneho nepriateľa" Jarmily Pospíšilovej nemal nijakú hodnotu a bol vymazaný z pamäti. Iba spis tajnej služby, držaný pod zámkou, zachoval pohľad páchateľov. A ten sa nikdy nemal dostať na denné svetlo.

[134] ABS Brno Kanice, F. 2357, kar. 82, č. j. PS-010234/11-OS-55, údaje o pohrebe Jarmily Pospíšilovej.

Šťastný, Duroň a Králíček: traja mladí Česi usmrtení dvadsiatimi šiestimi výstrelmi

Iný pokus prejsť cez železnú oponu medzi Československom a Rakúskom, ktorý sa skončil smrťou, bol už na začiatku spomenutý pokus o útek Ludvíka Duroňa, Otakara Králíčka a Zdeňka Šťastného – 16. augusta 1950 blízko Mikulova. Aj v tomto prípade išlo o výraz zúfalstva, o bezvýchodiskovosť troch mladých mužov, ktorí pred životom v ČSR uprednostnili vysoké riziko pri prechode cez hranice.

Rozličný pôvod – rovnaký cieľ: útek

Šťastný, Duroň a Králíček sa navzájom spoznali po vojne v juhomoravských Bučoviciach, okres Vyškov. Šťastný, narodený roku 1927, študoval po gymnáziu v Brne prírodné vedy. O štúdium prejavoval veľký záujem a bol veľmi nadaný študent. Represie proti nemu sa začali hneď po tom, čo komunisti prevzali moc vo februári 1948. Dôvod: ako syn sedliaka vlastniaceho kus pôdy bol pre komunistov „kulak“, a tým nepriateľ režimu. Preto ho na začiatku československej „kolektivizácie“, uskutočňovanej celkom podľa sovietskeho vzoru, prinútili v roku 1949 vzdať sa štúdia z „politických dôvodov“ a vylúčili ho z univerzity.

Bariéra z ostnatého drôtu pri železnej opone. Zdroj: ABS

Šťastný si však nenechal len tak ľahko vziať šancu na „normálny život". Nútene vyhodený z vysokej školy sa dal najať na prácu v jednom podniku v meste Kaznějov pri Plzni. No rameno KSČ dosiahlo aj tam. Komunistický Národný výbor jeho rodnej obce Bučovice čoskoro poslal podniku negatívny kádrový posudok na Šťastného. Podnik reagoval okamžitou výpoveďou. Šťastný sa teda vrátil domov, pomáhal rodičom na dovtedy ešte nezdružstevnenom či de facto ešte nevyvlastnenom statku.

Tu na vidieku však bola celá jeho rodina pod dozorom Štátnej bezpečnosti, prenasledovali ju ako pijavicu, nadávali jej do „kulakov" a sociálne ju úplne vylúčili. Rodina vlastne každý deň čakala, že ju odvedú a skončí v lágri. V tejto bezmála beznádejnej situácii dozrela v Zdeňkovi myšlienka na útek do Rakúska. Veď by tam mohol ísť, aspoň tak dúfal, a prinajmenšom pokračovať v začatom štúdiu. A tak sa začal pripravovať na útek. Tajne zbieral informácie o možných únikových cestách do Rakúska, o ľuďoch, ktorí takýto krok už urobili, o osobách, ktoré by mu pri tom mohli byť nápomocné, a nadviazal i prvé, prirodzene, úplne tajné kontakty s rovnako zmýšľajúcimi.

Bol medzi nimi i Otakar Králíček. Narodil sa roku 1928 v obci Kloboučky pri Bučoviciach (východne od Brna), vtedy 22-ročný bol najmladší z troch priateľov, pripravujúcich útek. A jednako aj on musel znášať represie komunistickej moci. Jeho motívy boli veľmi podobné tým Šťastného, celkovo medzi osudmi oboch mužov bolo mnoho paralel. Aj Králíčkovi znemožnil režim komunistickej strany študovať na vysokej škole. Aj jeho z nej vylúčili, nuž si musel na živobytie zarábať ako pomocný robotník v jednej fabrike v Slatine pri Brne.

Ludvík Duroň, ročník 1925, najstarší z trojice, mal celkom inú životnú púť. V protiklade s tými dvoma mal spočiatku pozitívny vzťah ku komunistickému režimu, v roku 1945 dokonca vstúpil do KSČ. Ba čo viac: temer súčasne začal pracovať pre ZNB a sám patril k československému aparátu výzvedných a tajných služieb. Naposledy služobne pôsobil vo svojej rodnej obci Bučovice, odkiaľ pochádzal aj Šťastný.

Tam mal pracovať ako donášač, sliediť po svojich rodinných príslušníkoch a sledovať priateľov. To však Duroň nechcel a nemohol robiť. Navyše, jeho priateľka už utiekla do Rakúska a jasne mu pripomínala podlosť jeho skutkov. V roku 1950 urobil Duroň rozhodujúci krok a prerušil všetky dovtedajšie zväzky s KSČ a so štátom, ktorému slúžil ako spolupracovník

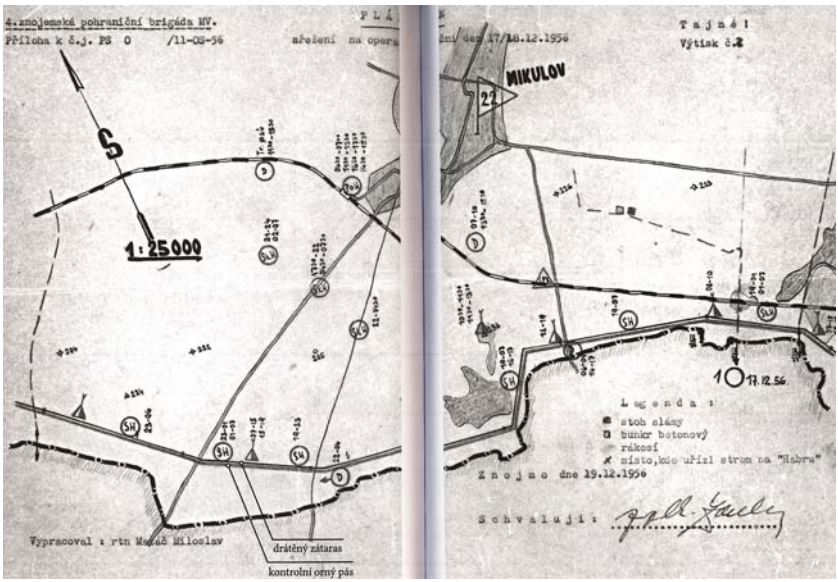

Mapa ŠtB s hraničným úsekom pri Mikulove. Zdroj: ABS

tajnej služby. Ukončil službu v ZNB. Bez zamestnania a bez práce, na každom kroku sledovaný svojimi niekdajšími kolegami, vrátil sa k rodičom na malý statok v blízkosti juhomoravského mesta Ždánice. Rodičom pomáhal pri prácach na poli a popritom sa krátkodobo zamestnal v jednej fabrike.

Už o mesiac neskôr sa Duroň pokúsil uskutočniť svoje rozhodnutie utiecť. To rozhodnutie sa stalo nezvratné vďaka jeho láske k priateľke, ktorá emigrovala do Rakúska, a poznaniu, že už nemôže slúžiť systému, čo špicľuje a denuncuje vlastných ľudí.

Zradí spolupracovník tajnej služby

Kľúčovou postavou pri príprave úteku troch komplicov sa však stal Zdeněk Šťastný. Bol to on, kto nič nechcel ponechať na náhodu a všetky jednotlivé kroky plánoval s úzkostlivou presnosťou. Videl iba jeden cieľ: na slobode znovu pokračovať v štúdiu vo Viedni. Lenže jeho punktičkárske plánovanie stroskotalo na jednom detaile: nanešťastie natrafil na Antonína Šmída, takzvaného „neoficiálneho spolupracovníka“ (NS) ŠtB. Šmíd mal poverenie vyhľadávať a sledovať osoby, ktoré boli podozrivé z plánovania

úteku do západného Nemecka alebo Rakúska. Šmíd sa vydával za pašeráka s kriminálnou minulosťou a takto si získal dôveru inak nadmieru opatrného Šťastného.

Nebezpečenstvo, že človek narazí na „agenta provokatéra", bolo v ČSR veľmi vysoké. Nielen ŠtB, ale i vojenská kontrašpionáž ČSR stavila predovšetkým v 50. rokoch vo väčšej miere na túto metódu získavania informácií a kontroly. Obe pritom nasledovali príklad tajných služieb „veľkého brata" Sovietskeho zväzu – tie už v 30. rokoch zdokonalili nábor, nasadenie i vedenie NS a vlastné skúsenosti po druhej svetovej vojne ochotne odovzdávali ďalej svojim „bratským krajinám". Popri československých tajných službách takto budovalo i východonemecké Ministerstvo pre štátnu bezpečnosť (MfS, všeobecne „Stasi") siete zo státisícov NS, aby sa dalo obyvateľstvo čo najefektívnejšie kontrolovať.[135] Týmto opatrením sa tiež dal cielene vyvíjať tlak na obyvateľstvo. Tí, čo zamýšľali konať proti záujmom režimu – veď taký bol zmysel onoho opatrenia – si nikdy nebudú môcť byť istí, či ich na príkaz Stasi už dávno nesleduje sused, kolega z práce, priateľ či dokonca manželka.

ŠtB nasadzovala NS do pohraničných oblastí predovšetkým preto, aby sa na potenciálnych „vlastizradcov" upozornilo ešte pred ich skutočným pokusom o útek. ŠtB síce regrutovala osoby zo všetkých vrstiev obyvateľstva, no obzvlášť náchylní na spoluprácu boli – ako sme už naznačili – ľudia s nízkymi príjmami alebo aj tí, ktorých bolo možné vydierať kvôli ľúbostnému vzťahu, a tiež takí, čo v sebe rozvinuli chorobnú túžbu po uznaní, no svojimi schopnosťami ju nemohli uspokojiť. Preto k hlavným motívom pre spoluprácu patrili v ŠtB peniaze, osobné výhody, nádej, že sa človek týmto spôsobom sám nestane obeťou Štátnej bezpečnosti. Alebo jednoducho len strach.

Aparát NS československej Štátnej bezpečnosti sa mal čoskoro stať „najnemilosrdnejšou a najefektívnejšou zbraňou jednotiek našich tajných bezpečnostných orgánov v boji proti triednemu nepriateľovi", ako nie bez hrdosti zaznamenalo MNB v správe koncom roka 1951.[136] Známe čísla (porovnaj tabuľku na s. 75) dokazujú nasledovné: v roku 1955 pracovalo pre československú Štátnu bezpečnosť viac než 37 000 osôb ako NS, zatiaľ čo v roku 1959 ich už bolo viac než 41 000. Na porovnanie: v tom istom obdo-

135 Porov. Gieselke, Republik.
136 Blažek – Žáček, Tschechoslowakei, s. 439.

bí ŠtB zamestnávala okolo 10 000 osôb – na každého „oficiálneho“ spolupracovníka teda pripadli viac ako štyria NS.[137]

Antonín Šmíd bol jedným z nich. Spis tajnej služby, vedený na jeho meno, neprezrádza, prečo sa rozhodol pre prácu NS. Každopádne sa zavesil na päty skupinke okolo Šťastného a presne sledoval všetky jej kroky. Jeho aktivity dokazujú, že svojmu „zamestnaniu“ rozumel: napríklad na prvé stretnutie so Šťastným dňa 7. augusta 1950 priniesol zväzok amerických dolárov a rakúskych šilingov, ktoré dostal od ŠtB, aby podporil svoju „povesť“, to znamená vymyslenú identitu. Tú „predal“ Šťastnému, aby si získal jeho dôveru. Navyše Šťastnému sľúbil, že ho bude bezpečne sprevádzať pri prechode hraníc do Rakúska. Šmíd predstieral, že má kontakty na aktívnu skupinu „Světlana“, čiže na ľudí z hnutia odporu, ktorým sa už podarilo utiecť do Rakúska.

Na juhovýchode Moravy aktívna „Světlana“ bola vzhľadom na počet členov jednou z najsilnejších antikomunistických skupín odporu v Československu a primerane tomu známa. Mnohí z jej členov patrili k aktívnym bojovníkom odporu proti národnosocialistickému režimu. Keďže po vojne skupina nezapadla do línie komunistickej strany, ŠtB hneď do skupiny prenikla, rozbila ju a jej členov ideologicky zviazala s komunistickým režimom. Z niekdajšej skupiny odporu čoskoro zvýšilo už iba meno, kvázi prázdny obal. Už v roku 1949 mnohých členov „Světlany“ zatkli, mimoriadne brutálne vypočúvali, kruto mučili a napokon odsúdili v napospol politických procesoch. Bolo vykonaných deväť rozsudkov smrti, 260 členov „Světlany“ odsúdili na vysoké tresty odňatia slobody vo väzniciach a v pracovných táboroch.

Okamžite po stretnutí so Šťastným podával Šmíd hlásenie svojmu veliacemu dôstojníkovi Jaroslavovi Procházkovi z ŠtB v Brne. Procházka z dnes už nepochopiteľných dôvodov toto hlásenie zmanipuloval a svojim nadriadeným napísal, že v Bučoviciach boli identifikovaní štyria doteraz neobjavení členovia skupiny „Světlana“.

Tento nepravdivý údaj mal pre Šťastného a obidvoch jeho kamarátov strašné dôsledky. Na to, aby sa domnelých aktivistov „Světlany“ podarilo chytiť pri čine a zneškodniť, naplánovali koordinovanú špeciálnu operáciu medzi ŠtB a novou Pohraničnou strážou (PS), ktorá sa ešte len budovala. Keďže Procházka vykreslil utečencov ako

[137] Tamtiež, s. 415 a s. 441.

obzvlášť nebezpečné osoby, bezpečnostné sily prijali tomu zodpovedajúce opatrenia. Ako miesto plánovaného vojenského zásahu vybrali ruiny zámočku „Insel“, priamo na ceste z Mikulova do Valtíc, ktorá prebiehala paralelne so železničnou hrádzou. Keďže železničná hrádza spadala do kompetencie Pohraničnej stráže Mikulov, zdalo sa, že je to na zásah perfektné miesto.

V súlade s plánovaním nasadenia mal agent ŠtB Šmíd za úlohu viesť troch mladých mužov rovno k železničným koľajam. Tam ich mal zanechať, a to pod zámienkou, že sa musí poobzerať, či je „vzduch čistý“. V tomto okamihu mal nasledovať zásah ŠtB, respektíve dvanástich vojakov Pohraničnej stráže čakajúcich v úkrytoch. ŠtB neponechala nič na náhodu: jej zásahové sily, poprípade vojaci boli v rámci „politického školenia“ na svoju akciu pripravení. Ich ciele im opísali ako šesť osôb – členov ťažko ozbrojenej skupiny „Světlana“, ktorí sú údajne pripravení aj na to, aby sa s použitím zbraní prebili cez hranice, aby si prestrieľali únikovú cestu.

Zatiaľ čo prípravy tajnej služby na špeciálne nasadenie boli v plnom prúde, Šmíd sa ešte tri razy stretol so Šťastným. Pritom spoločne stanovili dátum úteku: sobota 12. augusta 1950. V ten deň sa však u Šmída objavil iba Šťastný a oznámil mu, že traja utečenci nestihli včas dokončiť prípravy na útek, preto treba posunúť termín úteku. A tak dohodli nový termín: stredu 16. augusta. Tento odklad využila Pohraničná stráž na ďalšie školenie vojakov, počas ktorého sa im – podľa spisov tajnej služby – odporučilo použiť zbrane, a to pre údajnú nebezpečnosť skupiny.

V stredu večer nakoniec Šťastný, Králíček a Duroň prišli taxíkom k pohostinstvu Apollo v Ledniciach, tak ako sa na tom dohovorili so Šmídom. Ďalšie udalosti znejú až absurdne: v hostinci sa mal Šmíd stretnúť nielen s týmito tromi utečencami, ale aj s mužom brnianskej ŠtB Josefom Havlíčkom, aby si ujasnili, či sú tí traja ozbrojení. Havlíček navštívil Apollo so svojou snúbenicou, ktorá taktiež pochádzala z Bučovíc a do akcie nebola zasvätená. Tá sa pustila s prítomnými pánmi do bezvýznamného rozhovoru, z ktorého medzičasom trochu pripitý Havlíček zle pochopil tiež už nie celkom triezveho Šmída a osvojil si predpoklad, že tí traja muži sú ozbrojení.[138] V každom prípade Havlíček po tom, čo opustil hostinec, dal

[138] Išlo pravdepodobne o falošné alibi Havlíčka a Šmída v procese. Obsah spisu sa asi nezhoduje so skutočným stavom veci.

zásahovému komandu ŠtB a Pohraničnej stráži túto informáciu: Pozor! Tí traja sú ozbrojení.

Okolo 23:00 opustil Šmíd s Králíčkom, Duroňom a Šťastným Apollo a podľa dohovoreného plánu sa taxíkom pobrali do blízkosti takzvaného „Inselu" k rakúskej hranici. Keď ta prišli, všetko prebehlo veľmi rýchlo a presne podľa plánu. Šmíd nechal troch utečencov osamote a bleskovo sa vytratil. O niekoľko sekúnd neskôr nasledoval zásah pohraničných vojakov. Vojaci takmer súčasne s výzvou „Stoj! začali paľbu. Traja mladí muži nemali šancu: Duroň a Králíček zomreli okamžite. Na ich telách napočítali 26 strelných rán, Šťastný zostal ťažko zranený ležať na zemi. Podľa spisov československej tajnej služby boli traja utečenci neozbrojení a po výzve „Stoj!" sa nedali na útek. Pre rovnako mladých smrtiacich strelcov, čiastočne ešte brancov, to bol šok, keď sa pri oboch mŕtvych a ťažko ranenom nenašla nijaká zbraň. Mali so sebou len vreckové nože, školské vysvedčenia a zopár osobných vecí.

Následne niektorí zo smrtiacich strelcov vraj odmietali naďalej stáť na stráži v mieste udalosti. Iný spolupracovník ŠtB vo svojej výpovedi opísal jej priebeh nasledovne:

„Myslím, že vojaci začali strieľať preto, lebo ich vyrozumeli, že ide o ozbrojenú skupinu, a že teda strieľali skôr zo strach, aby sami neboli postrieľaní […]. Keď sa streľba skončila, chvíľu bolo ticho, potom som počul stonanie zraneného. Niekto naňho kričal, aby vstal a zdvihol ruky. Ranený nariekal a vravel, že nemôže vstať. Podišiel som teda k nemu a zistil som, že ho zasiahli do chrbtice [...]. Vykonal som osobnú prehliadku […] a pritom som zistil, že jeden z mŕtvych je bývalý príslušník ZNB. Otrasné pre mňa bolo, že mali pri sebe len dva vreckové nože a inak neboli ozbrojení […]. Spomínam si na inštrukciu, že ide o nebezpečnú skupinu a vojakom bolo povedané, nech radšej strieľajú prví, než aby boli sami zastrelení […]."[139]

Ťažko zraneného Zdeňka Šťastného previezli do nemocnice v Brne, kde ho neodkladne operovali. Ošetrujúci lekár Dr. Podlaha jeho otcovi povedal, že operácia bola úspešná. Skutočnosť bola, pravdaže, iná. Zdeňka Šťastného ihneď po operácii premiestnili do izolačnej väzby, dostatočná lekárska starostlivosť chýbala. Krátko po operácii bol Šťastný

[139] ÚDV, F. vyšetrovací spis ČVS, ÚDV-13/Vt-98, kópia Dozorového spisu v trestnej veci VVP Tábor, č. Vv 32/68. Protokol o výsluchu Bohuslava Drabíka, l. 52/271 – 273.

v neprítomnosti odsúdený na sedem mesiacov väzenia. Tento mierny trest podčiarkuje, že súd ho dodatočne zaradil do kategórie nie nebezpečných. Po siedmich mesiacoch ho znovu preložili na bežné oddelenie. Jeho stav však bol natoľko kritický, že sa už nemohol hýbať. Zomrel 25. mája 1951, mal len 23 rokov.

Preto sa možno domnievať, že aj Duroň a Králíček by vyviazli s relatívne miernymi trestami odňatia slobody, keby ich neboli okamžite zastrelili na hranici.

Dôstojníci Štátnej bezpečnosti a Pohraničnej stráže, ktorí za to niesli zodpovednosť, sa pokúšali záležitosť ututlať. Vojakov, ktorí sa na zásahu zúčastnili, inštruovali, čo a ako majú hovoriť o jeho priebehu. Preto prvá správa, ktorú o zásahu napísali, bola v maximálnej miere upravená a neúplná. Vlastnému konaniu bolo treba dať opodstatnenie, najprv sa táto správa naozaj tešila priazni nadriadených, takže veliteľa zásahových síl pražskej Štátnej bezpečnosti pochválili.

V rámci takzvaných rehabilitačných procesov v rokoch 1953 – 1956 sa však prípad nanovo prerokúval a to v súvislosti s vyšetrovaním protiprávnych metód Štátnej bezpečnosti v Brne. Ďalšie vyšetrovania nasledovali v roku 1968 počas Pražskej jari[140] a neskôr po prevrate začiatkom 90. rokov. Hoci sa skutkový stav veľmi skoro ukázal úplne inak, nik zo zodpovedných či účastníkov zásahu nebol volaný na zodpovednosť.

[140] Porov. k tomu všeobecne Karner – Tomilina – Tschubarjan, Prager Frühling.

Kittsee:
devätnásť zmasakrovaných utečencov

Obyvatelia slovenských a českých pohraničných obcí znovu a znovu pomáhali utečencom, činili sa pri ich prevádzaní. Platilo to zvlášť pre tajnú cestu v okruhu prírodnej rezervácie Marchauen a Záhoria severne od Bratislavy. Často to bola jednoducho láska k blížnemu, neraz možnosť zarobiť peniaze. Nezriedka išlo aj o aktívny protikomunistický odpor, keď ľudia ukrývali utečencov u seba, v dome, pivnici, maštali a v stodolách, poskytovali im pomoc pri úteku tým, že ich po tajných chodníkoch priviedli až k hranici, že ich „prevádzali". Niektorí z nich po tých istých chodníkoch zas a zas pašovali tovar a pritom nadobúdali skúsenosti. Poznali každý meter miestnych pohraničných úsekov.

Scéna ŠtB znázorňujúca zadržanie: pohraničník „zadržiava" „utečenca" lezúceho po plote pri cvičení pohraničných oddielov pri železnej opone. Zdroj: ABS

Medzi „prevádzačmi“ bolo čoraz viac takých, ktorí ďaleko spoza hraníc preukazovali do istej miery profesionálnu pomoc pri útekoch. Ich (krycie) mená a adresy sa tajne podávali z ruky do ruky. Mnohí nezostali Štátnej bezpečnosti neznámi, s niektorými z nich spolupracovala, aby unikajúcich zadržala pokiaľ možno ešte pred železnou oponou. S týmito „pašerákmi ľudí“ sa mnohí utečenci dostali prvýkrát do kontaktu pri ich úteku z Československa do sovietskej okupačnej zóny Rakúska. Napriek „profesionálnej“ pomoci pašerákov viacero pokusov uniknúť komunistickému režimu skončilo sa na štátnej hranici tragédiou. Nielen vtedy, keď Štátna bezpečnosť spolupracovala s prevádzačmi. Tak to bolo aj v pondelok 8. decembra 1952.

Navečer toho dňa sa k slovensko-rakúskej hranici vybrala 19-členná skupina, vedená prevádzačom z bratislavskej okrajovej časti mesta. Išlo o spoločný útek, hoci členovia skupiny sa navzájom nepoznali. Niekoľko dní predtým ich totiž rôzne kontaktné osoby a prevádzači privádzali tajnými cestami do Bratislavy, a to na konských povozoch, nákladných autách a pešo cez les. Odtiaľ mali spoločne vyraziť, teda vydať sa na „horúcu fázu“ onoho pokusu o útek. Ten však spoločne ukončil ich osudy. Utečenci boli z rozličných častí Maďarska a Československa. Trojčlenná, prvá skupina pochádzala z Maďarska; maďarsko-slovenskú hranicu prekročila iba niekoľko dní predtým s pomocou jedného pašeráka v blízkosti Komárna. Nato sa utečenci tri dni schovávali v Komárne zo strachu, že ich objavia a zatknú. Až keď sa zdalo, že vzduch je čistý, odvážili sa vyjsť zo svojich úkrytov a putovali ďalej do Bratislavy. Aj druhá, sedemčlenná skupina pochádzala z Maďarska a do Československa prešla cez hraničnú rieku Ipeľ blízko Kamenice nad Hronom. Potom cestovala vlakom cez Štúrovo do Bratislavy. Deväť ďalších utečencov bolo z ČSR, z Nitry a Piešťan. Ako bod stretnutia prevádzači dohodli bratislavský hotel Krym. Až potom v ten večer sa vydali na cestu do Petržalky – pohraničnej mestskej časti Bratislavy.[141] Viedol ich prevádzač, ktorého Pohraničná stráž evidovala v spisoch pod prezývkou „Pišta“.

Devätnásti utečenci kráčali spočiatku po lesnej ceste pozdĺž Dunaja, cez Starý háj, kým nedosiahli juhozápadný koniec lesa. Potom šli ďalej popri železničnej trati z Petržalky smerom do Rusoviec. Po polhodinovej

[141] Nasledujúci popis pochádza zo spisu v A ÚPN, F. 2346 11. brigády PS v Bratislave, i. j. 424.

prestávke odbočili od železničnej trate a pustili sa smerom k hraničnému úseku medzi Janíkovým dvorom a lesom Bažantnica.

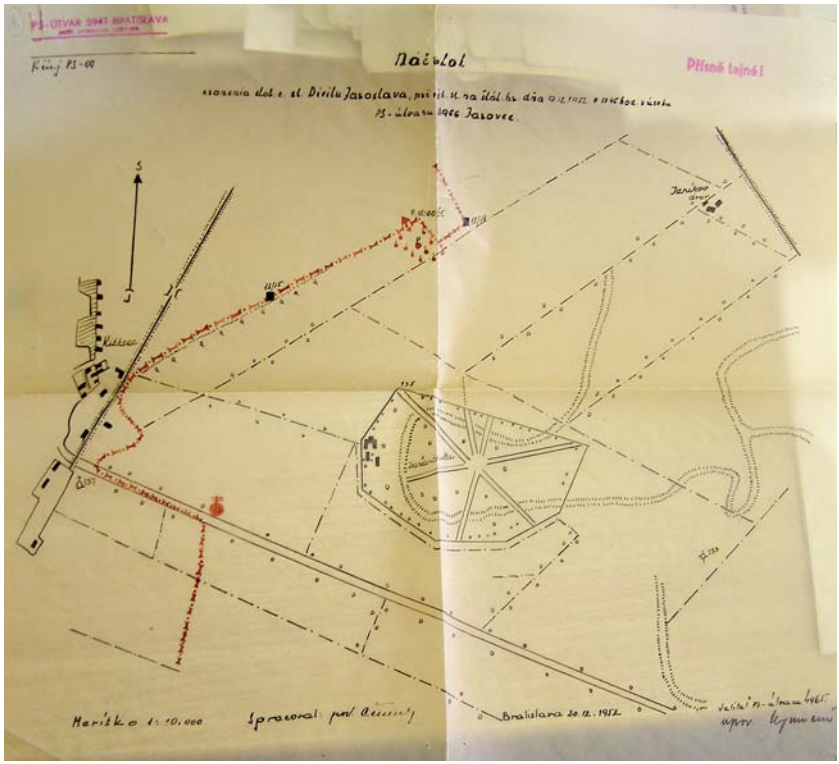

Mapa ŠtB s hraničným úsekom pri Kittsee. Zdroj: ABS

Keď sa pri železnej opone dostali k prvým oploteniam s ostatným drôtom, roztiahli drôty a preliezli otvorom. Na druhej strane tejto prvej bariéry sa rozdelili do dvoch skupín. Tie sa v krátkych odstupoch prikrádali ku skutočnému hraničnému plotu medzi hraničnými kameňmi „HK" XII/14 a XII/15. No skôr než dosiahli hranicu, jednotky Pohraničnej stráže ich spozorovali a prekvapili. Pohraničníci bez varovania, okamžite spustili paľbu a niekoľko minút strieľali, akoby opojení krvou, dokým nevideli, že sa nik z utečencov nehýbe. Podľa neskôr získaného údaju to bolo celkovo

Plot s ostnatým drôtom na hraniciach s Rakúskom. Zdroj: ABS

459 výstrelov (!) zo samopalov a 90 (!) výstrelov z pušiek.[142] Šesť mŕtvych z prvej skupiny zostalo ležať v hraničnom pásme vo vzdialenosti niekoľko metrov od rakúskej strany hranice. Šiestim z tejto skupiny sa v zmätku, čo nastal, podarilo akoby zázrakom utiecť.

V porovnaní s tým priam ako neuveriteľné prikrášľovanie vyznieva správa poručíka Aloisa Zimeka, jedného zo zodpovedných za tento masaker. Zimek bol komunista, politicky školený, zástupca veliteľa práporu s kompetenciami v politických záležitostiach. Jeho správa s dátumom 11. december, teda tri dni po masakre, je vedome nepravdivým opisom udalostí.

142 Tamtiež.

Na tomto mieste ju ponúkame nie doslovne, ale len súhrnne: Po aktíve komunistickej strany s vojakmi Pohraničnej stráže v Jarovciach – obci v pohraničnom mestskom obvode Petržalka, a po zhliadnutí komunistického propagandistického filmu v kine Zimek spoločne so seržantom Jaroslavom Veselým patroloval na hranici s burgenlandskou obcou Kittsee. Noc bola svetlá a jasná. Človek mohol na lúke temer uvidieť vlastný tieň. Kráčali po poľných cestách medzi lúkami, vošli do lesíkov a opäť na voľné priestranstvo, kde sa dalo dovidieť relatívne ďaleko. Asi 500 metrov pred hraničnou čiarou sa odrazu ozval brechot psa, patriaceho inej pohraničnej hliadke. Zimek na to reagoval a s Veselým šiel smerom, odkiaľ brechot prichádzal.

Po približne dvesto metroch obaja pohraničníci spozorovali viacero osôb, ktoré sa zakrádali k hraničnej čiare. Zimkovou prvou myšlienkou bolo uzavrieť únikovú cestu. Preto Veselému rázne naznačil, aby spoločne odrezali unikajúcim cestu a zablokovali im prístup k hranici. Popritom sa čoraz väčšmi približovali ku skupine. Keď boli vo vzdialenosti počuteľnosti, vzdialení vari sto metrov, podľa protokolu Zimek zakričal: „Stoj! Ruky hore!“ Zároveň spustil paľbu smerom, kde sa nachádzali utečenci, aby ich zastavil a zabránil im prekročiť hraničnú čiaru.

Podľa Zimkovej správy sa v rovnakom okamihu ponáhľali ďalšie dve hliadky zo svojho obvyklého stanoviska v smere streľby. Jednou z hliadok bol vojak Pohraničnej stráže Holík a ďalšia hliadka sa vydala na pomoc Zimkovi. Táto tretia hliadka bezprostredne po príchode na miesto odpálila bielu svetlicu a celé dejisko osvetlila trblietajúcim sa svetlom.[143] V Zimkovom protokole sa okrem toho zdôrazňuje, že unikajúca skupina opätovala streľbu z automatických zbraní na Holíka.[144] Inak o tom hovoril Jaroslav Veselý pri vypočúvaní dňa 11. decembra 1952, niekoľko dní po čine:

„Počas streľby sme narušiteľov vyzvali, aby sa vzdali a opustili svoje úkryty, lebo mnohí z nich sa schovávali v norách, preto sme ich sotva videli. Zároveň sme kričali oproti na hliadku desiatnika Holíka, ktorý pálil naším smerom, lebo nevedel, že aj my sme sa nachádzali v tejto oblasti.“[145]

---

143 A ÚPN, F. 2346 11. brigáda PS v Bratislave, i. j. 424. Zápis o výpovedi, napísaný dňa 11. 12. 1952 na PS – útvare 4965 Bratislava por. PS Zimkom Aloisom.

144 Tamtiež.

145 Tamtiež. Svedecká výpoveď vojaka základnej vojenskej služby, seržanta Jaroslava Veselého, príslušníka jednotky č. 3966 Pohraničnej stráže v Jarovciach, 11. 12. 1952.

Z existujúcich českých tajných spisov o tomto prípade vyplýva, že pri tejto akcii bol postrelený pohraničný vojak Jaroslav Divila. Vo svedeckej výpovedi zo 17. decembra 1952 opisoval aj to, ako brutálne sa zaobchádzalo s druhou skupinou utečencov:

„Keď sme postupovali k narušiteľom, zastavil nás poručík Zimek, ktorý nám rozkázal, aby sme sa presunuli na ľavé krídlo prednej línie. Po tom, čo sme dostali rozkaz, sme zaľahli a zatiaľ čo sme na nich strieľali a kričali, pohybovali sme sa vpred krátkymi skokmi. Nakoniec sme spoločne s poručíkom Zimkom a vojakom základnej vojenskej služby, slobodníkom Zlomkom, dostihli prvú skupinu narušiteľov. V tom momente sa k nám pridali aj ostatní vojaci […]. Utekali sme ďalej k druhej skupine utečencov. Keď som ju zatýkal, zrazu som pocítil bodavú bolesť v pravej nohe. Vyzul som si topánku a zistil som, že mám nohu celú od krvi.“[146]

Fakt, že by utečenci opätovali streľbu, možno úplne spochybniť, ide len o falošné alibi. V tajnom spise je zaznamenané, že po ukončení „boja“ sa oblasť prehľadávala a zbierali sa dôkazy, no pri mŕtvych alebo zranených a okamžite zatýkaných utečencoch neboli zaistené žiadne zbrane.

Správa veliteľa 11. brigády Pohraničnej stráže Floriána Čambála o zásahu vyznieva, akoby sa v nej opisovala skôr bojová scéna zo svetovej vojny než incident z roku 1952 na hranici blízko Bratislavy. Ale skutočnú situáciu zrejme reprodukuje vecne:

„Poručík Zimek nasadil posily, rozmiestnil hliadky v polkruhovej bojovej línii a vydal rozkaz: ‚Dopredu, útok!‘ Uposlúchnuc rozkaz, bojová línia spustila paľbu, postupovala vpred a začala eliminovať narušiteľov.“[147]

V priebehu tejto akcie v okruhu pôsobenia 13. čaty Pohraničnej stráže Jarovce prišli o život štyria utečenci druhej skupiny: Eugen Ehrenfeld, Frida-Olga Ehrenfeldová, len 15-ročná Katarína Ehrenfeldová a Mária Rozmaňová. Traja utečenci boli zranení: Ján Tutkovič, Robert Dukes a iba 5-ročný Milan Ehrenfeld (strelné poranenie na hrudi).

---

[146] Tamtiež, svedecká výpoveď vojaka základnej vojenskej služby, slobodníka Jaroslava Divilu, príslušníka jednotky č. 4965 Pohraničnej stráže v Bratislave, 17. 12. 1952.
[147] Tamtiež.

Z devätnástich utečencov zomrelo za niekoľko minút desať ľudí, traja boli ťažko ranení a zatknutí. Šiestim osobám sa podarilo utiecť.[148]

Minister Národnej bezpečnosti Karol Bacílek odovzdal pohraničným vojakom vyznamenania za ich „príkladný zásah" v mene prezidenta ČSR Antonína Zápotockého. Rady dostali: poručík Alois Zimek, seržant Jaroslav Veselý, desiatnik Miroslav Holík a vojaci Miroslav Kašpar, Vladislav Zgarba a František Zajíc.[149]

Prvé vyšetrovanie tohto prípadu vykonali, podobne ako pri incidentoch takéhoto druhu, orgány Štátnej bezpečnosti a Pohraničnej stráže, čiže jednotky páchateľov. Rovnako ako pri iných príhodách na hraniciach bol aj tento prípad zdokumentovaný iba prostredníctvom ručne napísanej „situačnej skice", ktorá slúžila ako podklad pre takzvané „vyšetrovanie" Pohraničnej stráže. V priebehu vyšetrovania a vypočúvania svedkov sa získané poznatky mnoho ráz rozchádzali s vopred pripraveným výsledkom vyšetrovania, ktorý zakaždým znel nasledovne: Pohraničná stráž konala úplne správne a v súlade so zákonmi a predpismi. Výsledok takéhoto „vyšetrovania" nikdy neviedol k žiadnemu obvineniu vojakov zodpovedných za poranenie a smrť utečencov. V tomto prípade dokonca obžalovali ešte aj utečenca, ktorý prišiel o život. Svojím útekom sa totiž dopustil zločinu voči štátu – Československu.

Pri tomto incidente bolo aj „vyšetrovanie" Štátnej bezpečnosti celkom založené na „samovyšetrovaní" Pohraničnej stráže. Táto prax pokračovala aj po roku 1958, keď minister vnútra Rudolf Barák vo svojom rozkaze č. 9/1958 rozhodol, že vyšetrovanie v prípade ilegálneho „opustenia republiky" (§ 98 Trestného zákonníka) spadá pod jurisdikciu Štátnej bezpečnosti.

Železná opona – hraničná, nepriepustná, stupňovito budovaná zóna

Od roku 1948 mali jednotlivé jednotky Pohraničnej stráže československého ZNB rozkaz vypracovávať správy o „nespoľahlivých" osobách, žijúcich v blízkosti československo-rakúskej hranice. Pritom z poverenia štátu sa zrušili, poprípade zavreli i malé obce a pohostinstvá, ktoré boli považované za „nebezpečenstvo pre ochranu štátu". V tejto súvislosti miestne

[148] Tamtiež.

[149] A ÚPN, F. 2346 11. brigáda PS v Bratislave, i. j. 175; A ÚPN, F. 2346 11. brigáda PS v Bratislave, i. j. 424.

komunistické stranícke kádre v obciach prihraničného regiónu Záhorie na západnom Slovensku, nachádzajúceho sa pri rieke Morava, a tým aj na rakúsko-slovenskej hranici, vyhotovovali zoznamy osôb, ktoré už emigrovali na Západ, a zhromažďovali údaje týkajúce sa ich bezprostredného okolia. Tieto informácie potom Štátna bezpečnosť zozbierala a vyhodnotila. Začiatkom augusta 1949 dostalo Okresné veliteľstvo ZNB doplňujúcu smernicu, aby všetky výsledky zistení, vzťahujúcich sa na konkrétne osoby, ktoré utiekli do zahraničia, postúpili Štátnej bezpečnosti.

Všetky zozbierané údaje zhrnuli do zoznamu „zradcovskej emigrácie", v ktorom mal každý jednotlivý emigrant založený vlastný spis. Obsahoval predovšetkým všetky osobné údaje, domnelé skutky proti ľudovodemokratickému režimu, bol v ňom zaznamenaný fyzický vzhľad utečenca, súčasť spisu tvorili priložené fotografie, vzorky rukopisu a informácie o príbuzných v Československu i zahraničí. V zhode s logikou komunistov sa pritom hlavná pozornosť zameriavala na „nepriateľov štátu", ako to určovala ideológia, na takzvané „bývalé osoby": na inteligenciu, majetných ľudí v mestách i na vidieku (kulakov), niekdajších obchodníkov, bývalých majiteľov obchodov, zamestnancov a študentov. Štátna bezpečnosť, ideologicky slepá na toto oko, spočiatku takmer nevenovala pozornosť robotníkom alebo chudobnejším, na vidieku žijúcim obyvateľom, pričom úplne podcenila reálnu situáciu – veď veľká časť utečencov, pašerákov a prevádzačov pochádzala z robotníckej vrstvy.[150] Lebo napriek stále sa zostrujúcim kontrolným opatreniam operovali v československo-rakúskej pohraničnej oblasti v rokoch 1948 – 1952 početné ilegálne skupiny prevádzačov.

Vzhľadom na masívnu utečeneckú vlnu vlastného obyvateľstva začal československý režim od roku 1951 zriaďovať proti Rakúsku tri za sebou odstupňované pásma. Z pohľadu od štátnej hranice do vnútrozemia išlo o „zakázané pásmo", „hraničné pásmo" a „pohraničné pásmo". Táto nová štruktúra mala na jednej strane uľahčiť prácu brigádam Pohraničnej stráže a na druhej strane zabrániť vniknutiu doň, najmä však znemožniť úteky z Československa. Pozdĺž slovensko-rakúskej hranice vytvorili tieto tri pásma v okresoch Skalica, Malacky, Bratislava okolie a Bratislava-ÚNV (Ústredný národný výbor). Pozdĺž slovensko-maďarskej hranice, čiže hranice so socialistickou bratskou krajinou, boli okresy Dunajská Streda

[150] SNA Bratislava, F. Povereníctvo vnútra – sekretariát, kar. 195. Osoby, ktoré ilegálne ušli za hranice štátu, predkladanie správ – úprava z 2. 2. 1949.

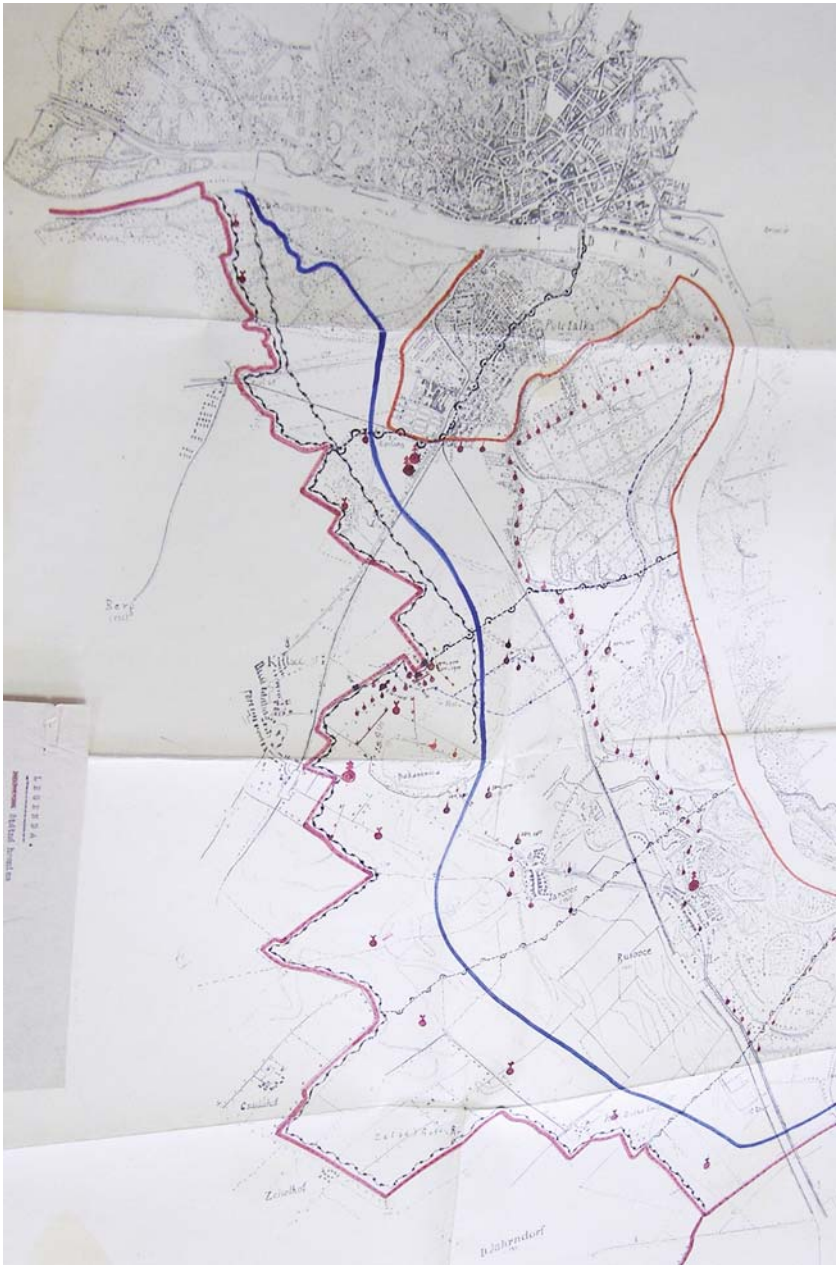

Mapa ŠtB s hraničným pásmom pri Kittsee. Zdroj: ÚPN

a Čalovo (dnes Veľký Meder) začlenené do hraničného režimu a taktiež strážené 11. brigádou Pohraničnej stráže.[151]

Zakázané pásmo predstavovalo dokonale vyľudnenú krajinu nikoho. Ako sme už spomenuli v úvode, smeli doň vstúpiť len vojaci Pohraničnej stráže alebo extrémne prísne preverené osoby, aj to len pod dozorom Pohraničnej stráže. Na jednej strane pásmo ohraničovala väčšinou „zeleň", čiže hraničnými kameňmi alebo vodstvom označená štátna hranica s Rakúskom, zatiaľ čo jeho vnútorná hranica, ktorá prebiehala vo vzdialenosti maximálne dva kilometre od štátnej hranice, bola temer nepriechodná pre svoje viacnásobné drôtené prekážky (ploty, baly ostnatého drôtu atď.), niekedy dodatočne zabezpečované silnoprúdom a mínovými poľami. Na toto pásmo upozorňovali biele tabule s čiernym nápisom „Pozor! Zakázané pásmo, vstup zakázaný!" V určitej vzdialenosti pred týmito tabuľami sa montovali pasce, ktoré mali prezradiť prípadných utečencov, ak sa priblížili k zakázanej zóne, a to zvukovými a svetelnými signálmi po uvoľnení rušiaceho drôtu.

Popri drôtených zátarasách aj protipovodňové hrádze, budované v rokoch 1925 – 1942 pozdĺž Moravy medzi Vysokou pri Morave a obcou Brodské, predstavovali len ťažko prekonateľnú prekážku pre utečencov, ktorí zväčša poznali miestne pomery. Čiastočne boli tieto hrádze vzdialené iba niekoľko metrov od rieky, no sčasti i vo vzdialenosti od a do jedného kilometra. Pohraničná stráž v tejto oblasti zakázaného pásma zriadila prekážky vysoké i desať metrov a posilnila ich ďalšími blokovacími opatreniami.

Hraničné pásmo, napojené na zakázané pásmo, malo šírku spravidla šesť kilometrov. Každý vstup doň oznamovali biele tabule s červeným nápisom „Pozor! Hraničné pásmo, vstup len na povolenie!" Všetky osoby zaradené do kategórie „politicky nespoľahlivé" postupne z tohto pásma vysídlili a ostatné, ktoré v ňom zostali bývať, dostali zvláštne povolenie, to bolo zaznamenané na strane 14 v ich občianskych preukazoch. Každá iná osoba, staršia než pätnásť rokov, potrebovala – ak chcela vstúpiť do pásma – špeciálne, farebne zreteľne označené povolenie, obsahujúce rôzne špeciálne záznamy o vstupe. Predpokladom na získanie takéhoto povo-

[151] Tamtiež., kar. č. 215. Ustanovenie o pohraničnom území. Prílohy.

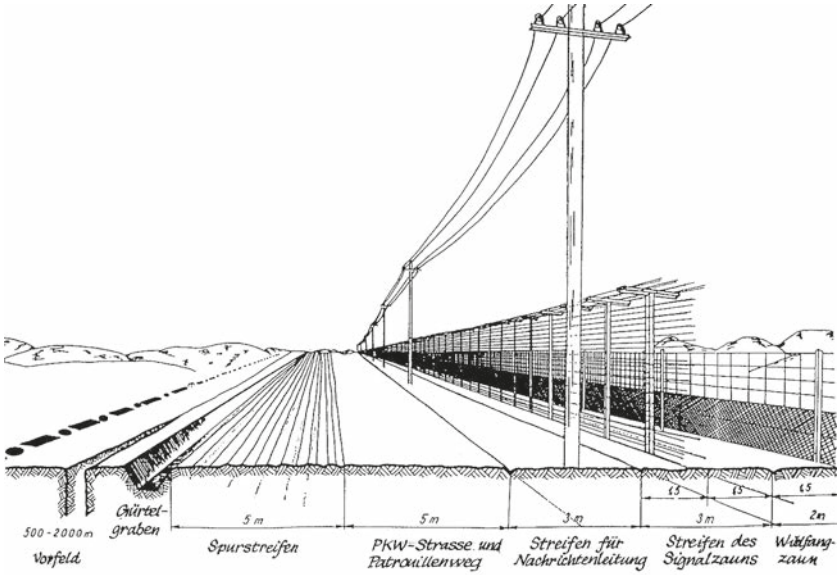

Železná opona koncom 50. rokov: kombinácia rozličných zariadení, ktoré mali znemožniť ilegálne prekročenie hranice. Zdroj: HGM

lenia bola okrem iného politická spoľahlivosť. Už samotná žiadosť o jeho vydanie predstavovala veľmi náročnú byrokratickú záležitosť.[152]

Vo vlakoch a autobusoch, ktoré prechádzali hraničným pásmom, pasažierov dôkladne kontrolovali. Príslušníci Pohraničnej stráže mnohokrát zadržali osoby okamžite po tom, čo vystúpili na zastávkach alebo železničnej stanici. Pohraničná stráž napriek tomu stále považovala preventívne opatrenia za nedostatočné a prijímala ďalšie.

Obzvlášť efektívny bol nábor informátorov spomedzi miestneho obyvateľstva. Zastupujúci veliteľ jednotky Pohraničnej stráže, ktorý sa zaoberal týmto okruhom úloh, sa preto označoval aj ako „orgán preventívnej služby“, keďže vybudoval sieť informátorov, viedol vyšetrovanie proti uväzneným a spolupracoval so Štátnou bezpečnosťou. Tretie, pohraničné pásmo, zahŕňalo zvyšok okresov pohraničia. Kontroly sa tu vykonávali zriedkavejšie než v hraničnom pásme. Celkovo predstavovalo hraničné pásmo temer neprekonateľnú prekážku. Výraz „mŕtva hranica“ dostal práve tu svoj smutný a doslovný význam.

152 Tamtiež.

Agenti-kuriéri a prevádzači ľudí

Nielen utečenci pokúšali svoje „šťastie“ na temer nepreniknuteľnej hranici medzi Československom a Rakúskom. Aj informátori a agenti západných tajných služieb sa snažili prekonať túto bariéru, aby sa mohli venovať svojej činnosti.

Karel Gruber krátko po svojom vydaní ŠtB. Zdroj: ABS

Do tejto kategórie treba zaradiť i v úvode spomínaných československých občanov Karla Grubera, Karla Bednáře a Rudolfa Kasíka. Po prekvapujúcom zatknutí troch „agentov-kuriérov“, ako ich nazvala česká strana, vo Viedni a po ich dopravení do ČSR, im ŠtB vyčítala viacero previnení voči svoje vlasti: pomoc pri útekoch, odovzdávanie tajných informácií, ilegálne prekračovanie hraníc, únosy, nábor „mladých budúcich špiónov“[153] v Rakúsku, aby ich potom nasadili proti vlastnej krajine.[154]

To, čo nasledovalo, bola pre ľudí československej tajnej služby rutina, čosi každodenné. Aj Gruber a Bednář to vedeli: vypočúvanie s použitím vtedy najhorších metód mučenia – od karceru až po hrubé násilie. Chceli od nich informácie o ďalších agentoch-kuriéroch a potrebovali priznania. Priznania, ktoré si nemuseli vynucovať od Rudolfa Kasíka. Kasík bol „krt“, spolupracovník československej tajnej služby, ktorý prenikol do kruhov prevádzačov, aby ich mohol identifikovať a ŠtB priviesť na ich stopu. Pred Gruberom a Bednářom predstieral, že je agent-kuriér, veliteľstvo v Prahe

[153] Mimochodom, prax, ktorá, sa obrátene využívala v československých službách, aby sa zamedzilo aktivitám západných služieb v Rakúsku, porov. Mladí českí budúci špióni v Rakúsku. Mladí Rakúšania sú verbovaní inzerátmi v novinách, in: Arbeiter-Zeitung, 28. 5. 1950, s. 3.

[154] Základ prameňov kapitoly tvoria, ak chýbajú iné citáty, predovšetkým: ABS, F. vyšetrovacie spisy ŠtB, V-2278 MV. ABS; Pejčoch – Tomek, Agenti, s. 101 – 117; Svoboda, Knorr; Pacner, Služba.

Fotografie uväzneného Karla Bednáře, ktoré urobila ŠtB. Zdroj: ABS

však upozornil na viedenskú adresu, vtedajší konšpiratívny byt agentov-kuriérov, čo bola rozhodujúca informácia.

Grubera a Bednáře ŠtB po týždňoch mučenia v Prahe-Bubenči prevelila v decembri 1952 do Krajského vyšetrovacieho väzenia v Českých Budějoviciach. Nasledovali výsluchy trvajúce niekoľko mesiacov, a to väčšinou v noci, obom odopierali nočný spánok, mučili ich. Nepredstaviteľné utrpenie, striedané lákavými ponukami, malo priniesť mená ďalších

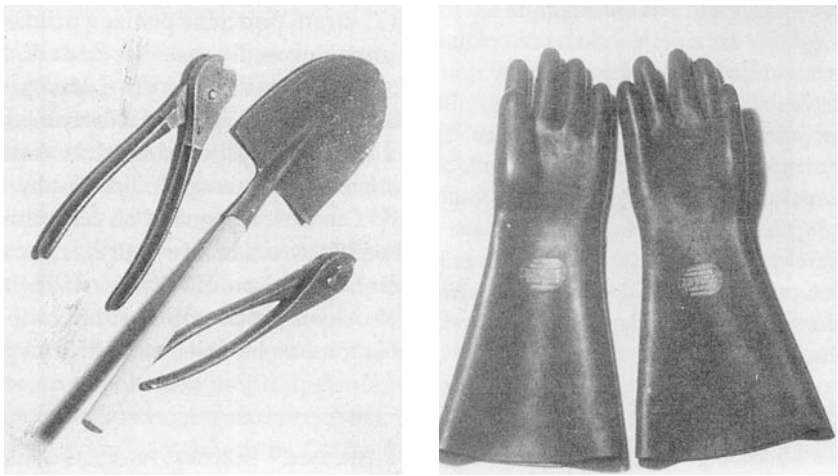

Štandardný výstroj agenta-kuriéra: lopata na podkopanie plota, kliešte na prestrihnutie drôtov a gumené rukavice na ochranu pred elektrickými drôtmi v plote. Zdroj: ABS

Plášť, aktovka, fľaštička a ručný granát, ktorý ŠtB zaistila Bednářovi. Zdroj: ABS

agentov-kuriérov. Drábi československej ŠtB sa napokon dočkali úspechu. Po strašnom mučení sa Gruber a Bednář priznali k 35 „cestám" (prevádzanie a ilegálne prekročenia hraníc s materiálmi tajných služieb) a prezradili viacero kontaktných osôb, ktoré potom ŠtB rýchlo zatkla. Niektoré z nich prinútila k spolupráci, iné odsúdila v tajnom súdnom konaní a popravila.

Časť zadržaných mala pred popravou splniť ešte jednu zvláštnu úlohu. Lebo necelý rok a pol po zatknutí Grubera a Bednáře, 27. apríla 1954, zinscenovali v Prahe verejný proces podľa sovietskeho scenára tridsiatych rokov s viacerými agentmi-kuriérmi, to znamená „vlastizradcami a špiónmi". Popri Gruberovi a Bednářovi sa mali k vine verejne priznať aj Anton Kandráč, Gustav Polák, Bohumil Joska a Antonín Lýsek a komunistickému režimu tak zahrať rolu, ktorá sa od nich očakávala. Predsedajúcim súdu nebol nik iný než Josef Urválek. Poznal ho každý Čech. Ako prokurátor zastupoval komunistický režim a štát v politických verejných procesoch s Miladou Horákovou[155] či Rudolfom Slánskym, ktorých obžalovali a po-

[155] Milada Horáková, narodená 1901 v Prahe, promovala roku 1926 na Právnickej fakulte UK v Prahe. Už počas štúdia sa politicky angažovala v československom ženskom

Bednářov preukaz platil na cesty do štyroch okupačných zón Rakúska. Zdroj: ABS

slali na smrť. Ani v tomto procese Urválek nepoznal zľutovanie či zhovievavosť a okrem iného rozhodol o doživotnom treste odňatia slobody pre Karla Bednáža a o treste smrti obesením pre 25-ročného Karla Grubera. Nemohlo mu pomôcť ani odvolanie, ani zúfalá žiadosť o milosť, Urválek trval na svojom rozhodnutí. Gruberovi teda nezostávalo nič iné, ako čakať na popravu v pražskej väznici na Pankráci.

Večer 28. mája 1954 Grubera naposledy navštívili rodičia a jeho sestra. Spisy Štátnej bezpečnosti – hoci záznamy v nich sú strohé a chladné, nedokážu skryť zúfalstvo rodiny Gruberovcov:

---

hnutí. Po obsadení „zvyšku Československa" v marci 1939 sa pridala k hnutiu odporu, no čoskoro ju zatkli. Dva roky bola väznená v koncentračnom tábore Terezín, potom ju poslali na nútené práce do Lipska. Po skončení vojny v roku 1945 sa znovu začala politicky angažovať a stala sa poslankyňou za Československú stranu národno socialistickú (ČSNS, pozn. M. H.) a rozhodnou protivníčkou KSČ. Po komunistickom prevrate v roku 1948 odišla do ilegality a onedlho ju zase zatkli. Roku 1950 bola vo vykonštruovanom procese odsúdená na trest smrti a napriek mohutným intervenciám Západu ju v Prahe popravili.

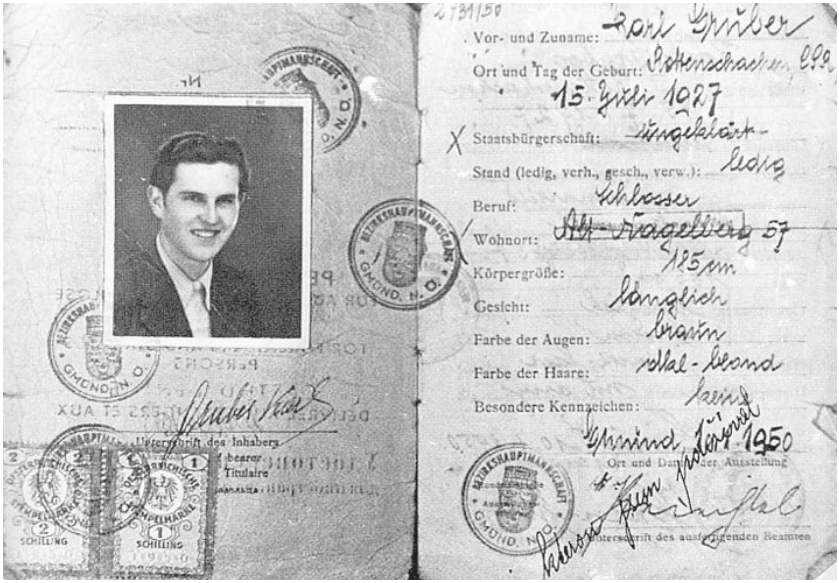

Preukaz, ktorý sa našiel u Grubera, platil na cestovanie cez všetky štyri zóny na území Rakúska. Zdroj: ABS.

„Rodičia a sestra odsúdeného […] prišli okolo 21:00. Návšteva trvala približne 30 minút […]. Počas návštevy sa väčšinou rozprávali o možnostiach jeho záchrany. Odsúdený Gruber ich vyzval, aby predsa požiadali o milosť u súdruha prezidenta. Keďže nikto z nich nepoznal Prahu, naliehavo prosili strážnika, aby im pomohol a povedal, na koho by sa mohli obrátiť […]. Strážnik odmietol […]“[156]

O niekoľko hodín neskôr, 29. mája 1954 ráno o 5.15 hod. Karla Grubera obesili na nádvorí väznice v Prahe-Pankrác. Bednár dostal doživotie, v roku 1965 mu však udelili amnestiu a prepustili ho na slobodu. Zomrel roku 1987.

Hoci Karel Gruber mal v čase popravy 25 rokov, jeho dovtedajší život bol pohnutý. Aj to bol dôvod, prečo sa ŠtB spolu so Sovietmi rozhodla pre pomerne riskantný zákrok v americkej okupačnej zóne, po ktorom dala Grubera odsúdiť a popraviť. Po druhé, jeho životná púť je typická pre mnoho ďalších agentov a prevádzačov, ktorí nakoniec skončili na šibenici, za múrmi väzníc alebo v uránových baniach v Jáchymove.

[156] NA, Generálna prokuratúra, spis. Zn. Jan 94/95.

Sieť „prevádzačov“

Karel Gruber sa narodil 15. júla 1927 ako prvé dieťa[157] železničiara Adolfa Grubera a jeho ženy Pauliny Wondrackovej v juhočeskej obci Rapšach v okrese Jindřichův Hradec[158]. Po nemeckom obsadení a zabraní územia sa rodina Gruberovcov prihlásila k Nemcom a v roku 1939, keď začlenili hraničné oblasti do Ríšskej župy Dolné Podunajsko, sa jej členovia stali štátnymi občanmi Nemeckej ríše. Karel Gruber, katolík, bezpartajný, sa vyučil za zámočníka v miestnom zámočníctve a hovoril oboma jazykmi, ktoré sa v obci používali: po nemecky i po česky. Podľa informácií československej špionáže ho ako sudetského Nemca – keď dovŕšil 18. rok života – povolali do služby vo Waffen SS v Berlíne – Spreenhagene[159] (pri výške 1,83 metra spĺňal podstatný predpoklad na prijatie).[160] Po základnom výcviku Grubera preložili v januári 1945 s 262. divíziou pechoty Wehrmachtu, pozostávajúcej hlavne z Dolnorakúšanov, na blížiaci sa východný front, neďaleko mesta Poznaň. Gruber však pri prvej príležitosti vymenil front, dezertoval

---

157 Jeho sestra Anna prišla na svet v roku 1930 a povolaním bola krajčírka. Porov. RGVA, F. 460, d. 01791879, osobný spis Karla Grubera; porov. i AdBIK, databáza rakúskych vojnových zajatcov (St. Karner). Na tomto mieste ďakujeme Archívu Nadácie Saský pamätník, Drážďany, za poskytnutie doplňujúcich informácií. Podľa údajov Nemeckého úradu na vyrozumenie najbližších rodinných príslušníkov padlých vojakov bývalého nemeckého Wehrmachtu, prepustených „z východného väzenia“, a to cez tábor pre navrátilcov Gronenfelde pri Frankfurte nad Odrou. Tábor sa nachádzal len tri kilometre od repatriačného tábora 69 a nazývali ho „Hornove kasárne“ (podľa pruského generála Heinricha Wilhelma von Horna). Porov. Hirthe, Gronenfelde, s. 79; K vojnovému zajatiu v Sovietskom zväze a k repatriácii vojnových zajatcov porov. Karner, GUPVI.

158 Rapšach, o ktorom prvá písomná zmienka pochádza z roku 1338, leží blízko rakúskej hranice v južných Čechách, niekoľko kilometrov severne od Gmündu. Roku 1919 bola obec Štátnou zmluvou zo St. Germain-en-Laye prisúdená Československu, v roku 1930 v nej žilo 1792 ľudí. Koncom roka 1938 bola obec pripojená k Nemecku a začiatkom roka 1939 k diecéze St. Pölten. Neskôr patrila do Ríšskej župy Dolné Podunajsko a bola pridelená okresu Gmünd. Zväčša po nemecky hovoriacu obec vrátili ku koncu vojny v roku 1945 znovu Československu a väčšinu Nemcov z nej vyhnali. Budovaním železnej opony v roku 1953 došlo k rozsiahlemu vysídľovaniu ešte zvyšného autochtónneho obyvateľstva a časti obce boli až na jednotlivé domy zrovnané so zemou. Roku 1985 Rapšach pričlenili na chvíľu k obci Suchdol nad Lužnicí, po prevrate v roku 1989 sa však zase stal samostatnou obcou.

159 II. ťaženie 11. roty motorizovanej SS pechoty záložného a výcvikového práporu 1 „Leibstandarte Adolf Hitler“ (1. tankovej divízie SS, skrátene „LSSAH“). Porov. Pejčoch – Tomek, Agenti, s. 101. Údaje medzi československým spisom a sovietskym osobným spisom vojnového zajatca sa značne líšia, keďže sovietsky spis neobsahuje žiadne údaje o členstve Grubera vo Waffen SS.

160 Porov. Pejčoch – Tomek, Agenti, s. 101.

a dal sa zajať Červenou armádou.[161]V rukách Sovietov uviedol, že je českej národnosti a ešte v marci 1945 sa prihlásil k 1. československému armádnemu zboru v rámci postupujúcej Červenej armády.[162]

Na konci vojny bol Gruber v uniforme červenoarmejca pri meste Tábor, južne od Prahy.[163]Ihneď po návrate ho však ako nemeckého vojaka zadržali v jeho rodisku Rapšach a zatkli v meste Třeboň neďaleko rakúskych hraníc. V júni 1945 ho spolu s tisíckami ďalších takzvaných „kapitulačných zajatcov" preložili do Tábora, kde ho GUPVI – Hlavná správa vojnových zajatcov a internovaných NKVD 23. júna 1945 zaregistrovala ako kapitulačného vojnového zajatca. Tak ako desaťtisíce iných aj Grubera Sovieti hneď po tom transportovali z Třebone cez Rumunsko do Sovietskeho zväzu, do oblasti Správy veľkého tábora 395 GUPVI NKVD. Množstvo menších táborov Správy 395 malo od júla 1945 za úlohu poskytnúť štátnej stavbe diaľnic GUSchosDor[164] pracovné sily na stavbu diaľnice Moskva – Leningrad, prípadne od roku 1948 na stavbu tisíc kilometrov dlhej diaľnice Moskva – Simferopoľ na Kryme. Správa tábora 395 sídlila do roku 1948 v meste Tver, severne od Moskvy, a od roku 1948 bola v Obo**n**jane pri Kursku, južne od Moskvy.[165] V rôznych menších táboroch nasadili na prácu celkom 20 395 vojnových zajatcov Správy tábora, z toho deväťdesiat percent tvorili Nemci. Karel Gruber sa takto dostal do oblasti Pensa – Kujbyšev (dnešná Samara pri rieke Volga), ako i do oblasti Kurska, kde ho využívali na prácu zodpovedajúcu jeho remeselným zručnostiam. V menších táboroch sa šírilo mnoho chorôb, čiastočne vysoko nákazlivých, medzi nimi 5 391 prípadov označovaných ako suchoty, 493 ochorení TBC, 4 809 prípadov malárie, ba ojedinele aj týfus. Aj Gruber ťažko ochorel a od marca do mája 1949 bol hospitalizovaný vo „zvláštnej nemocnici" (lazarete) 3604 v Sapogove pri Kursku.[166]

---

161 RGVA, Osobný spis Grubera. Motorizovaná SS pechota zál. a výcv. práp. 1 sa vytvorila 6. 4. 1943 z SS zál. a výcv. práp. v Berlíne-Lichterfelde a v máji 1944 prišla do Berlína-Spreenhagenu. Jednotka utrpela v bojoch o Berlín v roku 1945 obrovské straty, zaznamenala 710 nezvestných. Jedným z nich mohol byť Gruber. Porov. Tessin, Verbände, s. 77.

162 K osobe Grubera porov. i krátky prehľad in: Tomek, Kurier.

163 RGVA, osobný spis Grubera; porov. i AdBIK, databázu rakúskych vojnových zajatcov (St. Karner), ako aj: archív Nadácie Saský pamätník, Drážďany.

164 Glavnoe upravlenije dorošno-šosejnogo strojteľstva = Štátna správa diaľnic.

165 AdBIK, tábor GUPVI 395. Tajná správa NKVD o tábore 395, 1945 – 1950.

166 Tamtiež.

Počas príprav na zrušenie Správy tábora začiatkom roka 1950 Grubera 31. decembra 1949 prepustili z väzby v tábore 395 a prostredníctvom sovietskeho repatriačného tábora GUPVI NKVD, č. 69 vo Frankfurte nad Odrou, mal byť vpustený do NDR.[167] Gruber sa však rozhodol pre ďalší pobyt v Rakúsku, kde žila jeho teta – v dedinke Alt-Nagelberg, v bezprostrednej blízkosti hraníc s Československom, a teda neďaleko jeho rodiska Rapšach, ktoré bolo opäť československé. Prečo sa nevrátil do Československa k svojim rodičom, ktorých ako jedných z mála z tejto obce nevyhnali, sa už dnes nedá objasniť. Gruber zostal u tety len nakrátko, potom sa presťahoval do Viedne.

Sotva sa usadil v Rakúsku, začal znovu a čoraz častejšie cestovať do Československa. Pritom štátne hranice prekračoval väčšinou ilegálne – spočiatku pravdepodobne z osobných dôvodov, predovšetkým preto, aby navštívil priateľov. Vďaka tomu získal veľmi dobrý prehľad o situácii pri železnej opone, vedel vypátrať tajné cesty i nadviazať kontakt s colníkmi a pohraničnými orgánmi. Najneskôr v októbri 1950, čiže už niekoľko mesiacov po tom, čo sa presťahoval do Viedne, využil svoje nové poznatky aj na služobné účely – ako prevádzač agentov-kuriérov skupiny Františka Moravca. V očiach československej kontrašpionáže išlo o synonymum činnosti pre americkú spravodajskú službu CIC.

Gruber napríklad v roku 1950 pomáhal aj politickému väzňovi Karlovi Bednářovi, ktorý tesne predtým utiekol z väzenia v Třeboni, kde si odpykával trojmesačný trest odňatia slobody za verbálnu kritiku príslušníkov československého ZNB. Obaja muži sa spriatelili. Krátko nato sa Bednář pridal ku Gruberovi a od tej chvíle mu pomáhal ilegálne dostať ľudí a informácie cez železnú oponu.

Spočiatku malá skupina Gruber – Bednář sa čoskoro ocitla v hľadáčiku tak československých tajných služieb, ako i tých zo Západu. Obidvoch od tej chvíle sledovali. ŠtB dokonca uviedla, že skupinu „riadili" prinajmenšom traja dôstojníci západnej tajnej služby. Jedným z nich bol Ladislav Malý (s krycím menom „Rudy Laci"), ktorý sa o rok neskôr, v roku 1951, stal známym vďaka „prípadu Babice" (atentát na Mestský národný

[167] RGVA, Osobný spis Grubera; porov. i AdBIK, databázu rakúskych vojnových zajatcov (St. Karner) ako aj: archív Nadácie Saský pamätník, Drážďany.

výbor v Babiciach[168]). Spoluprácu s Malým však onedlho ukončili pre jeho nespoľahlivosť. Malý vraj zvykol meškať s vyplácaním peňazí za prevádzanie ľudí pre Grubera a Bedňára alebo falšoval podpisy na „výplatných páskach". Bolo to sklamanie aj pre ďalších spolubojovníkov.

Informácie a konkrétne poverenia dostávali obaja prevádzači na rôznych adresách vo Viedni. Zvyčajnými miestami stretnutí bol dnešný Hermann-Gmeiner-Park na Börseplatz, rozličné kaviarne alebo byt v Laudongasse v 8. mestskom obvode – v tom istom bloku domov, v ktorom sa nachádzal aj onen byt na Florianigasse, kde došlo 10. októbra 1952 k zásahu.

Grubera a Bednáře po ich zatknutí vo Viedni odviezli rovno do tajnej väznice 2. odd. Hlavnej správy ŠtB v Prahe-Bubenči. Oboch vypočúvali a mučili. Začiatkom decembra ich preložili do vyšetrovacej väzby v Českých Budějoviciach, kde ich naďalej – väčšinou oddelene – vypočúvali a mučili, aby z nich vytĺkli sieť agentov-kuriérov. Súbežne s fyzickým násilím však špecialisti na mučenie z radov ŠtB používali aj rozličné psychologické triky, aby sa dostali k informáciám. So značným úspechom.

Vďaka krížovým výsluchom, konfrontáciám a najbrutálnejšiemu násiliu sa ŠtB dozvedela nielen trasy prevádzačov, ale i mená jednotlivých agentov-kuriérov. Preto zorganizovala (11. odbor 2. odd. Krajskej správy v Českých Budějoviciach) „skupinovú akciu" pod krycím menom „krematórium". V nasledujúcich deviatich mesiacoch roku 1953 sa podarilo vypátrať, zatknúť a odsúdiť spolupracovníkov, donášačov a kolegov Grubera a Bednáře, alebo ich prinútiť k spolupráci s ŠtB. Vzhľadom na očakávané rozsudky smrti, respektíve dlhoročné väzenské tresty niekdajší agenti-kuriéri ako stolár Jan Hajna (krycie meno „Hoblík")[169] z Rapšachu – „prevrátili kabáty". Neskôr boli „reaktivovaní" vo svojich predchádzajúcich sieťach agentov-kuriérov a použití na hry zahraničných tajných služieb. Pritom zase došlo k odhaleniu a zatknutiu viacerých agentov.

Bol to systém snehovej gule, z ktorého sa dalo vymaniť len útekom a vlastným pohltením v nejakej inej tajnej službe, väčšinou nemeckej alebo

---

[168] Ide o udalosť súvisiacu s vraždou troch funkcionárov MNV v obci Babice v okrese Třebíč v júni 1951. Po udalosti nasledovala vlna zatýkania a verejných procesov, pozn. prekl.

[169] Podľa Hajnu („Hoblíka") bolo motívom jeho spolupráce s ŠtB aj získať čas a zachrániť, čo sa ešte dalo zachrániť. Porov. Pejčoch – Tomek, Agenti, s. 112 a nasl.

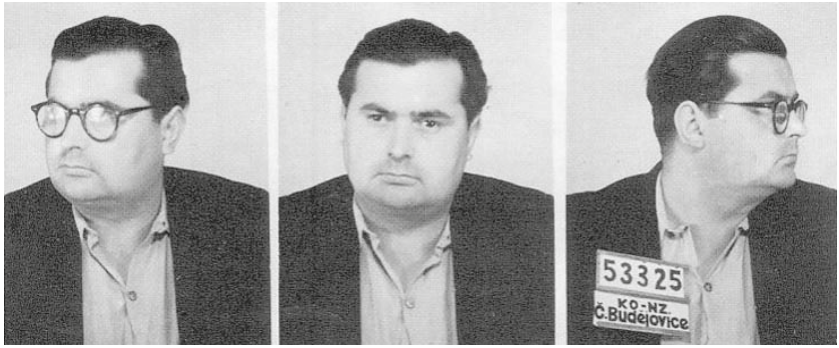

Jan Hajna krátko po svojom zatknutí Pohraničnou strážou pri Českých Budějoviciach. Zdroj: ABS

americkej, predstavujúcej ochranu pred ďalším prenasledovaním ŠtB či KGB, s ktorou československá strana veľmi úzko spolupracovala.

Karel Gruber a sieť Františka Moravca alias „Arnolda“

Dvojica Gruber a Bednář patrila k najúspešnejším prevádzačom v službách agentov-kuriérov. Obaja vykonali viac než 35 „ciest“, všetky v období, keď už sa štátne hranice dali sotva prekonať. Gruber a Bednář pritom postupovali nadmieru profesionálne: ich plánovanie a realizácia boli presné, nič neponechávali na náhodu, každý úsek cesty dôkladne preskúmali, vybudovali úkryty, operácie takmer výlučne uskutočňovali tak blízko hranice, ako to len bolo možné, aby sa – v prípade, že by sa to ukázalo bezpodmienečne nutné – dostali na československú stranu. A navyše

František Moravec alias „Arnold“. Zdroj: ABS

obaja muži mali podporu dlhoročných a lojálnych priateľov. Pritom nepracovali len ako prevádzači, ale čiastočne aj ako samotní agenti-kuriéri. Charakteristické pre ich profesionalitu bolo, že ich na rozdiel od iných prevádzačov zatýkali nielen v pohraničí, ale museli ich i cielene uniesť z Viedne – zadržanie na hranici by bezpochyby bolo bývalo jednoduchšie a menej riskantné. Ibaže československé a sovietske orgány očividne nemali možnosť zastaviť ich a zatknúť na hranici.

Zväzok tajných písomností ŠtB uvádza aj to, že Gruber a Bednář sa vo viedenskej Florianigasse zoznámili s Ostravčanom Milošom Knorrom[170], dôležitým exilovým Čechoslovákom v západných službách, ktorý bol v úzkom kontakte s „Arnoldom" i „Barónom".

Za oboma krycími menami sa schovával František Moravec, ikona českého odporu proti národnosocialistickému režimu, československej vojenskej spravodajskej služby a spolupráce s kontrarozviedkou americkej armády CIC. Pritom neskorší šéf spravodajskej služby československého Ministerstva vnútra nemal za sebou vôbec žiadnu vojenskú kariéru. Po štúdiu na gymnáziu začal v roku 1913 študovať filológiu na Karlovej univerzite v Prahe, no počas prvej svetovej vojny ho povolali do služby v cisárskej a kráľovskej armáde. Moravec následne navštevoval dôstojnícku školu a slúžil najprv na fronte v Maďarsku, neskôr v Haliči. Tam sa dostal do ruského zajatia, potom prešiel k štátom Dohody a roku 1916 vstúpil do srbskej légie, aby o dva roky nato bojoval v česko-slovenských légiách vo Francúzsku.

Po skončení prvej svetovej vojny nepokračoval v štúdiu, ale zostal vo vojenskej službe a v roku 1928 absolvoval Vojenskú vysokú školu v Prahe. O rok neskôr vstúpil do služieb vojenskej spravodajskej služby, najprv pôsobil v spravodajskom oddelení Vojenského veliteľstva v Plzni a od roku 1934 najmä na Generálnom štábe v Prahe. Popritom pomáhal vybudovať v Nemecku a Rakúsku centrum spravodajstva s vlastnou agentúrou a šestnástimi rezidentmi tajnej služby.[171] Keď ho varoval jeden z informátorov, že Nemecká ríša pripravuje „rozbitie zvyšku Čiech", utiekol v roku 1939 s niekoľkými spolupracovníkmi do exilu v Londýne, kde vo svojej čin-

[170] Knorr sa narodil 20. 9.1918 v Slezskej Ostrave a roku 1936 vstúpil do československej armády. V rokoch 1937 – 38 absolvoval Vojenskú akadémiu v Hraniciach, ktorú (ako Vojenskú vyššiu reálnu školu) od roku 1888 navštevoval o. i. aj neskorší rakúsky spolkový prezident Theodor Körner. Botz, Körner, s. 165; Pejčoch – Tomek, Agenti, s. 103.

[171] Lurje – Kotschik, GRU, s. 514.

nosti pokračoval v exilovej vláde Edvarda Beneša. Roku 1940 sa tam stal vedúcim spravodajského oddelenia Ministerstva obrany. V tejto funkcii Moravec podporoval vojenský odpor v obsadenom Československu a okrem iného sa podstatnou mierou podieľal na plánovaní a uskutočnení úspešného atentátu na zastupujúceho ríšskeho kancelára Reinharda Heydricha. Sovietska tajná služba mu pridelila krycie meno „Barón".[172]

Americká fotografia OSS, na ktorej je Charles Katek. Zdroj: USTR

Počas tejto činnosti po prvý raz nadviazal kontakt s Charlesom Katekom, dôstojníkom Úradu strategických služieb OSS, ktorý na americkej strane podporoval vojenský odpor v obsadenom Československu. Katek, narodený v roku 1910 v Chicagu ako syn českého prisťahovalca, študoval na Northwestern University v Evanstonne, v štáte Illinois, kde roku 1942 promoval, dizertačnú prácu písal o demokratických tradíciách Československa. Krátko nato ho povolali do armády a na základe jazykových a odborných znalostí, ktoré preukázal, ho vzali na OSS.

Po skončení vojny, ešte v roku 1945 sa stal šéfom Americkej vojenskej misie v Prahe a o rok neskôr vojenským atašé na Veľvyslanectve USA. V dôsledku tlaku zo strany komunistického režimu ho v roku 1948 z Prahy stiahli. Od tohto okamihu pôsobil pre americkú spravodajskú službu CIC z Frankfurtu nad Mohanom. Hlavnou oblasťou jeho úloh zostalo Československo, kým sa v roku 1954 nevrátil do USA.[173]

Ďalšiu Moravcovu kariéru, keď sa po skončení vojny vrátil do obnoveného Československa, negatívne ovplyvnila už pred rokom 1948 komunistická strana. Aj on odišiel, tentoraz do nemeckého exilu. Keďže svojím spravodajským know-how, vedomosťami o ČSR a kontaktmi upozornil na

[172] Tamtiež, s. 515.
[173] Tomek, Cold War, s. 17; porov. aj Lukeš, Showdown.

Fotografia Miloša Knorra zo spisu ŠtB. Zdroj: ABS

seba Kateka a americkú vojenskú tajnú službu, pracoval ako „Arnold" najprv pre americký OSS, následne pre CIC a spoločne s Katekom školil kuriérov na ilegálne prekračovanie hranice, kuriérske služby, prevádzanie, ako i na spravodajskú prácu. Pre Američanov pracoval až do svojej smrti v roku 1966.[174]

V čase, keď bol v službách americkej CIC, zoznámil sa s ním aj Miloš Knorr. Ten, ako sa ukázalo, v priebehu ďalšej kariéry v tajných službách nezaostával veľmi za svojím nadriadeným. V roku 1952, sotva 34-ročný, absolvoval českú Vojenskú akadémiu a vlasti slúžil ako vojak z povolania. Po rozbití Československa v rokoch 1938/39 sa Knorr vo veku ani nie dvadsať rokov pridal k štruktúram českého vojenského odporu a bojoval proti národnosocialistickým okupantom. Gestapo však zasiahlo a zatklo ho. Knorrovi sa ale podaril dobrodružný útek z väznice gestapa v Brne. Z Bratislavy cez Budapešť a Belehrad sa dostal až do Marseille, kde pôsobil vo francúzskom podzemí. Po kapitulácii Francúzska na jar roku 1940 Knorr nastúpil na loď smerujúcu do Plymouthu, dobrovoľne sa prihlásil do britskej armády a so 43. prieskumným plukom sa v roku 1944 zúčastnil na invázii v Normandii a napokon cez Francúzsko, Belgicko a Holandsko doputoval až do Nemecka. Na konci vojny okrem iného pomáhal oslobodiť českých väzňov v koncentračnom tábore Bergen-Belsen a priviesť ich späť domov.

Po skončení vojny sa Knorr v roku 1945 zapísal na pražskú Vojenskú akadémiu, kde nielen študoval, ale neskôr tam aj vyučoval predmet taktika. Okrem toho v demokratickej fáze krajiny rýchlo postupoval a bol povýšený na veliteľa roty a majora 12. tankovej brigády. Jeho kariéra sa však razom skončila roku 1948, keď sa komunisti mocensky zabetónovali na

[174] Moravec, Master; provn. aj Tomek, Cold War, s. 19.

všetkých úrovniach a nastolili stalinistickú diktatúru. Nasledovali represie, zatýkania, rozsudky smrti a verejné procesy s nepriateľmi komunistickej strany.

Knorr, ktorý vedel, že jeho tiež čaká takýto osud, to nenechal zájsť priďaleko. Počas hmlistej noci 1. mája 1948 utiekol cez hranice, dostal sa do Viedne a ihneď sa dal najať americkou CIC, aby už čoskoro pracoval aj pre agentov-kuriérov v Brigáde generála Františka Moravca. V jeho organizácii Knorr spojil jednotlivé zložky a z Viedne prevzal hlavnú zodpovednosť za riadenie siete agentov-kuriérov.

V polovici 50. rokov Knorr a Moravec spoločne emigrovali do USA. Moravec až do svojej smrti 27. júla 1966 pracoval oficiálne pre Ministerstvo obrany USA v Pentagone vo Washingtone, kde aj zomrel. Avšak, ako dôvodí ruská zahraničná tajná služba GRU, v Moskve existujú priame dôkazy, že v tom čase pôsobil aj v prospech sovietskej tajnej služby.[175] Knorr sa zamestnal v poisťovni a zomrel roku 1989 v New Yorku. Prezident Václav Havel mu v roku 1995 posmrtne udelil čestnú hodnosť generálmajora. Knorr a Moravec sa vďaka úteku stihli vyhnúť procesom v Československu začiatkom 50. rokov.

Verejné procesy

Gruberovi a Bednářovi sa to nepodarilo. Po nespočetných výsluchoch a mučení čakal na nich ešte verejný proces, ktorého výsledok bol politicky už vopred stanovený a ktorého scenár písali ŠtB a KSČ, naskrze podľa vzoru veľkých moskovských monsterprocesov.

Začiatkom 50. rokov bola sieť agentov-kuriérov na nemecko-českej a rakúsko-československej hranici hustejšia, zatiaľ čo technicky čoraz lepšie vybudovaná štátna hranica mala viac a viac dier. Československo ich mienilo zahatať a rozohnalo sa na rozhodujúci protiúder. Popri infiltrácii sietí nedobrovoľne zaviazanými agentmi sa komunistický režim okrem iného spoliehal na verejné zastrašovanie a brutálne administratívne represie, na časté zatýkanie a odstrašujúci účinok verejných procesov. Jeden z nich Ministerstvo vnútra pripravilo aj s agentmi-kuriérmi a špiónmi, ako boli Gruber a Bednář. Predstavitelia komunistického režimu verili, že antikomunistický odpor zlomia posilnením propagandy a označovaním odporcov režimu za zločincov, ktorí – ako znela oficiálna verzia – sa dáva-

[175] Lurje – Kotschik, GRU, s. 514 a nasl.

jú platiť americkou tajnou službou, pracujú proti vlastnému ľudu, a tým zrádzajú ideológiu KSČ i vlastný štát. Médiá podriadené komunistickej strane začali písať agresívne články a prinášať aj detailné správy o procese s Gruberom a Bednářom. Išlo o to, aby názorne ukázali, že všetok odpor proti štátu a komunistickému režimu je nelegitímny a nezmyselný.

Medzi tými, ktorých v tajných i vo verejných procesoch odsúdili na smrť obesením, bol aj 27-ročný východoslovenský úradník Anton Kandráč. Počas vojny dezertoval zo slovenskej armády, bojoval po boku talianskych partizánov a po skončení vojny nastúpil do Najvyššieho kontrolného úradu. Ihneď po prevzatí moci komunistami Kandráča v roku 1949 internovali v slovenskom pracovnom tábore Hronec. Ako dôvod na uväznenie uviedli „obchodovanie s potravinovými lístkami". Rozsudok Krajského súdu v Košiciach bol vynesený 5. decembra 1949 a znel na jedenásť rokov väzenia, predbežne v uránových baniach v Jáchymove. Kandráč bol jedným z približne 100 000 československých politických väzňov, ktorí v strašných podmienkach jáchymovských baní museli dobývať urán pre sovietske atómové bomby.[176]

Kandráč sa pri každej vhodnej príležitosti, v nestrážených okamihoch pokúšal utiecť z idúceho vlaku. Zakaždým ho však chytili. Naostatok sa mu podaril útek do Jihlavy a odtiaľ ďalej do Rakúska. Sotva však prišiel do Viedne, vypočúvala ho najprv CIC a následne ho poslali do utečeneckého tábora v Innsbrucku. Tu ho naverbovala francúzska tajná služba ako kuriéra. Jeho spravodajská kariéra však netrvala dlho, keďže hneď pri svojej prvej „ceste" kuriéra ho československé orgány zatkli a v Bratislave zasa odsúdili: tentoraz na dvadsať rokov väzenia. Kandráčovi sa však znovu podarilo utiecť do Rakúska a vďaka Medzinárodnej organizácii pre utečencov IRO pri UNO emigroval tentoraz v roku 1951 do Kanady, kde do roku 1953 pracoval ako záhradník a čašník.

V tom roku sa pod falošným menom „Josef Medveď" vrátil do Európy a pokúsil sa dostať skupinu príbuzných zo Slovenska do Rakúska. Ľudí však zastavila Pohraničná stráž ešte na československej strane železnej opony. Došlo k prestrelke, pri ktorej vraj Kandráč zranil psa Pohraničnej stráže. Okamžite ho zatkli, vypočúvali, mučili a napokon „pripravili" na už spomínaný verejný proces s agentmi-kuriérmi, okrem iných s Grube-

[176] Porov. k tomu o. i. podrobne: Pustejovsky, Bombe; Karlsch – Zeman, Urangeheimnisse, s. 119 – 140.

rom a Bednářom. Kandráčovo odsúdenie na smrť obesením bola hotová vec. Popravili ho v ten istý deň ako Karla Grubera – 29. mája 1954.

Únosy z Rakúska do Československa ako v prípade Grubera, Bednáře alebo Kandráča predstavovali predovšetkým v prvej polovici 50. rokov osvedčený prostriedok ŠtB, ako postupovať proti vzdorujúcim či utekajúcim občanom vlastného štátu. Podľa Prahy „nebezpečenstvo" hroziace systému v Československu od disidentov ospravedlňovalo riziko týchto spravodajských akcií, ku ktorým dochádzalo v zahraničí a väčšinou boli, samozrejme, spojené aj s diplomatickým sporom, čím dodatočne vyostrovali konflikt medzi Východom a Západom.[177]

[177] K najznámejším, literárne viac ráz spracovaným postavám patrili Bohumil Laušman, unesený zo Salzburgu, a Jozef Vicen, ktorého ŠtB podobne sledovala až do Viedne. Jednako únosy znovu a znovu stroskotávali, ako napríklad ten Milana Kavala z Viedne. Sovietski vojaci, ktorí boli na jeho únos nasadení, ho nezvládli, Kavalovi sa podarilo utiecť a neskôr sa vysťahoval do USA. K Vicenovi porov. Katrebová-Blehová, March.

Rakúski colníci pracujú pre československú Pohraničnú stráž: prípad „Erich“

„Leopold Schreiner má dobrácku povahu priateľského človeka, no nestráni sa ani neviazaných osláv. Je veľmi komunikatívny a jeho veľkou vášňou sa stalo fotografovanie. Kedysi svoje amatérske fotografie vystavoval. Správa sa inteligentne a v každej spoločnosti sa vie náležite pohybovať. Presadzuje svoje morálne zásady a je disciplinovaný. Má dobré všeobecné vzdelanie a rád vystupuje na verejnosti.“[178]

Takúto charakteristiku rakúskeho colníka Leopolda Schreinera obsahujú jeho osobné spisy. Charakteristiku však nenapísal, ako by sme sa asi domnievali, jeho rakúsky nadriadený, ale československý dôstojník tajnej služby, poručík Jaroslava Stránka – špecialista na nábor rakúskych informátorov a špiónov. Stránka mal zjavne zvýšený záujem o Schreinera, veliteľa Colného úradu v dolnorakúskej obci Schrattenberg. Schreiner nebol jediný, kto podľahol pokusom o nábor ŠtB.

Colná stráž pod dozorom

Schrattenberg na severovýchode historického územia Dolného Rakúska, nazývaného Weinviertel (po slovensky Vínna štvrť), sa v roku 1919 stal hraničnou obcou. Mierová zmluva zo Saint-Germain-en-Laye odtrhla od Rakúska obe susedné obce – Valtice a Lednice a prisúdila ich Československu. So zriaďovaním a budovaním opevnenia hraníc sa Schrattenberg stal v roku 1948 hraničnou obcou bezprostredne pri železnej opone. Zostal tu jeden z mála hraničných priechodov do Československa, a tak niet divu, že sa dedina ocitla pod zvláštnym dozorom spravodajských služieb s kompetenciou priamo zabezpečovať železnú oponu: oddeleniu spravodajskej služby zodpovedala za tento hraničný úsek 4. brigáda Pohraničnej stráže. Veľmi starostlivo sa registroval každý pohyb vozidiel, prechádzajúcich cez hranicu, ba i poľnohospodárskych povozov. Tu v tejto malej „diere“ mohol človek doslova cítiť pulz železnej opony. Tu jestvovala značná ilegálna výmena informácií a ľudí.

[178] ABS, F. Zväzky tajných spolupracovníkov, r. č. 4291, a. č.: 41739.

Už iba na propagandistické účely udržiavaná a umelo živená základná úloha spravodajskej služby 4. brigády Pohraničnej stráže – odvrátenie útokov z kapitalistického zahraničia – si vyžadovala veľké úsilie. Jednotka si preto musela zaobstarať čo najpodrobnejší obraz svojho náprotivku, zočivoči dolnorakúskemu pohraničiu okolo Schrattenbergu. Už to samo osebe bola ťažká úloha.

Pre brigádu Pohraničnej stráže však bolo omnoho ťažšie zvládnuť hlavné zadanie: prekaziť exodus vlastných občanov, prípadne ľudí z ostatných socialistických „bratských krajín". Toto, prirodzene, viedlo k stavu, že vlastnou štátnou hranicou sa nedal ohraničiť ani záujem, ani oficiálna oprávnenosť brigád Pohraničnej stráže.

Zatiaľ čo železná opona – z technického hľadiska – sa pozvoľna menila na takmer neprekonateľnú bariéru, zároveň bolo treba identifikovať diery, čo v nej ešte zostali a dalo sa cez ne prekĺznuť, a pozatýkať osoby, ktoré ich využili. Pohraničné brigády popri všeobecnom pozorovaní hospodárskeho, infraštruktúrneho a politického vývoja v rakúskych pohraničných oblastiach sledovali predovšetkým rakúsku exekutívu, čiže políciu, Colnú stráž a spolkovú armádu. Colná stráž sa pre úlohy, ktoré jej boli zverené, ocitla v hľadáčiku českých služieb, stala sa mimoriadne vďačným cieľom.

Napokon rakúska Colná stráž takisto kontrolovala legálny pohraničný styk. Samozrejme, aj ona bola nepriamo konfrontovaná s nelegálnym pohraničným stykom. Informácie o utečencoch, pašerákoch alebo agentoch zadržaných na rakúskej strane sa tu dali získať z prvej ruky – prinajmenšom vtedy, keď sa podarilo chytiť informátorov, a tých potom regrutovať pre vlastné účely. Aktívne vyhľadávanie informátorov bolo potrebné najmä v roku 1955, keď sa z Rakúska stiahli sovietske vojenské oddiely. Dovtedy rakúska Colná stráž musela sovietskemu veliteľstvu hlásiť osoby zadržané na hranici, z čoho vyplývala povinnosť aj mu ich vydať. Podpísaním rakúskej Štátnej zmluvy v roku 1955 však československé ministerstvo vnútra prišlo o túto predĺženú ruku vo východnom Rakúsku a odvtedy sa samo muselo usilovať o nadväzovanie priamych kontaktov s rakúskou Colnou strážou.

„Náhodné" stretnutie medzi kolegami pri železnej opone

Osobné kontakty medzi úradníkmi československej Pohraničnej stráže a rakúskou Colnou strážou ponúkali najbezprostrednejšiu možnosť, ako

sa dostať k vytúženým informáciám. Tá sa naskytla asi 17. októbra 1955 v rámci oficiálneho stretnutia rakúskych a československých colníkov kvô-

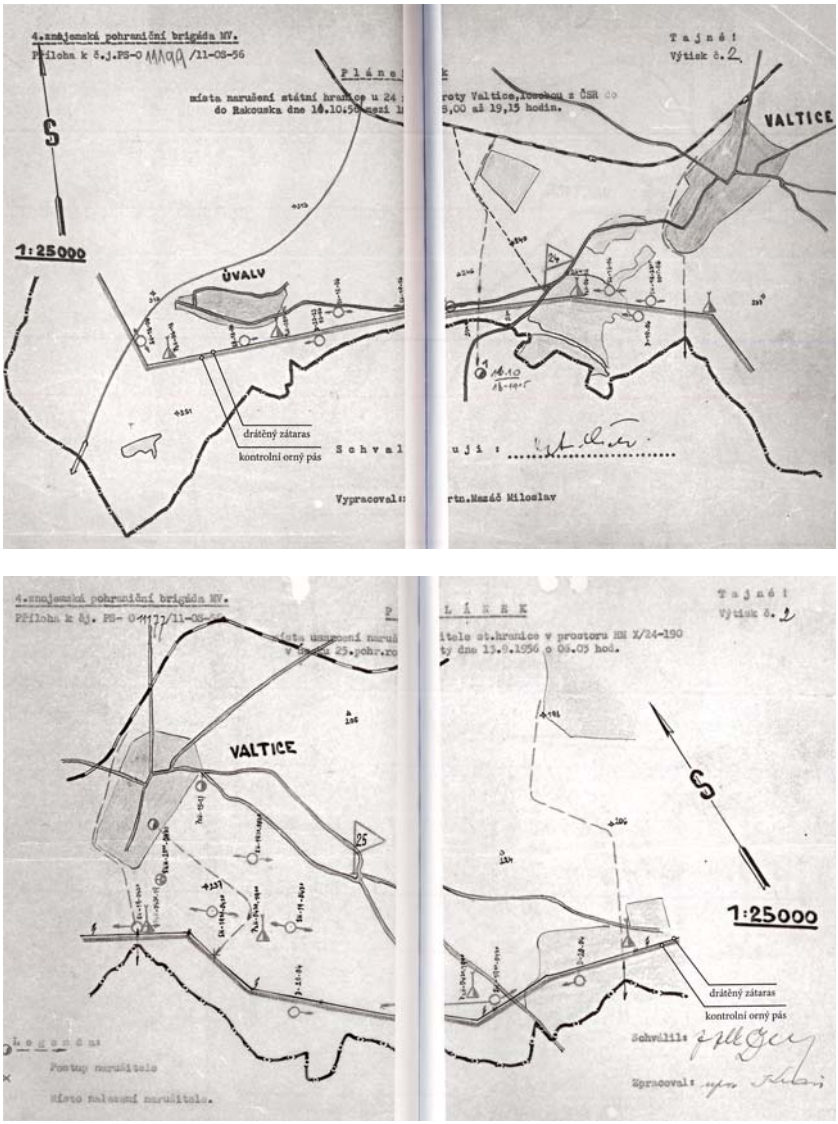

Eštebácke mapy pohraničnej oblasti neďaleko Valtíc, kde vyvíjal aktivitu Leopold Schreiner alias „Starý“. Zdroj: ABS

li oprave a sanácii hraničných kameňov. Dôstojníci spravodajskej služby 4. brigády Pohraničnej stráže – samozrejme, vystupujúci ako regulárni úradníci Pohraničnej stráže – pritom oslovili veliteľa Colnej stráže Schrattenberg Leopolda Schreinera. Bokom od ostatných rakúskych úradníkov ho požiadali o osobné stretnutie, pričom Schreiner prejavil ochotu, ako dokladajú spisy československej tajnej služby.

Z pohľadu československej spravodajskej služby Schreiner naplnil predpoklady nádejného kandidáta na možnú spoluprácu. Zdalo sa, že informácie brigády Pohraničnej stráže sú podrobné: Leopold Schreiner, narodený roku 1909 v Marcheggu, nastúpil roku 1934 k rakúskej Colnej stráži a od toho času vykonával službu v Schrattenbergu. V období národného socializmu Schreinera ako úradníka Colnej stráže, už podriadenej Ríšskej finančnej správe, a v dôsledku posunutia hraníc po vtrhnutí nemeckého Wehrmachtu do Československa preradili v roku 1939 najprv do Nového Hrozenkova na hraniciach so Slovenskou republikou. Pre „odpočúvanie nepriateľskými spravodajskými vysielačmi" ho však neskôr prepustili z Colnej stráže a preložili na front do Francúzska.

V marci 1945 sa Schreiner dostal do amerického zajatia, do roku 1946 prešiel rôznymi tábormi pre vojenských zajatcov v Colorade, Oklahome, Kalifornii a v Arkansase, potom sa vrátil do Schrattenbergu, kde znovu nastúpil do služby v Colnej stráži. V československých spisoch je opísaný ako „presvedčený" Rakúšan bez zvláštneho vzťahu voči Československu. Spravodajská služba si napríklad poznačila viacero Schreinerových pozitívnych vyjadrení o Československu.

Navyše Schreiner bol od roku 1941 ženatý s Tereziou Kade z Poštornej pri Břeclavi, s ktorou sa zoznámil vo Valticiach. Písomné podklady potvrdzujú, že viedol dobrý rodinný život a mal štyri deti vo veku od 7 do 15 rokov. V československých spisoch sa o jeho manželke – sudetskej Nemke hovorí síce opovržlivo a s veľkou obozretnosťou, no zároveň sa uvádza, že do jej okruhu známych patrilo aj veľa Čechov a Slovákov. Schreiner mimo svojho pracoviska v Schrattenbergu temer nemal známych či priateľov a o sebe tvrdil, že udržiava kontakt so starostom Theodorom Langerom.

Zo Schreinera sa stáva „Starý"

Po prvom rozhovore 17. októbra 1955 došlo medzi ním a mužmi zo spravodajstva 4. brigády Pohraničnej stráže k opätovným stretnutiam,

o ktorých už svojich rakúskych nadriadených neinformoval – z pohľadu Čechoslovákov to bol jasný dôkaz o jeho použiteľnosti ako „zdroja“. Poručík Jaroslav Stránka, dôstojník spravodajskej služby 4. brigády Pohraničnej stráže a špecialista na nábor Rakúšanov, napísal 23. februára 1956 v Znojme návrh na regrutovanie Schreinera ako „tajného spolupracovníka“ s krycím menom „Dědek“.[179] Takéto návrhy na regrutovanie, označované ako „verbovky“, musel osobne schváliť jeden z námestníkov ministra vnútra. V tomto prípade to bol Jindřich Kotal. V Schreinerovej „verbovke“ sa nerozvádzajú len okolnosti, za akých došlo k prvému kontaktu, ale opisujú sa i ďalšie postupy pri nábore zameranom naňho. Ako hlavný motív jeho očakávanej kolaborácie udáva Stránka finančnú situáciu Schreinerovcov:

„Leopold Schreiner je krok za krokom verbovaný za prebiehajúcej zintenzívňujúcej spolupráce s Pohraničnou strážou. Súčasne je finančne odmeňovaný, lebo hoci jeho mesačný príjem vrátane prídavkov na deti činí takmer 3 000 šilingov, musí hľadieť na každý šiling, keďže vzdelanie jeho dcéry predstavuje preňho veľkú finančnú záťaž. Poskytovať mu materiálne statky, ktoré by mu boli na úžitok, je ďalšia možnosť, ako si ho môžu dôstojníci našej spravodajskej služby zaviazať.“[180]

Aj pre úradníka problematickú situáciu, do ktorej sa Schreiner dostal už prvým tajným stretnutím s úradníkmi Pohraničnej stráže, česká strana taktiež uvádza ako dôležitý donucovací prostriedok:

„Ďalej je Leopold Schreiner čiastočne kompromitovaný okolnosťou, že kvôli každému stretnutiu prekračuje štátne hranice s ČSR a dôstojníkom našej tajnej služby už odovzdal dôležité informácie bez toho, aby o tom upovedomil svojich nadriadených.“[181]

Konkrétne, Schreiner už pri prvom tajnom stretnutí dodal spravodajskej službe brigády Pohraničnej stráže využiteľné informácie o Colnej stráži a zatknutých imigrantoch. Navyše tento náruživý fotograf-amatér zohnal v Rakúsku na želanie československej strany expozimeter a odo-

[179] Tamtiež.
[180] Tamtiež.
[181] Tamtiež.

vzdal ho. Aj Schreinerove rodinné kontakty boli využité na získanie donucovacích prostriedkov proti tomuto rakúskemu úradníkovi. Takto – „[…] dodaním viacerých predmetov zo zlata a striebra príbuzným v Brne, a to prostredníctvom dôstojníka našej spravodajskej služby“ by sa bol Schreiner skompromitoval.[182]

„Starý“ začína vyvíjať aktivitu

Z pohľadu brigády Pohraničnej stráže to vyzeralo tak, že československá strana má v rukách dostatok donucovacích prostriedkov na to, aby mohla Schreinera naverbovať ako tajného informátora. Od tej chvíle sa usilovala o to, aby Schreiner aj naďalej nevedel, že ho riadi spravodajská služba. Preto sa československá strana vzdala jeho podpisu na vyhlásení o spolupráci s oddelením spravodajskej služby. Namiesto toho mal zotrvať vo viere, že spolupracuje s regulárnymi úradníkmi Pohraničnej stráže. Vo februári 1956 boli navrhnuté ďalšie kroky: Schreinerovi budú platiť za informácie v hotovosti, poučia ho, pokiaľ ide o „konšpiratívne opatrenia“ a na tento účel sa stanovia vhodné chvíle na osobné stretnutia a ich priebeh, ako i opatrenia v prípade nečakaného prerušenia kontaktu. Informácie a činnosti, ktoré oddelenie spravodajskej služby brigády Pohraničnej stráže od Schreinera očakávali, sa na jednej strane koncentrovali na priblíženie pôsobiska úradníka Colnej stráže (organizácia a pracovné postupy na Inšpektoráte oddelenia Colnej stráže Schrattenberg, informácie o Schreinerových kolegoch v Schrattenberu a Reintale pri Bernhardsthale, o policajných úradníkoch, rozkazy od nadriadených, veliteľov alebo „zmeny“ v pohraničnej oblasti) a na druhej strane na osoby, ktoré na rakúskom území zatkla Colná stráž, nielen v kompetenčnej sfére Inšpektorátu oddelenia Colnej stráže Schrattenberg, ale aj susedných inšpektorátov. Navyše československá strana očakávala informácie o osobách sledovaných rakúskymi úradmi bez toho, aby v spisoch bližšie definovala okruh osôb.

Po schválení akvizície ministerstvom vnútra „Starému“ koncom 1956 pridelili nové krycie meno „Erich“. Od tej chvíle oficiálne vedený informátor Schreiner poslal spravodajskej službe 4. brigády Pohraničnej stráže od 6. septembra 1956 do 28. decembra 1956 osem správ o devätnástich zaznamenaných stretnutiach, pričom mu zakaždým bolo vyplatených od 200 do 500 šilingov, v celkovej sume 2 900 šilingov – čiže skoro mesačný príjem

[182] Tamtiež.

i s prídavkami na deti. Žiadna z tých správ sa však nezachovala, existujú iba záznamy o skartovaní.

Koniec spolupráce

Koncom roka 1956 Schreinera preradili zo Schrattenbergu do Marcheggu, ktorý patril do kompetenčnej sféry oproti sa nachádzajúcej 11. československej brigády Pohraničnej stráže s veliteľstvom v Bratislave. Schreinerov spis bol podľa predpisu odovzdaný jej oddeleniu spravodajskej služby a aj noví riadiaci dôstojníci sa usilovali ďalej si ho „pestovať" ako zdroj. Avšak oddelenie spravodajskej služby 11. brigády sa v správe z 1. apríla 1957 sťažovalo, že

„[…] Vydanie sa uskutočnilo len administratívnou cestou, keďže sme nemali možnosť osobne sa s ním [Schreinerom] skontaktovať počas tajného stretnutia, na ktorom by za účelom transferu agenta mal byť prítomný jeho riadiaci dôstojník – poručík Stránka zo 4. brigády Pohraničnej stráže v Znojme."[183]

Na druhej strane úradníkom z Bratislavy vyčítali pomalosť v prípade „Erich", keďže „[…] sa neprijalo žiadne efektívne opatrenie na to, aby sa hneď po transfere nadviazal kontakt".[184]

Očividne si uvedomovali, že osobný kontakt s akýmkoľvek informátorom je dôležitý pre jeho dôveru v spoluprácu. Schreiner prerušil kontakt – podľa pohraničných brigád – po nie úspešne zvládnutom transfere kompetencií, vyhýbal sa stretnutiam a odmietal každé spojenie. Rezignovalo sa na použitie oných puntičkársky uvedených donucovacích prostriedkov, od ktorých si poručík Stránka sľuboval, že Schreinera v prípade potreby prinúti k spolupráci. Poručík Josef Doubrava, vedúci oddelenia spravodajskej služby 11. brigády Pohraničnej stráže požiadal 12. novembra 1957 s poznámkou „menovaná osoba nie je vhodná na spoluprácu so spravodajskou službou brigády Pohraničnej stráže" o to, aby sa prípad Leopold Schreiner uschoval na desať rokov v archíve ministerstva vnútra.

---

183 A ÚPN, F. Veliteľstvo PS v Prahe, kart. 8. Správa o činnosti 11. bratislavskej pohraničnej brigády MV ku dňu 1. 4. 1957. 180 ABS, F. zväzky tajných spolupracovníkov, r. č. 4291, a. č.: 41739.

184 ABS, F. Zväzky tajných spolupracovníkov, r. č. 4291, a. č.: 41739.

Hraničný štít za železnou oponou: manželia Koubovci

Pri spätnom pohľade sa hraničné pásmo, z ktorého Československo a Maďarsko na svojich južných a západných hraniciach vybudovali počas studenej vojny železnú oponu, javí ako temer neprekonateľná prekážka medzi Východom a Západom, bariéra v ideologickom, politickom, hospodárskom, vojenskom a spoločenskom zmysle. Až do znovunadobudnutia plnej suverenity Rakúska Štátnou zmluvou z roku 1955 to však nebolo celkom tak. Lebo sovietsky vplyv sa nekončil pri vonkajších hraniciach Maďarska a Československa, ale vlastne až pri vnútornej rakúskej hranici sovietskej okupačnej zóny so západnými okupačnými zónami, čiže pozdĺž riek Dunaj a Enns a hraníc Burgenlandu, Štajerska a Dolného Rakúska. Okrem toho Viedeň bola rozdelená na štyri časti, čo Sovietom ponúkalo oveľa väčšie možnosti, ako uplatniť svoj vplyv.

Ak sa utečencom z ČSR podarilo prejsť cez hranicu do Rakúska, ešte to neznamenalo, že sú v bezpečí, ako sa nazdávali. Lebo za železnou oponou ešte museli prekonať neviditeľný hraničný štít – tvorený sovietskou tajnou službou, rakúskymi žandármi a policajtmi, československými službami a rakúskymi civilistami. Mnohí v tomto hraničnom štíte uviazli. Aj rakúska Colná stráž, nezriedka v dohode so sovietskymi okupantmi, mohla zmariť úmysel utiecť.

Ak totiž utečencov zadržala rakúska Colná stráž alebo polícia, spravidla to znamenalo vypočúvanie, krátkodobú väzbu a vydanie sovietskym bezpečnostným orgánom NKVD/MVD, spočiatku i sovietskej kontrarozviedke Smerš[185], ktorá ich znovu vydala Československu. Mnohé sťažnosti na túto prax možno nájsť v rakúskych Arbeiter-Zeitung, ktoré pravidelne prinášali správy o incidentoch na hraniciach.

Obzvlášť naliehavo vyznel článok v Arbeiter-Zeitung z 11. júla 1950, opisujúci zložitú a háklivú situáciu rakúskych exekutívnych úradníkov:

---

[185] „Smerš“ je akronym znamenajúci „Smerť špionam!“ = „smrť špiónom!“. V rokoch 1943 – 1946 patrila sovietskej vojenskej kontrašpionáži a aktívnej kontrarozviedke. Ako vlastná Správa kontrarozviedky (po rusky „GUKR“) bola podriadená Ľudovému komisariátu obrany (po rusky „NKO“), a tým Stalinovi, čím sa v jeho rukách stala účinným prostriedkom proti akýmkoľvek „štátnym nepriateľom“. Porov. Birstein, Smersch. K štruktúre a histórii „smeršu“ porov. aj Kokurin – Petrov, Lubjanka, s. 138 – 141.

„Už roky panujú na hraniciach Rakúska vo východnej zóne podozrivé pomery. Žandári sú podľa rakúskeho zákona a pokynov ministra vnútra [Oskara Helmera, pozn. vyd.] povinní poskytnúť ochranu politickým utečencom. Veliteľstvá však od nich žiadajú, aby každého utečenca zajali a vydali im. Takáto prax viedla k tomu, že utečenci z Československa, varovaní stovkami zlých príkladov, prídu cez hranicu – ak sa im to podarí – ozbrojení, aby sa prebili až k západným okupačným zónam".[186]

Dňa 23. februára 1951 sa v tých istých novinách objavil ďalší článok o delikátnom postavení rakúskeho žandárstva na hranici. Písalo sa v ňom:

„Rakúski žandári opäť stoja pred ťaživou dilemou, keďže rozkaz ruských okresných veliteľstiev, odovzdať všetkých utečencov okupačnej mocnosti, je v priamom rozpore s nariadením rakúskeho ministra vnútra, zaručiť politickým utečencom právo na azyl."[187]

Okupačná mocnosť rozhoduje

Tieto nariadenia pre Rakúšanov o vydaní utečencov upravoval v súlade s medzinárodným právom Druhý dohovor Aliancie o kontrole Rakúska štyrmi okupačnými mocnosťami, prijatý 28. júna 1946. Tento dokument, ktorý podpísali zástupcovia Rady Aliancie J. S. Steele (Veľká Británia), M. W. Clark (USA), L. V. Kurasov (Sovietsky zväz) a M. E. Béthouart (Francúzsko), dával síce rakúskej spolkovej vláde (Leopolda Figla) „neobmedzenú autoritu v celom Rakúsku"[188], ale prostredníctvom „všetkých podriadených rakúskych úradov musela vykonávať nariadenia, ktoré dostala od komisie Aliancie.[189]

Zvrchované práva rakúskej vlády, ktoré jej priznali, sa uplatňovali iba veľmi parciálne vrátane správy prostredníctvom štátov Aliancie a obsahovali množstvo špeciálnych nariadení o výnimkách. Napríklad pri stíhaní trestných činov mali spojenci-okupanti konať síce vždy len po ústnej do-

---

186 Ťažko ozbrojený utiekol do Rakúska. Slovák zastrelený príslušníkom vidieckej polície, ďalších šesť utečencov bolo zatknutých, in: Arbeiter-Zeitung, 11. 7. 1950, s. 2.

187 Utečenecká tragédia bez konca, in: Arbeiter-Zeitung, 23. 2. 1951, s. 4.

188 K právomociam rakúskej spolkovej vlády patrili o. i. zákonodarstvo či nadväzovanie diplomatických a konzulárnych vzťahov s vládami krajín OSN.

189 K textu Druhý dohovor o kontrole, o. i.: Kleindel, Österreich, s. 385.

Dvere do ciel v sovietskom prechodnom väzení v dolnorakúskom Neunkirchene. Pre mnohých ľudí, ktorých Sovieti obvinili zo „špionáže", to bola jedna z posledných zastávok pred ich odtransportovaním do Sovietskeho zväzu. Fotografia: Karner

hode s rakúskymi úradmi, ale stanovili početné výnimky, podľa ktorých mohli konať priamo a bez prizvania rakúskych úradov. V prípade Čechov a Slovákov utekajúcich do Rakúska sa dali uplatniť hneď dve z týchto výnimiek: „Ochrana a bezpečnosť spojeneckých ozbrojených síl v Rakúsku" a predovšetkým „kontrola cestovného ruchu do Rakúska a z Rakúska, kým sa pri cestovaní nezriadia rakúske kontroly".[190]

Pri týchto dvoch nariadeniach o výnimkách mohli spojenci uväzniť utečencov už pre ilegálne prekročenie hraníc alebo – ako sa často tvrdilo – ak mali pri sebe zbrane. Na oba tieto články sa mohli odvolávať orgány všetkých štyroch spojencov. V praxi sa na ne obzvlášť odvolávala sovietska okupačná mocnosť, keď sa chcela zmocniť utečencov zadržaných rakúskymi orgánmi a vymôcť si ich odovzdanie do vlastnej súdnej právomoci.

Napriek článku 14 „Všeobecnej deklarácie ľudských práv" z roku 1948, podľa ktorého každý vo svojej vlasti prenasledovaný človek má právo vyhľadať si v iných krajinách útočište a požívať tam azyl, úprava otázok týkajúcich sa utečencov v Rakúsku prislúchala až do 50. rokov vždy príslušnej okupačnej mocnosti. To sa zmenilo až roku 1955, keď na celom spolkovom

190 Druhý dohovor o kontrole, článok 5, ods. 2 a 6.

území nadobudol účinnosť „Ženevský dohovor o právnom postavení utečencov“, ktorý Rakúsko podpísalo 28. júla 1951.

Z pohľadu medzinárodnej legislatívy bolo síce vydávanie politických utečencov od roku 1948 porušením Všeobecnej deklarácie ľudských práv, právne sa však proti tomu nedalo nič podniknúť, a to vzhľadom na legislatívu v Rakúsku platnú do roku 1955.[191] Naopak, na rozkaz sovietskej okupačnej mocnosti museli rakúske úrady vydať všetkých zadržaných utečencov.

Aj situačná správa burgenlandského Riaditeľstva bezpečnosti z 3. júna 1949, ktorá upozorňovala na stúpajúci počet „utečencov – Nemcov podľa národnosti i cudzincov z východných štátov, smerujúcich do Rakúska“,[192] sa vzťahuje na príslušné nariadenie:

„Cudzincov treba na príkaz sovietrus.[kej] okupačnej mocnosti priviesť príslušným okresným veliteľstvám, zadržaných v okrese Neusiedl am See Okresnému veliteľstvu Bruck a. d. L. [an der Leitha – nad Litavou], ktoré ako hlavné veliteľstvo vykoná presun na sovietrus.[ké] Okresné veliteľstvo Bruck a. d. L. [an der Leitha].“[193]

Na druhej strane rakúska exekutíva aj sama plnila žiadosti Sovietov a utečencov posielala späť do krajín, z ktorých pochádzali. Z právneho hľadiska išlo o prinajmenšom sivú zónu, ak nie o jasné porušenie zákona zo strany rakúskej exekutívy. Zreteľne to vyjadril burgenlandský riaditeľ bezpečnosti:

„V jednotlivých prípadoch [...] sa prihodilo, že sovietrus.[ké] okresné veliteľstvá vyzvali rak.[úske] žandárstvo, aby cudzincov na potvrdenie odsunuli do krajín ich pôvodu – [Keďže však] [...] takéto poverenia sú z rakúskeho hľadiska protiprávne a protizákonné, došlo [úspešnej] k intervencii u splnomocneného pána Vysokého komisára pre Rakúsko v Burgenlande, Eisenstadte“.[194]

---

[191] Porov. Windisch, Kommen, s. 135 – 153; Beerman – Rosenmayr, Flüchtlingspolitik, s. 485 – 487.

[192] Len v máji 1949 prišlo do Burgenlandu 332 ilegálnych imigrantov. Porov. ÖStA/AdR, Spolkové ministerstvo vnútra, odd. 2 – generálny riaditeľ verejnej bezpečnosti, Riaditeľstvo bezpečnosti Burgenlandu, mesačné správy, počet: SD res 22-24/49, situačná správa za mesiac máj 1949, 3. 6.1949.

[193] Tamtiež.

[194] Tamtiež.

Skutočne, burgenlandské bezpečnostné orgány už potom nemuseli utečencov odsúvať, ale naďalej ich odovzdávali Sovietom. Majúc na pamäti osud utečencov, nik nechcel riskovať spor s okupantmi, naopak, obyvatelia Burgenlandu sa usilovali, aby sovietske orgány nedráždili, čo sa im aj obdivuhodne darilo. A tak v decembri 1949 hlásilo Zemské riaditeľstvo bezpečnosti:

„Vzťah k sovietskej okupačnej mocnosti nepodlieha žiadnym zmenám. Porozumenie a spolupráca sú zachované aj v sledovanom mesiaci.“[195]

„Rastúci [...] vplyv na interné služobné pomery“, ako konštatovalo Komisárstvo spolkovej polície, bol zámerne bagatelizovaný.[196] Republika zostala až do roku „pod poručníctvom“.[197]

Väzenie kontrarozviedky sovietskej armády v Badene pri Viedni. Sem po zatknutí umiestňovali množstvo osôb podozrivých zo „špionáže proti Sovietskemu zväzu“, medzi nimi rakúskych spolupracovníkov CIC a FS. Tu ich vypočúvala a mučila sovietska kontrašpionáž. Zdroj: AdBIK

Odhliadnuc od možností, ktoré poskytovala Dohoda o kontrole, a príslušných nariadení, mali Sovieti ešte iné, oveľa priamejšie možnosti, ako zajať politických utečencov z východnej Európy. Poslúžili si predovšetkým políciou a krajinskou políciou, ktoré boli silne infiltrované komunistami, zvlášť vo Viedni a vo východnom Rakúsku. Napríklad členovia KPÖ boli vedení k tomu, aby zatýkali podozrivé osoby a bezprostredne po zatknutí ich odovzdali sovietskym orgánom tajných služieb, prípadne veliteľstvám. Veľmi často sa to stávalo v prípadoch podozrenia zo „špionáže“. Spolupráca sovietskych orgánov s československými tajnými službami vo

[195] ÖStA, Generálne riaditeľstvo verejnej bezpečnosti, Riaditeľstvo bezpečnosti krajiny Dolné Rakúsko, mesačné správy, situačná správa za mesiac december 1949, 5. 1.1950.

[196] Tamtiež.

[197] Výraz poručníctvo razili v súvislosti s okupáciou spojencami v rokoch 1945 – 1955 predovšetkým Siegfried Beer, Günter Bischof a Josef Leidenfrost s viacerými knižnými publikáciami na tému „národ pod poručníctvom“.

východnom Rakúsku umožnila ďalekosiahlu kooperáciu Čechov a Slovákov, ktorí utiekli.[198]

Dramatické odsunutia

Podľa toho si aj utečenci z ČSR vo zvýšenej miere uvedomovali, že úspešné prekonanie československo-rakúskej hranice ešte neznamená definitívne úspešný útek. Preto sa v každom prípade chceli vyhnúť zatknutiu v sovietskej okupačnej zóne, čiže v Dolnom Rakúsku, Burgenlande, v časti Horného Rakúska, nazývanej Mühlviertel, a v sovietskych sektoroch Viedne. To viedlo k mnohým kritickým situáciám a otvoreným zrážkam medzi rakúskymi úradníkmi Colnej stráže, respektíve žandármi, a československými utečencami, ktorí sa už nachádzali v Rakúsku. Tak ako 9. júla 1950 v dolnorakúskom Waldvierteli, keď rakúska hliadka krajinskej polície zastavila 19-ročného Slováka Dušana Simského pri Steinfelde.

Československá Pohraničná stráž opakovane tvrdila, že utečencom a „agentom" zaistila zbrane. Zdroj: ABS

Keď sa k nemu priblížili rakúski žandári, Simský odistil samopal a začal na nich strieľať. Tí paľbu opätovali a Simského zastrelili. Krátko nato vysvitlo, že Simský neprešiel cez hranicu sám, ale spoločne s piati-

[198] Porov. Bacher, KPÖ.

mi ozbrojenými utečencami. Päťka sa však dala žandárom bez odporu zatknúť a okamžite všetkých vypočúvali. Muži uviedli, že si chceli – ak by sa to ukázalo nevyhnutné – prestrieľať cestu nielen pri železnej opone. Mali v úmysle prebiť sa cez sovietsku okupačnú zónu v Rakúsku. V každom prípade sa chceli brániť. Právom sa všetci obávali, že po zadržaní rakúskymi úradníkmi by ich vydali späť do Československa. Následne zvyšnú skupinu odsunuli do ČSR.[199]

Dôverčivosť utečencov

Rakúski pohraničníci však zadržali väčšinu utečencov za menej nebezpečných situácií. Napríklad aj manželov Koubovcov začiatkom decembra 1949 neďaleko mesta Gmünd.[200] Vtedy 46-ročný Bohumír Kouba žil so svojou o dvanásť rokov mladšou manželkou Jiřinou Koubovou v Jindřichovom Hradci. Ona bola učiteľka, on majiteľ autodielne.

Po zmene režimu vo februári 1948 už za vlády komunistov vo svojej vlasti nevideli žiadnu budúcnosť, cítili sa uväznení a rozhodli sa emigrovať. Pôvodne chceli vycestovať legálne – do Austrálie. Bohumír Kouba mal do roku 1949 platný cestový pas a okrem toho aj povolenie na vstup (Landing Permit) na územie Austrálie. Ibaže v Československu manželia nemohli získať platné víza do Austrálie. Obaja predpokladali, že by ich skôr dostali v Rakúsku, nuž sa v krátkom čase rozhodli, že podstúpia vysoké riziko a ilegálne prekročia hranice s Rakúskom.

V Staňkove pri Třeboni, vzdialenom ani nie dva kilometre od československo-rakúskej hranice severozápadne od mestečka Litschau, manželia vlastnili chatu a pri svojom úmysle sa spoliehali na dobrú znalosť miestneho okolia. Po tom, čo 9. decembra 1949 úspešne prekročili hranicu neďaleko Litschau, približne dvadsať kilometrov severne od mesta Gmünd, vbehli rovno do rúk rakúskej Colnej stráži. Obidvoch ihneď zatkli, pričom nekládli žiadny odpor. Po zatknutí manželský pár okamžite vypočúvali. Bohumír Kouba opisoval útek nasledovne:

---

199 Ťažko ozbrojený utiekol do Rakúska. Slovák zastrelený príslušníkom vidieckej polície, ďalších šesť utečencov bolo zatknutých, in: Arbeiter-Zeitung, 11. 7. 1950, s. 2.

200 SOkA Jindřichův Hradec, F. Okresný súd JH II, Bohumír Kouba, Jiřina Koubová, T 16/50; SOkA Jindřichův Hradec, F. ONV Jindřichův Hradec 1949 – 1950, kart. 33, Osoby určené do TNP (táborov nútených prác), zložka Manželia Koubovci; ABS, F. Vyšetrovacie spisy – České Budějovice (CBV-314).

„Dňa 9. decembra 1949 sme s manželkou opustili náš byt v Jindřichovom Hradci s úmyslom ilegálne vycestovať do cudziny. Preto sme sa pešo vybrali k rybníku v Staňkove, kde vlastníme chatu. […] Prišli sme ta okolo 15-tej hodiny a zostali do 17-tej, potom sme prešli cez hranicu. Približne dvesto metrov za štátnou hranicou nás zatkla rakúska Finančná stráž […].“

Koubovcov následne odviedli na stanicu Krajinskej polície v Litschau v okrese Gmünd, kde museli odovzdať všetky osobné predmety a cennosti. Záznam hovorí o zlatých hodinkách, 37 amerických dolároch, zlatej retiazke a náušniciach, o štyroch zlatých prsteňoch a sto šilingoch. Neskôr manželov preložili na Policajnú stanicu v Gmünde, kde ich vypočúval kapitán Dr. Helmut Kleinert[201]. Kleinert sa zaujímal hlavne o to, prečo prekročili hranicu, keď vedeli, že je to krajne nebezpečné a protizákonné.

Podľa československých spisov ich na základe tohto pasového priestupku vzali na sedem dní do väzby. V nadväznosti nato im Rakúšania vydali zabavené predmety – okrem peňazí v hotovosti. Potom oboch neodkladne odovzdali sovietskej okupačnej mocnosti. 22. decembra 1949 ich znovu presunuli do Československa a na mesiac poslali do vyšetrovacej väzby.

Dňa 27. januára 1950 konečne došlo k súdnemu konaniu proti manželskému páru. Okresný súd v Jindřichovom Hradci odsúdil manželov na niekoľkomesačný trest odňatia slobody. Jiřina si musela odsedieť štyri mesiace, Bohumír šesť mesiacov. Nižšia výška trestu pre Koubovú súvisí s jej výpoveďou, v ktorej uviedla, že skutku sa dopustila pod vplyvom svojho muža. Tak je to zaznamenané i v rozsudku súdu:

„Obžalovaná doznala, že by sama nikdy nebola bývala prišla na myšlienku ilegálne vycestovať, no bola úplne pod vplyvom svojho manžela. Nechcela ho opustiť, vedela o jeho túžbe odísť, no už ho nedokázala odhovoriť od tohto rozhodnutia […].“

---

[201] Úradný kalendár Republiky Rakúsko, 1949–1955. Radca krajinskej vlády Dr. Helmut Kleinert bol v roku 1936 vedúcim odd. 1 (záležitosti polície, štátneho občianstva a domovského práva), po roku 1938 komisár a krajinský radca za národných socialistov v Mikulove/Ríšskej župe Dolné Podunajsko a od 6. 3. 1944 komisárom a krajinským radcom v Znojme. Úradné hlásenia, sept. 2012. Porov. Pinkafeld,s. 10.

Pokiaľ ide o vynesené rozsudky, Koubovci mali ešte šťastie, lebo onedlho sa československý trestný zákon drasticky sprísnil, a to proti ilegálnemu prekročeniu hraníc. Išlo o reakciu na masívnu vlnu utečencov, ktorá sa zdvihla po februári 1948. Po tejto úprave sa ilegálne prekročenie hraníc považovalo za vlastizradu a za tú bolo možné udeliť až trest smrti. V deň úteku Koubovcov mali v tesnej blízkosti, južne od Gmündu pri obci Pyhrabruck, ďalší poplach: tesne, ale predsa len ešte na rakúskom štátnom území ostreľovali československí pohraničníci 21-ročného pomocného poľnohospodárskeho robotníka Adolfa Wagnera a jeho zamestnávateľa, gazdu Wilhelma Kaindla z obce Ober-Wielands pri Waldarbeitene a prenasledovali ich viac než sto metrov – na rakúskej strane. Českí pohraničníci vystrelili na oboch 24-krát. Muži im unikli len s veľkým šťastím. Jedna guľka však zasiahla paholka do lakťa, preto ho previezli do nemocnice v Gmünde.[202]

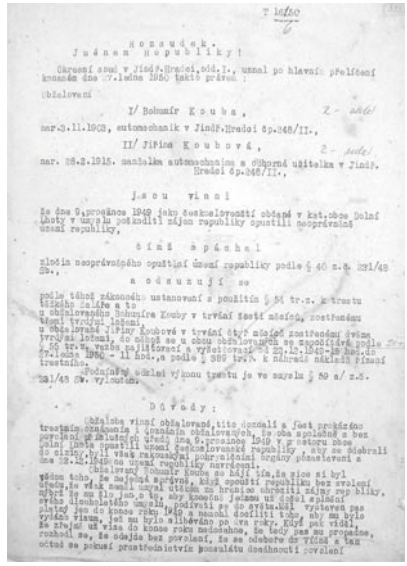

Rozsudek.
Jménem Republiky!

Okresní soud v Jindř.Hradci,odd.I., uznal po hlavním přelíčení konaném dne 7.ledna 1950 takto právem :

Obžalovaní

I/ Bohumír Kouba,
nar.3.11.1903, automechanik v Jindř.Hradci čp.248/II.,

II/ Jiřina Koubová,
nar. 28.2.1915. manželka automechanika a odborná učitelka v Jindř. Hradci čp.248/II.,

jsou vinni

že dne 9.prosince 1949 jako československští občané v kat.obce Dolní Lhoty v úmyslu poškodit zájem republiky opustili neoprávněně území republiky,

čímž spáchali

zločin neoprávněného opuštění území republiky podle § 40 z.č. 231/48 Sb.,

a odsuzují se

podle téhož zákonného ustanovení s použitím § 51 tr.z. k trestu těžkého žaláře a to
u obžalovaného Bohumíra Kouby v trvání šesti měsíců, zostřeném třemi tvrdými lůžkami,
u obžalované Jiřiny Koubové v trvání čtyř měsíců zostřeném dvěma tvrdými lůžkami, do odsouzení se u obou obžalovaných se započítává podle § 56 tr.z. vazba najištování a vyšetřovací od 20.12.1949-28.ho.do 7.ledna 1950. - II.Ann.,a podle § 389 tr.ř. k náhradě nákladů řízení trestního.

Podmíněný odklad výkonu trestu je ve smyslu § 89 a/ z.č. 231/48 Sb. vyloučen.

Důvody:

Obžaloba vinní obžalované,tito doznali a jest prokázáno trestním oznámením i jinými obžalovanými, že oba společně s ben. Dolní Lhoty opustili území československé republiky ,aby se přibrali do ciziny,byli však rakouskými pohraničními orgány pozastaveni a dne 12.12.1949 na území republiky navráceni.

Obžalovaný Bohumír Kouba se hájí tím,že jeho cílem si byl vědom,že nejsou správné, když opouští republiku bez svolení úřadu,že však nemohl unésti utíkání za hranice obrátiti zájmy rep.bliky, nebyl do ní jsa,a ty, aby konečně jednou už dosáhl splácení svého dluhového umysle, podávali se do střetnutí vyšetřen pas platný jen do konce roku 1949 a nemohl dosíliti toho, aby mu bylo vydáno vízum, jak na bylo slibováno po dva roky. Když pak viděl, že zřejmě už vlas do konce roku nedostane, že tedy pas mu propadne, rozhodl se, že odejde bez povolení, že se odebere do Vídně a tam očtou se pokusí prostřednictvím poslaného doschnouti povolení

„Obžaloba pokladá obžalovaných za vinných, tí uznali svoju vinu a priznali sa ku kriminálnym činom." Prvá strana písomného rozsudku proti manželskému páru Koubovcov. Zdroj: SOkA Jindřichův Hradec

Dôverčivosť mnohých československých utečencov a väčšinou tragická úloha, ktorá popri rakúskej polícii nechtiac pripadla i civilnému obyvateľstvu, dokladajú ďalšie dva príklady.

Aj Čechovi Jaroslavovi Borkovcovi sa spočiatku úspešne podarilo utiecť cez železnú oponu, ale na základe upozornení civilného obyvateľ-

[202] Spoločná československo-rakúska komisia tento prípad vyšetrovala už deň nato, 10. decembra: Poľovačka na ľudí na hranici. Českí vojaci strieľali na rakúskych drevorubačov, in: Arbeiter-Zeitung, 11. 12. 1949, s. 5; Strieľajúci ľudoví demokrati. Incident na hranici pri dolnorakúskom meste Pyhrabruck – československý prechmat, in: Arbeiter-Zeitung, 13. 12. 1949, s. 3; ÖStA, Generálne riaditeľstvo verejnej bezpečnosti, Generálne riaditeľstvo krajiny Dolné Rakúsko, mesačné správy, situačná správa za mesiac december 1949, 5. 1. 1950.

stva ho rakúski žandári zatkli. Borkovec utiekol ešte v roku 1948 v blízkosti Vyššího Brodu cez vtedy ešte relatívne zelenú hranicu do Bad Leonfeldenu v Rakúsku. S cieľom dostať sa do americkej okupačnej zóny prišiel až zhruba štrnásť kilometrov pred Linz, pričom sa cestou vyhýbal aj minimálnemu kontaktu s ľuďmi. Veriac, že už je ako-tak v bezpečí, zašiel do jedného hostinca a požiadal o nocľah.

Keďže Borkovec bol cudzinec, musel sa zapísať do návštevnej knihy pre cudzincov. Na dôvažok, na otázku hostinskej, odkiaľ je a kam má namierené, jej otvorene vysvetlil, že ide z Československa a v Linzi chce ako mechanik pracovať u Američanov. Deň nato ho rakúske žandárstvo zatklo rovno v hosťovskej izbe. Či Borkovca zatklo rakúske žandárstvo alebo sovietski okupační vojaci, to sa už dnes nedá zistiť. Borkovec chcel zaplatiť za nocľah a kávu ešte vo väzení a potom aj cestou na miesto, odkiaľ ho vyhostili do Československa, ponúkal hostinskej päťsto československých korún, ktoré však odmietla prijať. Preto jej nechal niekoľko párov ponožiek.[203]

V roku 1930 Josef Švec, takisto narodený v dnešnej Českej republike, prekročil hranicu 3. apríla 1951 pri obci Haugschlag. Nemusel preto prejsť príliš dlhú cestu, napokon, pochádzal z dedinky Artolec na opačnej strane železnej opony. V Rakúsku sa cítil bezpečne len jeden deň, kým ho – podľa jeho svedectva – jeden krčmár v trhovej obci Großschönau „neprezradil" rakúskemu žandárstvu. Po krátkom výsluchu, počas ktorého sa skonštatovalo, že ide o československého štátneho občana, Šveca odovzdali sovietskym okupačným oddielom a 25. mája 1951 pri Gmünde vydali do Československa. Dôsledok jeho nezdareného úteku: rok väzenia a peňažná pokuta 5 000 korún.[204]

---

[203] SOkA Třeboň, F. Krajský súd České Budějovice, Trestná záležitosť, doplnok číslo 3, kart. 86, Tk 1379/48, Jaroslav Borkovec.

[204] SOkA Jindřichův Hradec, F. Okresný súd Jindřichův Hradec II., T 1951, č. j. T 91/51, Josef Švec.

„Skrátka, zmláťte ho do bezvedomia a dopravte cez hranice!“: smrť agenta „Alberta“ na rybačke v rieke Dyje

Poručík Jaroslav Stránka, príslušník špionážneho oddelenia spravodajstva 4. pohraničnej brigády ZNB v Znojme a skúsený dôstojník tajnej služby, napísal 10. novembra 1955 žiadosť o naverbovanie cudzinca, ktorý by pre tajnú službu ČSR pracoval ako informátor. Tak je to na 13. strane spisu československej tajnej služby. Chúlostivá záležitosť, ktorá si vyžadovala veľkú obozretnosť a skúsenosti. Stránka by sa nikdy nebol odvážil podať takúto žiadosť, keby jeho pozornosť nevzbudil dáky vhodný muž, ktorého mohol navrhnúť.

Stránkova voľba padla na Dolnorakúšana Waltera Wawru (Wávra) z Weinviertelu, narodeného 23. júna 1927 v Rabensburgu (Ranšpurku), ktorý býval ani nie dva kilometre od rakúsko-slovenských hraníc. Jeho krycie meno malo byť „Albert“. Stránka si ešte pred podaním žiadosti obstaral presné životopisné informácie o svojom „kandidátovi“, tajne ho sledoval, overoval si jeho spoľahlivosť a mlčanlivosť, ako to len bolo možné, a dozvedel sa, že vo Wawrovom živote boli temné miesta, nepríjemné momenty, takže v prípade potreby by sa dal vydierať.

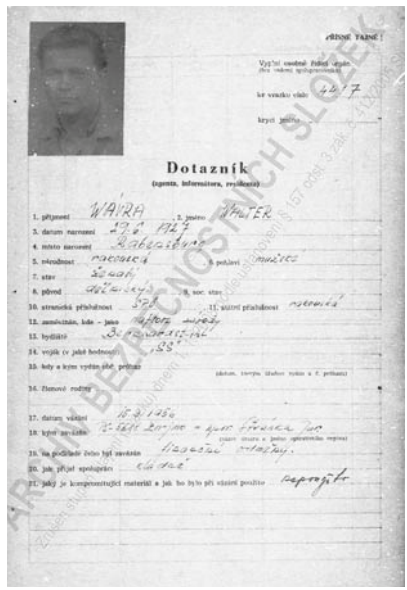

Osobný spis ŠtB na meno Walter Wávra alias „Albert“. Zdroj: ABS

Wawra navštevoval základnú školu v Poštornej – malej dedine v okrese Břeclav. Po absolvovaní školy narukoval na jeseň 1941 k Waffen-SS vo Viedni, kde sa vyučil za zámočníka. Potom podľa Stránkovej správy slúžil v mechanizovanej jednotke Waffen-SS v obsadenom Československu. Počas služby nastúpil aj ako väzenský dozorca v Břeclavi. Stránka vo svojej správe obzvlášť zdôrazňoval jednu okolnosť: už v tom čase Wawra pre-

ukázal svoje schopnosti pri pašovaní predmetov a informácií. V rozpore so svojou služobnou inštruktážou nosil väzňom jedlo a ešte k tomu z väzenia pašoval správy pre ich príbuzných. To mu v roku 1944 vynieslo zatknutie a internáciu v koncentračnom tábore Buchenwald.

Ku koncu vojny roku 1945 sa Wawra vrátil k svojim rodičom do Bernhardsthalu. V závere roka sa stal členom KPÖ. Stránka však tento krok hodnotil skôr ako číru kalkuláciu než ako ideologický bod k dobru. Podľa informácií pochádzajúcich z Československa Wawra sa usiloval o členstvo v komunistickej strane predovšetkým preto, aby dostal pracovné miesto v sovietskej Správe minerálnych olejov (SMV).[205]

Nešlo o celkom nezvyčajný postup. Wawra nebol jediný Rakúšan, člen KPÖ, ktorého v povojnových rokoch naverbovala niektorá zo zahraničných tajných služieb ako „agenta", keďže KPÖ sa pre východné i západné služby stala zaujímavou zásobárňou spolupracovníkov. Sovietske tajné služby videli v členoch KPÖ lojálnych zberateľov informácií a „pomocníkov" vlastnej kontrašpionáže, a to na základe ideologickej blízkosti a dobrých straníckych kontaktov na prostredie tajných služieb. Takto vyšlo najavo niekoľko prípadov, keď rakúski policajti, členovia KPÖ, zatkli osoby, Sovietmi podozrievané zo špionáže, a hneď nato ich odovzdali sovietskym okupantom.[206]

Pred západnými službami tieto aktivity nezostali utajené. Preto sa na KPÖ pozerali aj na ako nezanedbateľnú hrozbu a americká kontrašpionáž považovala zbieranie informácií o aktivitách KPÖ v 50. rokoch dokonca za jednu zo svojich hlavných úloh. CIC sa pokúšala naverbovať členov strany, keďže si od nich sľubovala informácie o „tajných" aktivitách ostatných členov strany.[207] Zdá sa však, že Wawra vstúpil do KPÖ naozaj z dôvodov týkajúcich sa zamestnania. Keď v auguste 1955 prešla SMV pod Rakúsku republiku a stal sa z nej štátny podnik „Rakúska správa minerálnych olejov" (ÖMV),[208] Wawra z Komunistickej strany Rakúska vystúpil. Očividne pokladal vlastnú profesionálnu budúcnosť za ohrozenú, keby zostal v KPÖ.

---

205 Porov. Iber, Mineralölverwaltung.
206 Porov. Bacher, KPÖ.
207 Porov. tamtiež.
208 Porov. Iber, Mineralölverwaltung, s. 201 – 203.

Volebná reklama KPÖ vo Viedni pri príležitosti prvých volieb Druhej republiky v roku 1945. Zdroj: AdBIK, Fotografia: Zajcev

Stránka považoval Wawrov nábor za zmysluplný, a to z viacerých dôvodov: Wawra mal od čias, keď navštevoval školu, veľmi dobré osobné kontakty v okrese Břeclav (roku 1952 sa dokonca oženil s Češkou narodenou v obci Rakvice v okrese Břeclav[209]). K tomu bolo treba prirátať okruh jeho známostí na druhej strane hranice, v Bernhardsthale. Preto mal Wawra dobré kontakty v tomto úseku na oboch stranách. To mu umožňovalo zhromažďovanie informácií tak v ČSR, ako i v Rakúsku. Zároveň

[209] ABS, F. Zväzky tajných spolupracovníkov, a. č.: 762 669.

Stránka zaradil „Alberta“ k ľuďom s veľkým potenciálom, ako sa konštatuje aj v jeho správe:

„Walter Wawra nemá len možnosť zbierať informácie o službe rakúskeho žandárstva a Colnej stráže, ale môže nás zásobovať aj informáciami o osobách, ktoré sú v podozrení, že organizovali prepravu pre zahraničné spravodajské služby, ako napríklad Fojtíková a Bártek z Bernhardsthalu alebo Pav Jan z Rabensburgu. Tieto osoby po roku 1945 ilegálne opustili Československo a usadili sa v blízkosti hraníc. Fojtíková sa zrejme zúčastnila na akcii ‚Tuček‘, keď ako ‚prevádzač‘ konala v prospech agenta CIC Jiřího Gajdu, ktorý v rokoch 1949/50 pašoval emigrantov cez hranicu.“[210]

Pre dôstojníkov tajných služieb československej Colnej stráže predstavovalo Wawrovo zamestnanie očividne možnosť, ako dostať tieto aktivity pod kontrolu. Wawra pracoval ako zámočník na čerpacej stanici ÖMV, ktorá sa nachádzala priamo pri hraničnom úseku v blízkosti ulice Doubravka. Vďaka tomu mal dobrý prehľad o tom, čo sa deje na štátnej hranici a mohol tak poskytovať údaje o znovu a znovu sa objavujúcich osobách.

Zbieranie informácií bola preňho ľahká vec: vďaka svojmu pracovisku mal v tejto oblasti veľa známych medzi žandármi a colnými strážnikmi. Poznal napríklad veliteľa žandárstva v Bernhardsthale Karla Svacinu. Ten bol – tak to každopádne naznačujú dokumenty tajnej služby – v prítomnosti svojho známeho zakaždým veľmi zhovorčivý a opakovane mu prezrádzal služobné tajomstvá. Medzi úradníkmi Colnej stráže mal Wawra opätovne kontakt na Františka Hornáka, ktorý tiež slúžil v Bernhardsthale a s Wawrom sa pravidelne stretával.[211]

Poručík Stránka si však uvedomoval aj to, že plánované regrutovanie je spojené s určitým rizikom. V životopise Wawru sú totiž odkazy na spoluprácu s americkou CIC, počas ktorej sa javil ako človek nestály a s kolísavou lojalitou. Podľa informácií československej spravodajskej služby ho napríklad CIC už v roku 1949 poverila, aby poskytol pomoc osobám pri ich úteku cez hranice do Rakúska. Stránka dva prípady takéhoto „poskytnutia pomoci“ uvádza vo svojej správe: jeho „prvý“ prípad sa týkal päťčlennej

[210] Tamtiež.
[211] Tamtiež.

židovskej rodiny s deťmi. Druhý zverejnený prípad súvisel so skupinou troch osôb, ktorú pri ich úteku z Československa účinne podporoval.[212]

Je samozrejmé, že z pohľadu československej strany práve tieto kontakty urobili z Wawru ešte zaujímavejšiu informujúcu osobu. ŠtB naňho s podobnými návrhmi na postup vyrukovala ešte pred Stránkovou žiadosťou. A tak Wawra po prvý raz pracoval pre československú Pohraničnú stráž v roku 1951, keď mal dostať cez hranice potenciálneho agenta CIC. V Stránkovej správe možno nájsť len základné údaje o „prevádzanej" cieľovej osobe, zakaždým označenej iba menom „Juríc". Procházka, dôstojník československej tajnej služby, ktorý mal krycie meno „Šipra", mu za to sľúbil honorár vo výške 1 000 šilingov, no peniaze mu nikdy nevyplatil. Wawra následne prerušil s Pohraničnou strážou kontakt.

V júni 1953 nadviazal s Wawrom nový kontakt dôstojník tajnej služby Pohraničnej stráže menom Hejkal. Aj táto spolupráca trvala len asi jeden rok.[213] Dôvodom jej opätovného prerušenia bola napätá vnútropolitická situácia v Československu. Lebo po Stalinovej smrti začiatkom marca 1953 a predchádzajúcich politických procesoch v krajine Komunistická strana Československa zredukovala a oklieštila vplyv orgánov Štátnej bezpečnosti a tajnej služby. Ten sa ale v skutočnosti sústavne zväčšoval a rozširoval až do roku 1953. Redukcia služieb znamenala i krátenie finančných prostriedkov, takže sa museli prerušiť mnohé operácie, medzi nimi aj tie Wawrove.

Stránkova správa, ktorá koncom roka 1955 odporúčala Wawrovo opätovné „reaktivovanie", sa však neminula účinkom. Stránka dostal povolenie, aby sám nadviazal kontakt s Wawrom. Zhruba o štyri mesiace neskôr, 15. marca 1956, sa uskutočnilo stretnutie oboch mužov na československom území v konšpiratívnom byte s krycím označením „Múzeum". Wawra na tomto stretnutí dostal otázku, či je opäť pripravený spolupracovať s československou tajnou službou.

Únos agenta CIC Juríka

Wawra pristúpil na opakovanú ponuku, aj keď mal v minulosti zlé skúsenosti s ŠtB. Stránka to zaznamenal vo svojej správe:

---

212 Tamtiež.
213 Tamtiež.

„Na otázku, či je pripravený na spoluprácu, odpovedal ‚áno', hoci s nami spolupracoval už v priebehu roka 1950 a hoci sa mu opakovane vyhrážali a početné sľuby, ktoré sme mu dali, neboli dodržané."[214]

V rozhovore pospomínal príhody s agentom CIC Juríkom. Povedal, že s Leošom Wildem, ktorý taktiež pracoval na čerpacej stanici, dostali od Šipru a ďalšieho človeka z tajnej služby s krycím menom „Olda"[215] rozkaz, aby Juríka za každú cenu dostali na československú stranu rieky. Šipra im na ten účel dal prášok na spanie, ktorý mali použiť na Juríka.

Správa hovorí, že Juríka sa im podarilo vylákať do Bernhardsthalu, a to pod zámienkou, že majú vo výhľade výhodný obchod, pričom malo ísť o prepašovanie zopár ľudí cez hranicu. Tam Juríka pozvali do baru, opili ho a do pitia mu nasypali uspávací prášok. Keď už bol Jurík úplne opitý, opustili bar a podopierajúc komplica tackali sa v trojici ku „Spálenému mostu" pri Dyji [216] – na miesto stretnutia, ktoré si dohodli so Šiprom. Tam mal Šipra prevziať agenta Juríka.

Nastal však nepredvídaný problém: uspávací prostriedok, ktorý Juríkovi pridali do nápoja, ešte neúčinkoval, chlap bol stále bdelý. Preto Wawra prekročil Dyje cez neďaleký brod a Šiprovi vzrušene naznačoval, že Jurík ešte stále nespí, a pýtal sa, čo má robiť. Šipra mu prikázal, aby šiel s Juríkom na čerpaciu stanicu, že cestou ta zaspí. Nič také sa ale nestalo. Muž bol stále pri zmysloch, uspávací prostriedok buď neúčinkoval, alebo ho Jurík medzičasom vyvrátil. V rozčúlení Wawra znovu prešiel cez rieku a žiadal Šipru o ďalšie inštrukcie. Šiprov pokyn znel jasne a brutálne: „Juríka skrátka zmláťte palicou do bezvedomia a potom ho dopravte cez hranice!" Odhodlaný Wawra pohľadal v okolí čerpacej stanice vhodnú palicu, ukryl ju a vrátil sa k Juríkovi. Ten bol síce riadne opitý, no zdalo sa, že uspávací prostriedok nemá naňho nijaký účinok. Wawra a Wilde sa radili, kto z nich dvoch by mal Juríka zmlátiť do bezvedomia. Napokon sa rozhodli, že to nebude nikto z nich. Nechceli ho zraniť. Dovliekli ho teda na breh Dyje, Wawra odišiel za Šiprom na československú stranu a povedal mu, nech privedie čo najviac dôstojníkov, aby s Jurí-

---

214 Tamtiež.
215 Tamtiež.
216 Na základe predloženého spisu sa takto označené miesto nedalo presne lokalizovať, no nachádzalo sa v oblasti okolo obce Bernhardsthal.

kom mohli prejsť cez hranicu. Olda sa rozzúril. Zreval na Wawru, že ak sa im v priebehu akcie pripletie do cesty nejaký žandár, okamžite začne páliť. A prvá guľka bude patriť Wawrovi.

Wawra pristal, hoci vedel, že v tejto oblasti je relatívne veľké riziko, že natrafia na rakúskych žandárov. Nemal však na výber, už musel celú záležitosť dokončiť. Pobral sa teda späť k Juríkovi a s Wildem ho posadili do malého člna, ktorý sa vydal na plavbu cez rieku. Šipra a Olda si medzitým pre skupinu prichystali „scénku". Jurík mal vyvolať dojem, že pri „odovzdaní" ide o Wawrov omyl a zatýkanie československou Pohraničnou strážou. Len čo čln pristál na druhej strane, vojaci Pohraničnej stráže začali hrať dohodnuté divadlo. Vynorili sa z tmy a s namierenými zbraňami zrevali na Juríka, aby sa vzdal. Wawra a Wilde zdvihli ruky a Jurík ich napodobnil. Všetkých troch „zatkla" Pohraničná stráž, Juríka spútali a odviedli. Za úspešný priebeh operácie sľúbil Šipra obom odmenu vo výške niekoľko tisíc šilingov. Wawra a Wilde z peňazí však nikdy nevideli ani jediný groš.[217]

Zastrelený pri Dyji

Napriek tejto skúsenosti Walter Wawra alias agent „Albert" znovu vstúpil do československých služieb. Tentoraz sa však jeho angažovanie skončilo tragicky. Večer 3. augusta 1956 išli s priateľom Karlom Benediktom na motorkách blízko dediny Rabensburg popri rieke Dyje na rybačku. Pôvodne ich chcel sprevádzať aj Wawrov švagor Wladimir Rosinger. Pre technické problémy sa mu nepodarilo naštartovať motorku, a tak sa k nim napokon nepridal. Wawra poznal tamojší hraničný úsek veľmi dobre, v neposlednom rade na základe svojej činnosti pre CIC a československú Štátnu bezpečnosť. Okrem toho tam bol viac ráz chytať ryby a nikdy sa mu nič nestalo. Ako nadšený rybár vedel, že rieka Kyjovka, ktorá sa na vtedy československej strane vlievala do Dyje, je veľmi bohatá na ryby. Fakt, že tento úsek – rovnako ako celú štátnu hranicu medzi Rakúskom a Československom – prísne strážili a pohraničníci pri zasahovaní neboli nijako precitlivení, si Wawra nepochybne uvedomoval, no zdá sa, že ho to príliš neznepokojovalo. Pre svoju záľubu bol v každom prípade pripravený riskovať. Zdalo sa, že i Benedikt nebezpečenstvo podceňuje. Je pravdepodobné, že Wawra sa cítil bezpečne práve preto, že pracoval pre ŠtB. Nech

[217] Porov. ABS, F. Zväzky tajných spolupracovníkov, a. č.: 762 669.

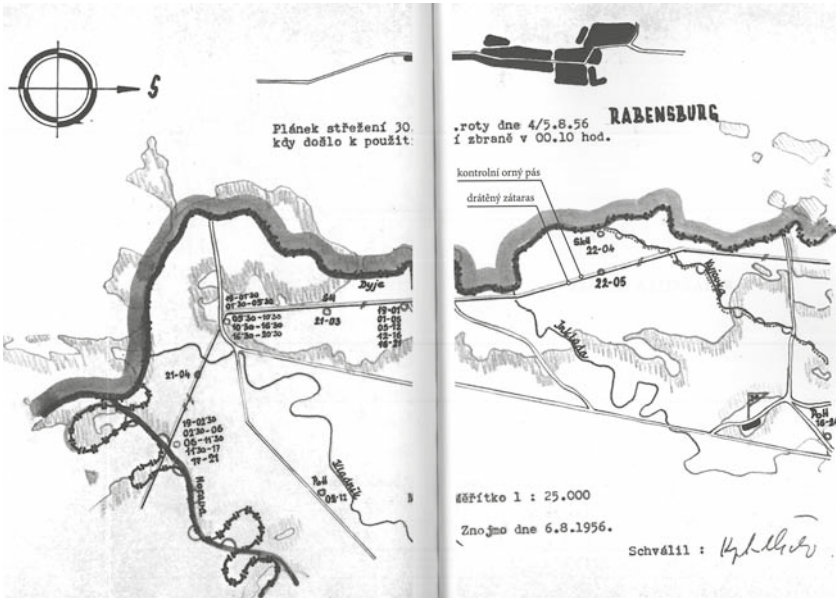

Mapa ŠtB s hraničným úsekom blízko Rabensburgu v Dolnom Rakúsku. Zdroj: ABS

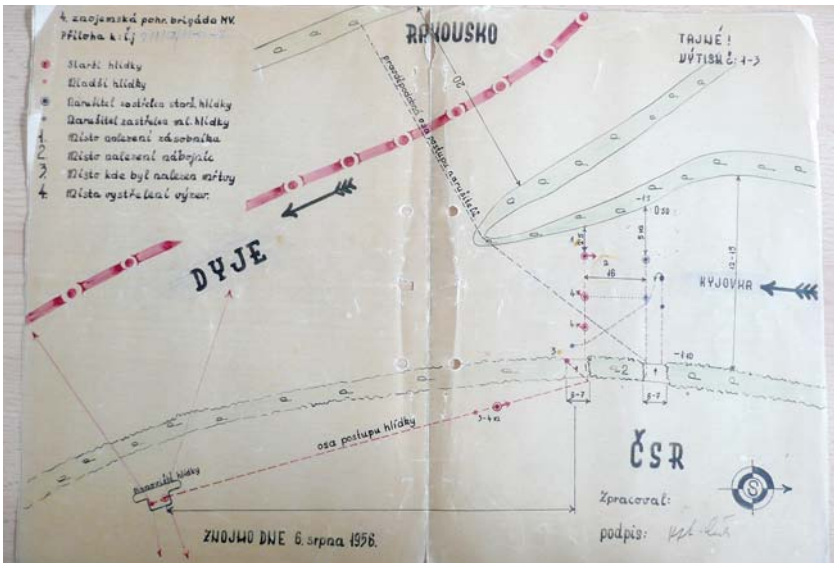

Detailná mapa ŠtB, znázorňujúca oblasť nasadenia pri rieke Dyje, kde boli zastrelení Wawra a Benedikt. Zdroj: ABS

už mal akékoľvek dôvody na takéto posúdenie situácie, ohromne sa prepočítal.

Keď obaja muži prišli na breh Dyje, už sa zotmelo. Bolo však stále sucho a teplo. Wawra a Benedikt odstavili motorky na brehu, zobliekli si bundy a košele a s rybárskym výstrojom plávali cez rieku. Keď sa dostali na plytčinu pri protiľahlom brehu, hodili do riečky Kyjovky svoje čerene (malé, na ráme napnuté vrhacie siete).

V bunkri, približne päťdesiat metrov od jej ústia do Dyje, v ten večer slúžili pohraničníci 4. brigády Pohraničnej stráže zo Znojma Milan Grajko a Emil Vanek. Okolo polnoci zachytili zvuky v mieste, kde riečka ústi do Dyje, opustili teda bunker a kráčali smerom, odkiaľ prichádzali podozrivé zvuky. Oboch rybárov zbadali už po niekoľkých metroch.

Ich ďalší postup zaznamenal veliteľ Pohraničnej stráže v tejto oblasti Miroslav Duda v správe československému ministerstvu vnútra v roku 1956. Duda referoval, že obaja vojaci, keď objavili mužov na plytčine, zavolali na nich a vypálili varovné výstrely. Wawru a Benedikta zjavne pokladali za utečencov, ktorí sa práve chystali prejsť cez Dyje, čiže prekročiť hranicu s Rakúskom. Nevedeli o Wawrových kontaktoch so Štátnou bezpečnosťou. Wawra s Benediktom vyskočili a chceli utiecť cez rieku späť na rakúsku stranu.

Fotografia miesta činu so zakreslenou štátnou hranicou, vyhotovená československou Pohraničnou strážou. Zdroj: ABS

Vojaci znovu začali strieľať, tentoraz však cielene. Od oboch mužov boli vzdialení zhruba dvanásť metrov, mali voľné palebné pole a navyše, v blízkosti sa nachádzalo vŕtacie zariadenie, ktoré trochu osvetľovalo cieľové územie. Wawra a Benedikt nemali šancu. Wawra dostal zásah do hlavy a bol na mieste mŕtvy. Benedikt ešte stihol skočiť do Dyje, no vo vode ho zasiahlo viacero guliek, upadol do bezvedomia a utopil sa. Vojaci ho vytiahli z rieky až po tridsiatich minútach.[218]

Popieranie a ututlávanie

Vyhodnotenie údajov v spisoch československej tajnej služby k prípadu Walter Wawra naznačuje, že Wawrovo usmrtenie nebol cielený akt velenia a že išlo, žiaľ, o „omyl" s následkom smrti.[219] Aj rakúske noviny Arbeiter-Zeitung priniesli správu o zmiznutí oboch mužov, domnievali sa však, že ich zatkli československé pohraničné oddiely. V tej istej správe sa píše aj o „ilegálnom prekročení hranice" dvoch Rakúšanov, ktorí sa v rovnaký deň kúpali v Morave, plávali k brehu naproti a aj tých tam zadržali vojaci Pohraničnej stráže. V porovnaní s Wawrom a Benediktom však mali šťastie – po niekoľkohodinovom vypočúvaní ich pustili späť do Rakúska.[220] V spise ŠtB, založenom na meno Wawra, sa nachádza aj český preklad tohto novinového článku. Štátna bezpečnosť totiž chcela presne vedieť, aké informácie mala rakúska strana a ako tam reagovali na zmiznutie oboch mužov.[221]

Fotografia usmrteného Karla Benedikta. Zdroj: ABS

Fotografia Waltera Wawru, usmrteného Pohraničnou strážou. Zdroj: ABS

---

218 Tamtiež

219 Tamtiež.

220 „Špióni" v plavkách. Zatýkanie na riečnej hranici, in: Arbeiter-Zeitung, 9. 8. 1956, s. 4.

221 Porov. ABS, F. Zväzky tajných spolupracovníkov, a. č. 762 669.

Československé úrady tajili Wawrovu a Benediktovu smrť. Ešte v roku 1960 sa Rakúsky Červený kríž obrátil na Československý Červený kríž so žiadosťou o poskytnutie informácií, ktoré by pomohli objasniť osud Karla Benedikta a Waltera Wawru. Veliteľ Hlavnej správy Pohraničnej stráže generálmajor Miroslav Duda oznámil 1. septembra 1960 právnemu oddeleniu prostredníctvom námestníka ministra Ludvíka Hlavačku[222], že Československý Červený kríž treba informovať, že ministerstvo vnútra nedisponuje žiadnymi údajmi o Karlovi Benediktovi a Walterovi Wawrovi. Tým zopakoval už predtým poslané negatívne správy č. 12.024/A/1956 z 27. augusta 1956 a č. 654-A/57 z 2. februára 1957. Nad vlastnoručným podpisom veliteľa na návrhu odpovede Rakúskemu Červenému krížu je rukou napísaná poznámka: „Platí natrvalo!"[223] A táto poznámka veru aj platila až do pádu komunistického režimu v Československu roku 1989.

Wawra a Benedikt boli pochovaní, tak ako je to v podobných prípadoch zvyčajné, v bezmenných hroboch na cintoríne v Břeclavi. Ešte i označenie hrobov bez záznamu o mene mŕtveho mali hrobári – ako sme už spomenuli – prísne zakázané. O samotnom pochovaní nebola priložená žiadna správa, existuje len účet vystavený na dodanie dvoch drevených rakiev.[224]

Ani rodiny obetí (v čase smrti mal Wawra manželku a trojročného syna, Bnedikt manželku a dve deti) sa nedozvedeli nič o osude svojich manželov a otcov. Wawrova žena, ktorá – keďže pochádzala z Rakvíc – hovorila, samozrejme, po česky, sa dokonca sama obrátila priamo na ministerstvo zahraničných vecí v Prahe – márne. Z Prahy neprišla o tejto

---

[222] Ludvig Hlavačka (nar. 1911 v Starom Meste pri Uherskom Hradišti) je považovaný za jedného z „otcov" železnej opony. V medzivojnovom období vstúpil do KSČ, počas druhej svetovej vojny pôsobil v ilegalite vo Viedni, kde ho zatkli a odsúdili na smrť. Iba intervencia veliteľa polície a ríšskeho sekretára Protektorátu Čechy a Morava Karla Hermanna Franka ho zachránila pred popravou. Následne sa stal konfidentom gestapa. Po skončení druhej svetovej vojny vstúpil do služieb bezpečnostných služieb československého ministerstva vnútra a stal sa známym najmä pre svoje brutálne metódy mučenia. Po preložení k pohraničnému vojsku bol jedným z najhorlivejších priaznivcov zriadenia pohraničných bariér železnej opony. Po viacerých negatívnych udalostiach ho v roku 1954 poslali do Sovietskeho zväzu na „ďalšie vzdelávanie". Po návrate 1. januára 1955 ho vymenovali za námestníka ministra vnútra. V tomto úrade zotrval do 17. februára 1962.

[223] Ministerstvo národnej obrany, Veliteľstvo Pohraničnej stráže, kart. č. 238 (nespracované), odpoveď z roku 1960 na nótu rakúskeho veľvyslanectva.

[224] Porov. správu Až teraz sa dozvedel, že mu otca zabili a tajne pochovali československí vojaci, http://zpravy.idnes.cz/az-nyni-se-dozvedel-ze-mu-otce-zabili-a-tajne-pochovali-ceskoslovensti-vojaci-18d-/kavarna.aspx?c=A091113_201907_kavarna_bos, 8. 2. 2013, 13:43 hod., Mozilla Firefox.

„Spione“ in der Badehose

Festnahmen an flüssigen Grenzen

In den letzten Tagen wurden neuerlich vier Österreicher von tschechischen Grenzorganen festgenommen. Die Männer hatten beim Fischen und Schwimmen versehentlich die Grenzen in der March und in der Thaya überschritten.

Freitag abend gingen zwei Erdölarbeiter, der 43jährige Karl Benedikt und der 28jährige Walter Wawra aus Rabensburg, zur Thaya fischen. Als sie bis zum Morgen nicht nach Hause zurückkehrten, gingen ihre Angehörigen nachschauen. Sie fanden am Ufer des Flusses die Fahrzeuge der Verschwundenen, ein Fahr- und ein Motorrad. Die Männer dürften beim Fischen die Grenze überschritten haben und von den tschechischen Grenzern verhaftet worden sein. Die beiden Männer sind in ihrem Heimatort als Kommunisten bekannt.

Dienstag wurden am tschechischen Marchufer zwei junge Österreicher festgenommen. Die beiden trugen nichts am Leib als ihre Badehosen. Sie waren in die March schwimmen gegangen. Da sie nicht wußten, daß das gegenüberliegende Marchufer bereits tschechisches Gebiet ist, schwammen sie hinüber. Anscheinend schienen die beiden frierenden Jünglinge sogar den Tschechen harmlos. Sie ließen sie nach einigen bangen Stunden wieder zurückschwimmen.

„Špióni‘ v plavkách“: článok v Arbeiter-Zeitung z 9. augusta 1956 o zmiznutí Waltera Wawru a Karla Benedikta. Zdroj: Arbeiter-Zeitung

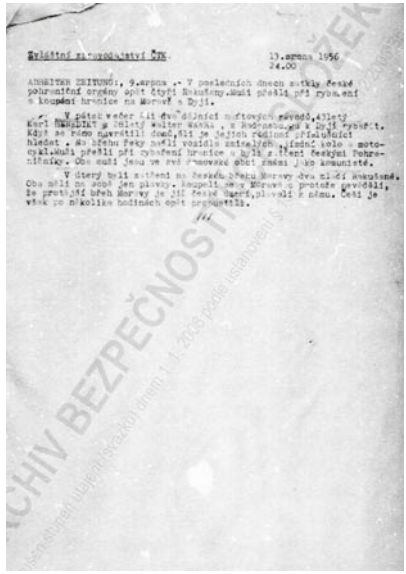

Zvláštní zpravodajství ČTK 13.srpna 1956
24.00

ARBEITER ZEITUNG, 9.srpna .- V posledních dnech zatkly české pohraniční orgány opět čtyři Rakušany.Muži přešli při rybaření a koupání hranice na Moravě a Dyji.

V pátek večer šli dva dělníci naftových závodů,43letý Karl Benedikt a 28letý Walter Wawra, z Rodensburgu k Dyji rybařit. Když se ráno nevrátili domů,šli se jejich rodinní příslušníci hledat . Na břehu řeky nalezli vozidla zmizelých ,jedno kolo a motocykl.Muži přešli při vybavení hranice u Dyji z třetí českými pohraničníky. Obě osoby jsou ve své domovské obci známi jako komunisté.

V úterý byli zatčeni na českém břehu Moravy dva mladí Rakušané. Oba měli na sobě jen plavky. Kupelníky Moravě a protože předtím, že proti jejímu břehu Moravy je již české území,plavali z něho. Čeští je však po několika hodinách opět propustili.

///

Český preklad článku v Arbeiter-Zeitung zo spisu ŠtB, založeného na meno Walter Wawra alias „Albert“. Zdroj: ABS

udalosti nijaká odpoveď. Rodiny dúfali ešte niekoľko rokov, že obidvoch v onú augustovú noc zatkli a jedného dňa ich prepustia. Dúfali zbytočne.[225]

Až rešerše rakúskeho colníka Franza Hubera a jeho českého kolegu Milana Vojtu v roku 2009 vniesli svetlo do veci. Huber porozprával Vojtovi o zmiznutí oboch mužov, na čo Vojta začal pátrať v Archíve bezpečnostných služieb v Brne. Na zozname obetí narazil na dva záznamy, ktoré sa zhodovali s Wawrom a Benediktom. Našiel aj účet za drevené rakvy, a tým i posledné miesto odpočinku oboch zmiznutých. Rodiny Wawru a Benedikta až po 53 rokoch, ktoré uplynuli od udalosti, nadobudli žiaľnu istotu o osude ich pozostalých.[226] Následne slovenský historik Ľubomír Morbacher, ktorý sa spolu s Vojtom zúčastnil na pátraní v Brne, a česká

[225] Porov. k tomu správu zo série „fíčrov“ rozhlasovej stanice Ö1 s názvom „Smrť na hranici. Hľadanie stôp“ z 24. 11. 2012. Dá sa nájsť na: http://oe1.orf.at/artikel/272940, 16. 3. 2013, 14:35 hod., Mozilla Firefox.

[226] Tamtiež.

režisérka filmových dokumentov Tereza Mašková venovali tejto udalosti pri železnej opone výskumný projekt a dokumentárny film.[227]

Na brehu Dyje, na mieste, kde padli smrtiace výstrely, dali rodiny obetí spoločne s Vojtom a Huberom 10. októbra 2009 postaviť pamätný kríž.

Kríž postavený v roku 2009 pripomína podlú vraždu. V popredí syn usmrteného.
Zdroj: Občianske združenie PAMĚŤ.

[227] Porov. k tomu správu Karla Benedikta (* 17. 10. 1913, † 4. 8. 1956) a Waltera Wawru (* 29. 6. 1927, † 4. 8. 1956), http://www.ustrcr.cz/cs/benedikt-karl-wawra--walter, 15. 3. 2013, 10:53 hod., Mozilla Firefox.

Koniec dvojitého agenta: Karel Dufek

Nočné ticho 2. decembra 1950 v časti Waldviertel pri železnej opone neďaleko juhomoravskej obce Šafov prerezal ostrý zvuk dvadsiatich dvoch výstrelov. Muž, neskôr označený ako anonymná osoba, ilegálne prekračujúca hranice, je mŕtvy, deväť príslušníkov československej spravodajskej služby a Pohraničnej stráže hrdých na svoj „vlastenecký čin".

Tri roky predtým: Karel Dufek, ročník 1928, bol takzvaný „repatriant", čiže jeden z tých „Čechoslovákov", ktorí sa po skončení vojny dobrovoľne vrátili z cudziny do Československa.[228] Dufek žil do roku 1945 s rodičmi a so sestrou vo Viedni a po skončení vojny sa vydal opačným smerom než Nemci vyhnaní z krajiny – z Rakúska do Československa. Tam býval na rozličných miestach, naposledy v obci Lodhéřov v okrese Jindřichův Hradec. Po prevzatí moci komunistami vo februári 1948 ho naverbovali ako spolupracovníka československej vojenskej tajnej služby. Svoju úlohu mal stanovenú jasne: zbierať informácie o československých emigrantoch v kapitalistickej cudzine. Spisy nehovoria nič o jeho pohnútkach spolupracovať s tajnou službou. No keďže nebol práve majetný a jeho príjem od roku 1947 pochádzal z pašovania cigariet cez hranice, finančná motivácia mohla byť tou hlavnou. V spisoch je však vedený aj ako „ideologický agent", ktorý svedomito plní zadané úlohy.

Fotografia Karla Dufka zo spisu ŠtB. Zdroj: ABS

[228] K repatriantom porov. Čapka – Slezák – Vaculík, Osídlení.

Tábor pre utečencov ako hlavný cieľ spravodajských služieb – príklad „Valka“

Prvé misie ho zaviedli v roku 1948 do Nemecka. Na zastieranie činnosti rozšírili historku, že musel prerušiť štúdium na reálnej škole v juhočeských Prachaticiach, a preto utiekol do Nemecka, svojim rodičom však údajne tvrdil, že v Československom zväze mládeže (ČSM)[229] má platenú funkciu, a preto nemôže ďalej študovať. V Nemecku sa svojej úlohe v rozličných utečeneckých táboroch venoval s veľkou horlivosťou, predovšetkým v tábore „Valka“ v Norimbergu – mestskej časti Langwasser.

Tento záchytný tábor pre Displaced Persons (DPs) – cudzincov bez štátnej príslušnosti –, ktorý zriadila v roku 1946 UNRRA (Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu) na území bývalého tábora pre vojnových zajatcov a v ktorom sa niekedy nachádzalo až do 4 000 obyvateľov tridsiatich národností, bol najväčším zariadením svojho druhu v Bavorsku. Roku 1947 UNRRA odovzdala tábor do správy IRO (Medzinárodnej organizácie pre utečencov). Táborové baraky boli pôvodne zriadené v norimberskom areáli NSDAP pre tábor Ríšskej pracovnej služby (RAD), ktorý na začiatku vojny úradne zabral Wehrmacht ako tábor pre vojnových zajatcov (Stalag XIII-D) s maximálnou obsadenosťou 30 000.[230] Názov neskoršieho tábora pre cudzincov bez štátnej príslušnosti sa viaže na lotyšsko-estónske hraničné mesto Valka, rozdelené v roku 1920. Dôvodom bolo veľké množstvo Lotyšov a Estóncov, ktorých tu internovali a ktorí potom väčšinou emigrovali ďalej do zámoria.

Od roku 1947 predstavovali ľudia z Československa najpočetnejšiu skupinu spomedzi internovaných, čo vyvolalo mimoriadny záujem československých spravodajských služieb o tento tábor. Napokon, stretávali sa tu utečenci najrozličnejších životných príbehov a osudov: vyhnaní sudetskí Nemci s Čechmi a Slovákmi, ktorí opustili svoju vlasť, keď sa v nej moci chopili komunisti.

Jedným z najslávnejších spoluobyvateľov, ktorý do istej miery stelesňoval zvláštne okolnosti tohto tábora, bol Přemysl Pitter. Po traumatizujúcich zážitkoch z prvej svetovej vojny sa stal zanieteným pacifistom. Pitter počas predmníchovského Československa zriadil v Prahe na Žižkove

---

229 Táto organizácia mládeže, ktorú od roku 1949 KSČ ako jedinú povolila a potom ju kontrolovala, vznikla z viacerých predchodkýň – organizácií.

230 Sanden, Kriegsgefangenenlager. Porov.: Otto, Gestapo

Milíčův dům – centrum pre mimoškolskú prácu s deťmi v hmotnej núdzi. V roku 1938 sa zúčastnil na založení sanatória v západočeskom Mýte pri Rokycanoch a v oboch zariadeniach sa počas nemeckej okupácie zasadzoval za židovské deti, čím podstupoval veľké osobné riziko. Pamätník obetí a hrdinov holokaustu Jad Vašem vyhlásil Pittera za Spravodlivého medzi národmi, v jeruzalemskej Aleji spravodlivých sa nachádza aj strom venovaný jemu.

Po vojne sa Pitter i naďalej dôsledne angažoval za československé, židovské a nemecké siroty prostredníctvom „Akcie zámky". V štyroch zámkoch v okolí Prahy ubytoval často extrémne podvyživené židovské deti z bývalého koncentračného tábora Terezín, s nimi však prijal aj deti hanobené ako nacistické – z rôznych československých internačných táborov, a obstarával im lieky a potraviny. Keď sa k moci dostali komunisti, jeho domovy zoštátnili a samotnému Pitterovi hrozilo uväznenie. Tým bol prinútený emigrovať, začiatkom 50. rokov sa dostal do utečeneckého tábora Valka. Tu sa ako laický kazateľ desať rokov staral o emigrantov a pritom nadväzoval kontakty aj s vyhnanými sudetskými Nemcami. Hlas Přemysla Pittera bolo v tom období často počuť vo vysielaní Rádia Slobodná Európa.

Dvojitá hra?

To, že Karel Dufek mal pozorovať tábor „Valka" a najmä jeho antikomunistických spoluobyvateľov, je teda pochopiteľné. V čase, keď pôsobil v tomto tábore, stretával svojho riadiaceho dôstojníka, kapitána Vasiľa Vala dva až tri raz za mesiac v najvzdialenejšej západnej časti Československa, v byte v Chebe blízko hraníc, kde sa vymieňali informácie, peniaze a nové príkazy. Dufekov operačný priestor sa neobmedzil len na nemecké utečenecké tábory, ale aj na tie v Rakúsku. Napríklad 6. júna 1948 pricestoval ilegálne z Nemecka do Rakúska. Jeho cieľom bol tábor pre utečencov Asten pri Linzi v americkej okupačnej zóne.

Tento tábor zriadili už v roku 1941 ako „Heinrichsdorf" (na počesť Heinricha Himmlera) pre presídlených Nemcov podľa národnosti a v roku 1945 ho zmenili na tábor pre cudzincov bez štátnej príslušnosti. Ako „Obytné sídlisko 117" slúžil tábor do roku 1963 nielen na prijímanie cudzincov bez štátnej príslušnosti po svetovej vojne, po februári 1948 k nim pribudli aj utečenci z Československa, Juhoslávie a Maďarska. V tábore bolo za-

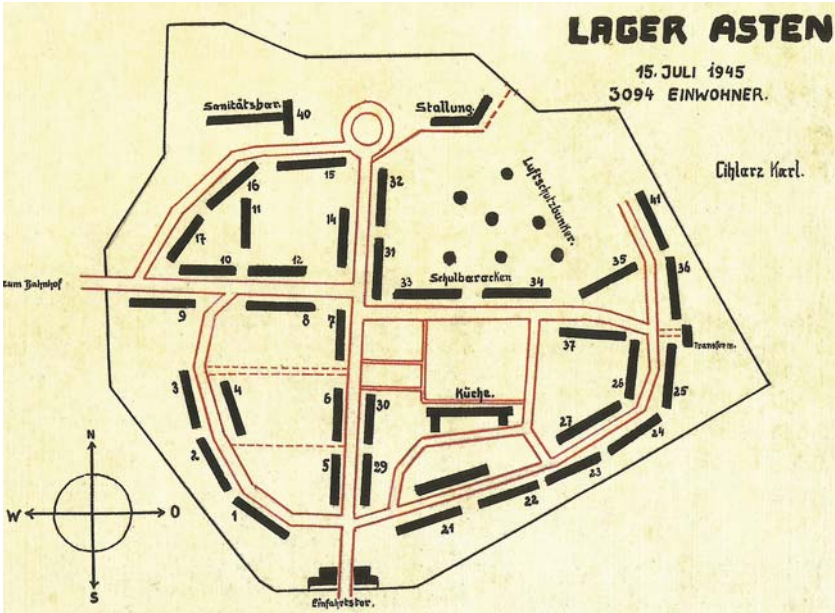

Schéma utečeneckého tábora Asten pri Linzi, jún 1945. Zdroj: Krajinská polícia Enns

Vstup do utečeneckého tábora v Astene pri Linzi. Zdroj: Úrad krajinskej vlády Horného Rakúska (Krajinský archív), Linz

stúpených až dvadsaťšesť rozličných národností. Keďže úrady v ňom sústredili všetkých utečencov, ktorí boli pripravení na ďalšie vysťahovanie, počet nahlásených osôb sústavne kolísal medzi číslom 2 000 a 3 000.[231]

[231] K táboru Asten porov. Asten, Marktgemeinde, s. 231 – 237. Po roku 1963 zmenili areál tábora na väznicu.

Dufek si zaobstaral falošné papiere a pokračoval v ceste do Viedne, kde ho však rakúske úrady 13. februára 1949 zadržali práve na základe týchto sfalšovaných papierov a odsunuli do St. Pöltenu. Dufek bol za tento priestupok odsúdený, mesiac musel stráviť vo väzbe. Jeho kariéra dvojitého agenta v službách CIC sa začala počas niekoľkomesačného pobytu v Rakúsku – takúto domnienku aspoň obsahujú československé spisy.

Spočiatku sa zdalo, že jeho kariéra bude trvať iba chvíľu, keďže československej rozviedke sa doniesla informácia od jedného špicľa z radov rakúskej exekutívy, že u väzneného Dufeka sa našli dokumenty dokazujúce jeho spoluprácu s americkou CIC. Na základe tejto informácie sa rozviedka domnievala, že Dufek posielal správy o vojenskej, hospodárskej a politickej situácii v Československu. Aj agent CIC Drahomír Lustig, ktorý sa práve nachádzal v československom väzení a s Dufekom sa zoznámil v tábore Asten, mu tým priťažil.

Ihneď po prepustení z väznice v St. Pöltene 16. alebo 17. apríla 1948 preto Dufeka odsunuli z Rakúska do Československa a odovzdali ministerstvu obrany. Do akej miery bola do jeho vydania z Rakúska zatiahnutá aj sovietska okupačná mocnosť – tak ako v mnohých iných prípadoch –, zo spisov nevyplýva. Domnelá spolupráca so CIC mu napodiv nijako neuškodila, lebo po krátkom väzení na Generálnom štábe armády ho opäť vyslali do Nemecka. Dufek vo svojej znovunadobudnutej funkcii verboval ďalších spolupracovníkov pre vojenskú spravodajskú službu, napríklad svoju niekdajšiu milenku Hannu Prokschovú, ako i Jana Noseka. Spoločne s Nosekom použil pri únose údajného agenta CIC menom Gustav Pahlus z utečeneckého tábora Valka aj agresívnejšie metódy, čo bolo v úplnom protiklade k jeho dovtedy skôr utajenému postupu. Tento únos a s ním bezprostredne súvisiace demaskovanie spôsobili, že Dufek sa stal v Nemecku nepoužiteľný na ďalšie akcie, nuž ho stiahli do Československa. V septembri 1949 sa so svojou milenkou presunul do Chebu.

Späť do Rakúska

Približne o rok neskôr, na jeseň 1950 mu jeho nový riadiaci dôstojník, nadporučík Bohuslav Horka ako ďalšie operačné pole znovu pridelil Rakúsko, kam mal ísť spolu s Hannou Prokschovou a s prílivom politických utečencov, aby podľa príkazu sledoval emigrantov, prípadne ich vypátral. Po tom, čo Horka v septembri 1950 prepašoval dvojicu cez hranice do Rakúska,

Dufek s Prokschovou opakovane operovali v utečeneckom tábore Asten, a to s cieľom zhromaždiť informácie o československých utečencoch, ktorí sa tam nachádzali. Pritom išlo hlavne o identifikáciu domnelých agentov CIC. V tom istom mesiaci Dufek a Prokschová znovu prekročili železnú oponu, aby dodali svoju prvú správu, ktorú Horka zaradil medzi veľmi upotrebiteľné. Vybavení ďalšími peniazmi a novými úlohami sa obaja okamžite vrátili späť do Astenu.

Spokojnosť s prácou Dufeka však nemala dlhé trvanie, keďže už pri ďalšom odovzdávaní informácií, na ktorom sa okrem Horku zúčastnil aj nadporučík Oldřich Hájek, riadiaci dôstojníci zapochybovali o „čestnosti" jeho pôsobenia v rakúskych utečeneckých táboroch. Skôr než Dufeka znovu poslali späť do Rakúska, dôrazne ho upozornili na úlohy, ktoré treba splniť do ďalšieho dohodnutého stretnutia 1. decembra 1950. Nabudúce má na stretnutie doviesť istého Jaromíra Boreka, aby ho ako spolupracovníka inštruoval a vyškolil. Dufek mal okrem toho poskytnúť informácie o jednom prekročení hraníc, ktoré zostalo z československého pohľadu neobjasnené, preveriť viacero adries vo Viedni a skontaktovať sa tam s rôznymi, v spisoch bližšie nešpecifikovanými osobami. Medzi nimi sa nachádzal aj človek z exilových kruhov československej sociálnej demokracie v Rakúsku, ktorá bola údajne v kontakte s brnianskou sociálnou demokraciou, nútene zlúčenou v lete 1950 s KSČ.

Posledné stretnutie

Ako miesto stretnutia 1. decembra nariadil Dufek dedinu Šafov, bezprostredne pri železnej opone pri Znojme. Vydávajúc sa za pracovníkov podniku Krátký film Praha odišli v ten deň autom z Prahy obaja riadiaci dôstojníci Horka a Hájek. Šoférom bol Karel Valenta. Aby sa ubezpečili o podpore príslušnej roty Pohraničnej stráže, pred 1. decembrom sa poradili s Miroslavom Zezulom, veliteľom tejto jednotky, ktorá mala svoj hlavný stan v obci Stálky pri Znojme. Zezula úradníkom vojenskej spravodajskej služby pridelil strážmajstra Karla Mikoláša, ktorý ich mal sprevádzať na stretnutie a byť aj prítomný pri plánovanom vypočúvaní Dufeka v niekdajšej colnici Šafov. Keď sa Dufek v dohovorenom čase neobjavil, Horka, Hájek a Valenta prenocovali v ubytovni v obci Stálky a nechali na Pohraničnú stráž, aby Dufeka na hranici zatkla a zadržala dovtedy, kým sa vrátia. Na druhý deň, keď sa títo traja pracovníci z vojenskej

spravodajskej služby stretli s práporom Pohraničnej stráže, Mikoláš im naozaj predviedol Dufeka zadržaného v noci. K tomu im vydal dokumenty, ktoré mu zhabali a ktoré on označil za „podozrivé". Nedôveru pracovníkov spravodajskej služby vzbudila predovšetkým automapa Salzburgu, nachádzajúceho sa vlastne mimo oblasti Dufekových úloh. Potom Dufeka dopravili na opustenú colnicu Šafov a vypočúvali. Horka pri neskoršom súdnom procese o výsluchu povedal:

„Boli sme vtedy úplne sklamaní, lebo sme videli, že rozkazy neboli vykonané, a my sa vrátime do Prahy s prázdnymi rukami. Nadporučík Lepší nám bude vyčítať, že sme len minuli peniaze a benzín. […Dufek] nebol triedny nepriateľ, ktorého by sme podozrievali zo spolupráce s Američanmi, a my sme na stretnutí poznali, že pre nás nič neurobil a len nás chlácholil sľubom, že nabudúce už niečo dodá […]."[232]

„Vlastenecký čin"

Horka a Hájek boli v tej chvíli už presvedčení o tom, že Dufek pracuje pre obe strany. Po jeho vypočutí popoludní 2. decembra povedali o svojom podozrení Mikolášovi a jeho prítomnému kamarátovi strážmajstrovi Ladislavovi Panáčkovi. Na tvrdenie, že Dufeka by asi mali vziať so sebou do Prahy, ale lepšie by bolo okamžite ho zlikvidovať, sa Mikuláš a Panáček ponúkli, že túto „záležitosť" vybavia hneď na mieste. Keď na to muži z vojenskej spravodajskej služby vskutku pristúpili, pohraničníci cúvli a poukázali na to, že takú akciu musí najprv schváliť príslušný Orgán preventívnej služby (OPS) oddelenia tajnej služby Pohraničnej stráže Vlastimil Procházka v Znojme. V dôsledku toho sa menil celý služobný postup príslušného práporu Pohraničnej stráže. Keď Vlastimil Procházka po konzultácii s operačným dôstojníkom práporu Vojtěchom Kadlečíkom súhlasil s uskutočnením „akcie", avšak pod podmienkou, že vražda musí vyzerať ako „regulárny" incident na hraniciach, Mikuláš ešte podal hlásenie svojmu priamemu nadriadenému, veliteľovi roty Miroslavovi Zezulovi. Zezula, sprevádzaný svojím zástupcom Jiřím Šubrtom, zodpovedným za politické záležitosti, prišiel osobne na rozhovor s dôstojníkmi vojenskej spravodajskej služby, ktorí mu Dufeka opísali ako dvojitého agenta. Tým

[232] ABS, Skupina fondov vyšetrovacích spisov, vyšetrovací spis a. č. V-704 MV. ABS, F. 302, op. 353, spis č. 13, protokol o výsluchu Karla Mikoláša, 28.5.1952.

bol jeho osud spečatený. Aj Zezula so Šubrtom pristali na zavraždenie Dufeka a Mikulášovi a Panáčkovi ho zdôvodnili ako „nevyhnutnú vec“ a „vlastenecký čin“.

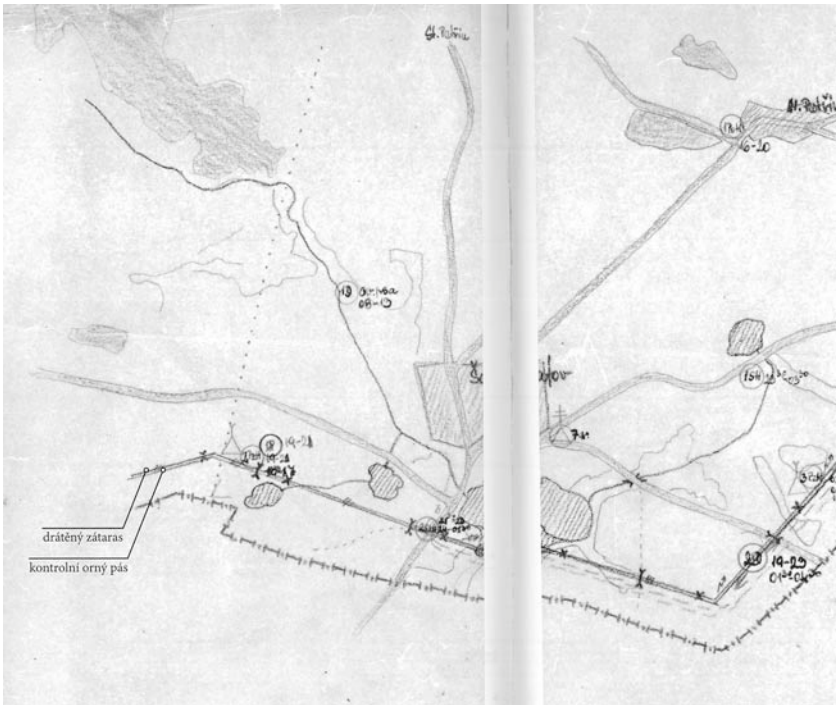

Mapa ŠtB so zakresleným hraničným úsekom pri obci Šafov, kde musel zomrieť Dufek. Zdroj: ABS

Ešte stále väznený Dufek nemal, prirodzene, o tomto zámere tušenie. Keď ho napokon prepustili na slobodu, aby sa – tak ako vždy predtým – opäť vrátil do Rakúska, vyplatili mu ešte prémiu vo výške 1 000 šilingov – krvavé peniaze, ktoré mu hneď po vražde vzali. V sprievode Horku a Hájka i obidvoch pohraničníkov Mikuláša

Karel Dufek zastrelený na hraniciach. Zdroj: ABS

a Panáčka sa Dufek vydal na spiatočnú cestu do Rakúska. Kúsok pred rakúskymi hranicami ho obaja pohraničníci popravili z bezprostrednej blízkosti dvadsiatimi dvoma ranami zo svojich zbraní. Dufek bol na mieste mŕtvy. Horka okamžite po vražde ospravedlňoval skutok pred svojím spolupáchateľom týmito slovami: „[…] dobre [sme] to urobili […], lebo inak by si nás Dufek neskôr s niekým vystriehol a zastrelil […]“[233]

Od zlikvidovaného dvojitého agenta k anonymnej osobe, ilegálne prekračujúcej hranice

Tí, čo sa na vražde zúčastnili, ihneď zničili všetky Dufekove osobné doklady a vyhotovili oficiálnu správu o neznámom mužovi, ktorého zastrelili vojaci Pohraničnej stráže pri pokuse o ilegálne prekročenie hraníc do Rakúska. Tento písomný doklad predložili na schválenie okrem iných aj veliteľovi jedného z práporov Pohraničnej stráže 4. brigády v Znojme Františkovi Štěchovi. Ten podľa spisov pripojil svoj podpis s nasledujúcim komentárom:

„[…] nabudúce nepôjdeme do takej hurá akcie, a ak pražské orgány budú niečo také chcieť, nech sa obrátia na veliteľstvo Pohraničnej stráže v Prahe, ktoré nás potom musí informovať.“[234]

Oficiálnu správu v Prahe spočiatku neakceptovali a poslali naspäť na prepracovanie. Kritizované v ďalej postúpenej správe bolo najmä konštatovanie,

„[…] že došlo k použitiu zbraní, keď sa neznámy otočil a pokúsil sa utiecť. Lebo z pitevnej správy vyplýva, že väčšina rán bola vypálená spredu a z bezprostrednej blízkosti […] to znamená, že muž nemohol byť zastrelený zozadu a pri úteku. Domnievam sa, že strážnici použili zbrane v súlade s predpismi a že len nedopatrením uviedli nesprávne dôvody ich použitia […]“[235]

---

233 ABS, Skupina fondov vyšetrovacích spisov, vyšetrovací spis a. č. V-704 MV.
234 Tamtiež
235 Tamtiež.

Následne bola správa sfalšovaná v tom zmysle, že pohraničníci zakročili so zbraňami proti neznámemu preto, lebo sa ich pokúsil napadnúť.[236]

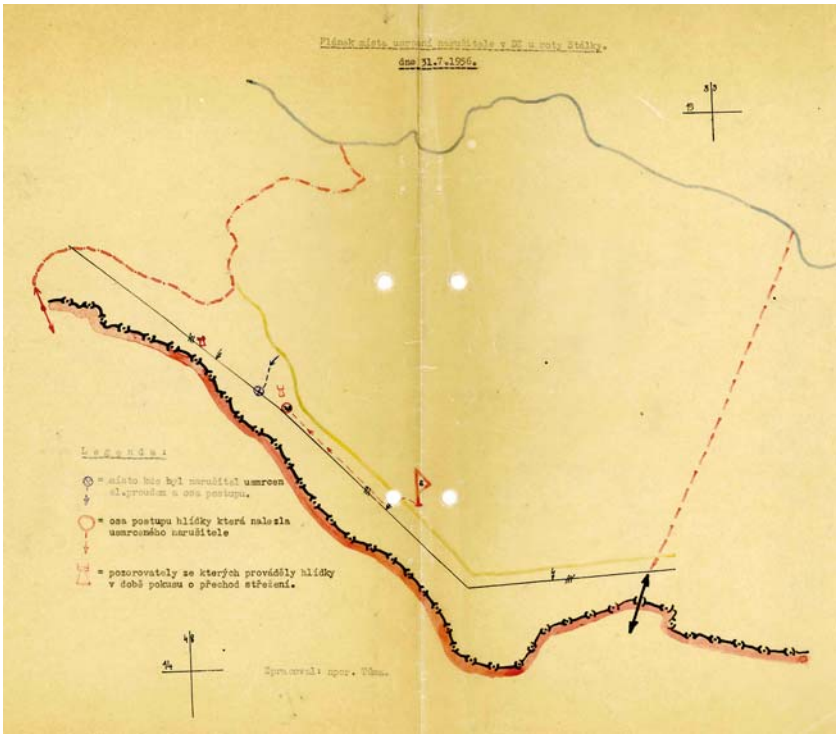

Detailná mapa ŠtB so zakresleným hraničným úsekom, kde bol zastrelený Dufek. Zdroj: ABS

Po mnohých mesiacoch ticha okolo prípadu začala Hanna Prokschová a agent Jaromír Borek pátrať po Dufekovi, ktorý zmizol bez stopy ešte 2. decembra. Vynárali sa rôzne otázky, a to aj vo vnútri vojenskej spravodajskej služby. Zdalo sa, že táto rýchlo nariadená a Prahou nevyžiadaná vražda vlastného agenta, ktorého spolupráca s americkou CIC prebiehala podľa okolností aj s vedomím jeho pražských nadriadených vo vojenskej spravodajskej službe, zašla priďaleko aj pre vtedajší režim. Nakoniec v októbri 1951 zatkli deväť mužov a 28. mája 1952 pražský Vojenský súd vyniesol rozsudky prvej inštancie za vraždu Karla Dufeka pre: pracovníkov

236 Porov. Pulec, Operace.

spravodajskej služby Bohuslava Horku a Oldřicha Hájka, šoféra Karla Valentu a pre šesť vojakov Pohraničnej stráže – obidvoch smrtiacich strelcov Karla Mikoláša a Ladislava Panáčka, zodpovedného veliteľa roty Miroslava Zezulu, jeho zástupcu Jiřího Šubrta, operačného dôstojníka nadriadeného práporu Vojtěcha Kadlečíka a pre veliteľa práporu Františka Štěcha. Tomuto súdnemu konaniu treba poďakovať za informácie o súvislostiach a okolnostiach, ktoré viedli k vražde Karla Dufeka. Bez nich by bol jedným z mnohých anonymných mŕtvych ľudí, ktorí ako „osoby ilegálne prekračujúce hranice" padli za obeť železnej opone.

V priebehu súdneho konania vypovedal obžalovaný Karel Mikoláš:

„Dnes priznávam, že som spáchal vraždu. Vtedy mi to ale nebolo jasné. Bol som názoru, že ide o zlého človeka [Dufeka], že za tie peniaze, ktoré dostával, nedodával žiadne poriadne správy a že pracoval pre druhú stranu. Považoval som ho za povaľača, ktorý si zaslúži smrť."[237]

Smrtiaci strelec Mikoláš bol za vraždu odsúdený na päť rokov väzenia. Tresty pre ostaných odsúdených: druhý smrtiaci strelec Ladislav Panáček – päť rokov za vraždu; Bohuslav Horka – desať rokov za „zneužitie právomocí verejného činiteľa" a za podnecovanie k vražde; Oldřich Hájek – sedem rokov väzenia za napomáhanie pri vražde; Miroslav Zezula a Jiří Šubrt – každý po päť rokov za „zneužitie právomocí verejného činiteľa a napomáhanie pri vražde"; Vojtěch Kadlečík – päť rokov za „zneužitie právomocí verejného činiteľa"; František Štěch – šesť mesiacov za „zneužitie právomocí verejného činiteľa"; a naostatok vodič auta Karel Valenta – tri mesiace za zanedbanie povinnosti ohlásiť trestný čin.

[237] ABS, F. 302, op. 353, Spis č. 13, Protokol o výsluchu Karla Mikoláša, 28. 5. 1952.

Vojna v éteri a obchod s hranicou

Sotva Jozef Vicen vyšiel na ulicu, stratil vedomie, zrútil sa. Jeho poslednou spomienkou bola otázka „sprievodcu“: „Jožko, čo je s tebou?“ Samozrejme, že čisto náhodou prišla sanitka a poskytla „prvú pomoc“:

„[…] položili ma na nosidlá a vytiahli do sanitky. Tá však nešla do nemocnice, ale k československej hranici na vopred určené miesto, odkiaľ ma na nosidlách preniesli cez hranicu a do objektu Pohraničnej stráže. Tam mi pichli ďalšiu injekciu, aby som až do Prahy zostal v bezvedomí […]“[238]

Keď sa opäť zobudil, cítil sa žalostne, temer nemohol hýbať rukami a nohami. Jednostaj mu v malých dávkach podávali omamné prostriedky, takže stále driemal alebo spal. Cieľom cesty bola väznica Praha-Ruzyně.

Únos Jozefa Vicena do Prahy predstavoval pre československú tajnú službu plný zásah. Tento „Kidnapping“ ukázal viac než ktorýkoľvek iný prípad, ako blízko mali k sebe ideologický odpor, aktivity štátnych tajných služieb a pašeráctvo orientované na zisk.

Únos slovenského nacionalistu Vicena nepatrí len k ohurujúcim operáciám na rakúsko-československej hranici, tento prípad sa rovná pichnutiu do osieho hniezda z väčšej časti tajných a ilegálnych prepojení a sietí, ktoré operovali v okolí hranice a čiastočne vedeli o sebe navzájom, obkukávali sa a do istej miery spolupracovali, aby odstránili z cesty nepríjemných ľudí a bývalých partnerov.

Jozef Vicen pred únosom do ČSR. Zdroj: ABS

[238] Vicen, Rokov, s. 232.

Jozef Vicen – slovenský nacionalista

Narodený 14. decembra 1921 v západoslovenskej obci Horná Streda, detstvo a mladosť strávil v slovensko-maďarskom hraničnom meste Komárno. V roku 1938, keď práve dovŕšil sedemnásť rokov, presťahoval sa s rodinou do Nitry, keďže Komárno bolo po Viedenskej arbitráži 2. novembra 1938 pripojené k Maďarsku. V novej Slovenskej republike – režime Hitlerovho Nemecka – začal Vicen v roku 1940 študovať strojárstvo na Technickej univerzite v Bratislave, vstúpil do fašistickej Hlinkovej mládeže[239] a v roku 1944 absolvoval aj jej Vyššiu vodcovskú školu.

V tom období patril Jozef Vicen aj k prívržencom Chorváta Tomislava Kolakoviča, s ktorým sa zoznámil roku 1943. Kolakovičov krúžok „Rodina" bola kresťanská, rovnako antikomunisticky ako antifašisticky zameraná organizácia, ktorá sa výrazne odklonila od politického smeru, aký vtedy na Slovensku prevažoval. Viacerí jej členovia bojovali v Slovenskom národnom povstaní proti režimu národných socialistov.[240]

V exile

Bezprostredne pred príchodom Červenej armády sa medzičasom presvedčený nacionalista Vicen[241] stal spoluzakladateľom „Slovenskej tajnej ochrany" (STO) – inštitúcie založenej ako špeciálna tajná služba. STO mala slúžiť ako operatívna ruka slovenskej vlády Jozefa Tisa, ktorá sa už pripravovala na exil. STO však zhromažďovala v prvom rade informácie o odporcoch Slovenskej republiky, medzi nimi o účastníkoch slovenského národného odboja proti národnosocialistickým okupantom, a tým aj o stúpencoch Kolakoviča.

---

239 V prípade Hlinkovej mládeže išlo o mládežnícku a dorastovú organizáciu kresťansky, sociálne a národne orientovanej Slovenskej ľudovej strany Andreja Hlinku. Strana po rozdelení a obsadení Československa národnosocialistickým Nemeckom a vyhlásení „nezávislého" Slovenska dňa 14. marca 1939 prevzala vedúcu úlohu v odvtedy autoritatívnom štáte. Hlinkova mládež otvorene vystupovala s mnohými antisemitskými heslami proti židom. Hlinka, katolícky kňaz a pápežský duchovný hodnostár, sa spočiatku zasadzoval za odtrhnutie Slovenska od Maďarska. Istý čas však bojoval za národnú autonómiu Slovenska, ako ju prisľúbil Masaryk v Pittsburghu. Hlinka viedol Slovenskú ľudovú stranu od roku 1913 až do svojej smrti v auguste 1938, pričom toleroval autochtónny katolícky antisemitizmus vlastnej strany. Hlinka patrí k najdôležitejším politikom Československa medzivojnového obdobia. Porov. o. i. Sidor – Vnuk, Hlinka.

240 Ku Kolakovičovi a k „rodine" porov. Václav Vaško, Kostel.

241 Vicen až do konca svojho života patril k nekritickým obdivovateľom prvej Slovenskej republiky a bol slovenským nacionalistom, ako možno zistiť z jeho komentárov v publikácii z roku 1998. Vicen, Osudy.

Pred hlavňami tankov Červenej armády utiekol Vicen na začiatku apríla 1945 na Západ, až do hornorakúskej obce Kremsmünster naproti americkým vojenským oddielom. Nie náhodou. Tu v kláštore už boli pripravené priestory ako útočisko pre slovenskú vládu, členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a vedúcich činiteľov Tisovho režimu. Pre exil samotnej Hlinkovej mládeže, ale i viacerých slovenských nacionalistických umelcov bolo vyhliadnuté mesto Bad Hall neďaleko Kremsmünsteru.

Ako člen STO dostal Vicen krátko po skončení vojny poverenie vrátiť sa na Slovensko so skupinou slovenských dospievajúcich mladých ľudí. Skupina sa však nedostala ďaleko, skončila v Olomouci. Červená armáda mládež zatkla a tri mesiace ju držala v tábore v poľskom meste Racibórz. Po prepustení začal Vicen okamžite pracovať znovu pre STO. Jeho nová úloha však bola neporovnateľne ťažšia: práve Vicen v septembri 1945 priamo a tajne zásoboval informáciami a potravinami Jozefa Tisa, ktorý bol internovaný v Garmisch-Partenkirchene:

„Vyhľadal som kňaza, ktorý mal prístup do internačného tábora [v ktorom bol internovaný Tiso]. Nadiktoval som mu správu o aktuálnej situácii na Slovensku. On ju odniesol do tábora a prečítal Dr. Tisovi. […] Pán prezident sa ústne poďakoval za informácie […].“[242]

„Vodcu a prezidenta“ Slovenskej republiky Jozefa Tisa nakoniec americké vojenské oddiely vydali Československu, v bratislavskom procese ho ako vojnového zločinca odsúdili na trest smrti a obesili 18. apríla 1947.[243]

Hoci pre STO sa koncom slovenskej exilovej vlády a smrťou Tisa pominul hlavný príkaz sústreďovať pre ňu informácie, napriek tomu v činnosti pokračovala. Vyrábala a šírila letáky, ktorých obsah tvorila agitácia proti novozaloženému Československu a propagácia už neexistujúcej Slovenskej republiky. Československý štát vystupoval razantne proti tejto pokračujúcej ilegálnej činnosti, proti aktivistom STO zakročil, pričom mnohých z nich zadržal a uväznil.

Aj Vicenovi hrozilo, že ho zatknú. S jeho perspektívami v povojnovom Československu to nevyzeralo dobre. Možné rozpätie trestov preňho bolo široké a siahalo od zákazu študovať až po odsúdenie v povojnovom

---

242 Vicen, Rokov, s. 70.

243 Porov. všeobecne o Tisovi: Kamenec, Tragédia.

verejnom procese. Po triezvom zvážení takýchto perspektív sa Vicen rozhodol emigrovať do Ríma, kam sa dostal bez špeciálnych dokladov cez Maďarsko a Rakúsko. Avšak Rím mu priniesol trpké sklamanie. Slovenskí exulanti v Ríme boli neslýchane rozhádaní. Preto sa Vicen promptne vrátil späť do Rakúska a rýchlo nadviazal dobré kontakty so CIC – spravodajskou službou Americkej armády.

Vojna v éteri

Po prevzatí moci komunistami v Československu bojoval Vicen od roku 1948 už nielen proti československému štátu, ale i proti režimu, ktorý v krajine zaviedla komunistická strana. Uplatnil sa v „Bielej légii" – razantne antikomunistickej, kresťanskej, slovensko-nacionalistickej organizácii. Jej názov sa stal aj jej programom[244]: Vzťahoval sa na bielogvardejcov, v ruskej občianskej vojne bojujúcich proti boľševikom a na antihabsburskú Československú légiu z čias prvej svetovej vojny. Biela légia samú seba definovala ako „hnutie svojpomoci obyvateľstva na ochranu ľudských práv proti komunistickému štátnemu teroru".[245] Jednou z hlavných činností tejto organizácie bola pomoc niekoľkým stovkám slovenských emigrantov. Z radov Bielej légie pochádzal Jozef Macek – najaktívnejší prevádzač, označovaný za slovenského „kráľa Šumavy". Nespočetnekrát sa mu podarilo preniknúť cez železnú oponu a previesť stovky utečencov, ktorým sa tak otvorili nové životné perspektívy alebo unikli pred väznením a odsúdením. V roku 1955 Macka pri železnej opone zadržali a odsúdili na niekoľkoročný trest odňatia slobody. Zomrel v polovici 60. rokov, krátko po svojom predčasnom prepustení zo zdravotných dôvodov.

Keďže prejsť cez železnú oponu po súši a operovať v Československu bolo čoraz ťažšie, skupina si zriadila vlastný vysielač, aby tak mohla prekonať železnú oponu zo vzduchu. Plnil úlohy s nasledujúcim obsahom: vysielanie vlastných správ a posolstiev priamo do Československa. Bezprostredný podnetom na jeho zriadenie bol rok 1948, keď československá tajná služba zasiahla srdce Bielej légie. Z okolia študenta Antona Tunegu, ktorého zadržali po jeho ceste do Viedne, zatkli sedemdesiat osôb. Tajná

---

244 „Biela légia" (založená roku 1945) manifestovala svoj program tajne v troch bodoch: 1. Ochrana slovenského národa pred komunistickým terorom; 2. Účasť na boji proti svetovému komunizmu; 3. Účasť na snahách prekonať európsky nacionalizmus. Porov. Der Spiegel 2/1950; K úlohe Vicena v „Bielej légii" porov. Varinský, Vicen.

245 Katrebová-Blehová, March, s. 252.

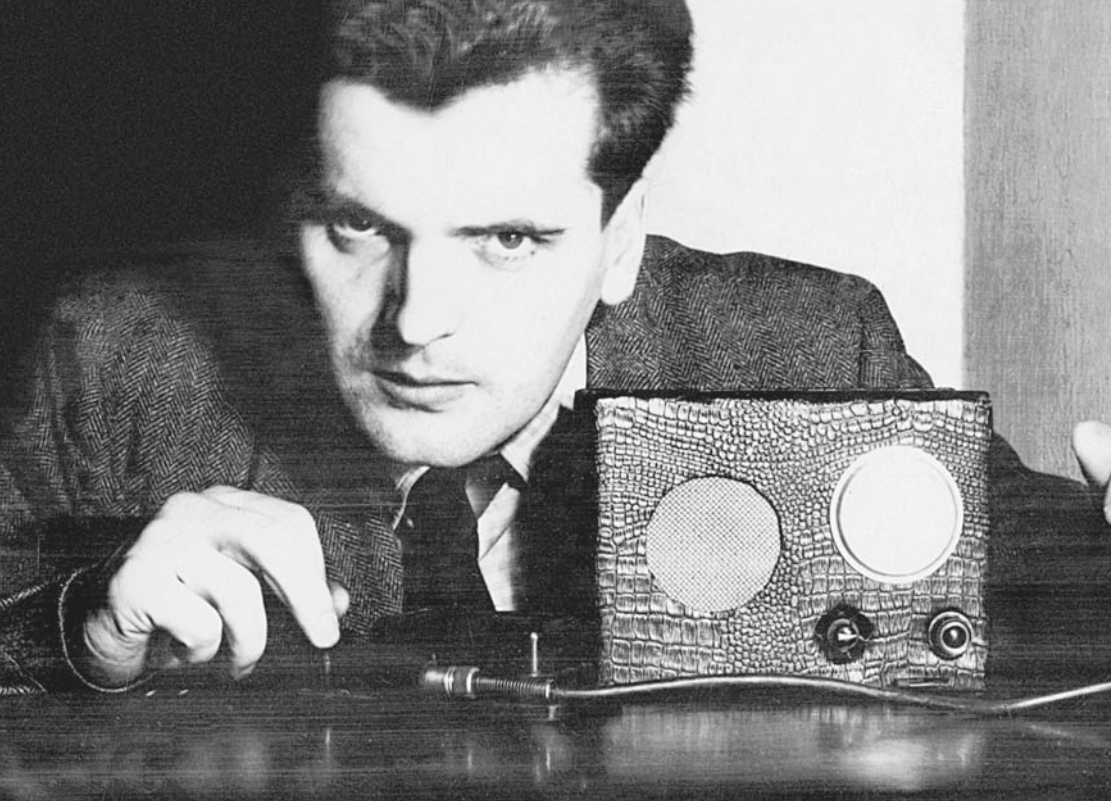

Jozef Vicen s rádioprijímačom. Zdroj: ABS

služba od nich vynútila rozsiahle priznania a potom 63 z nich dala odsúdiť na vysoké tresty, takže na dlhé roky zmizli v československých väzniciach. Trom z nich, medzi nimi aj Tunegovi, tresty odňatia slobody dodatočne zmenili na rozsudky smrti a aj ich vykonali. Aj Vicen sa ocitol na zozname československej tajnej služby. Jeho únos v roku 1949, zosnovaný ŠtB a sovietskou tajnou službou MGB, však stroskotal.[246]

Biela légia v spolupráci a s podporou amerických okupantov nakoniec uviedla vysielač do prevádzky v apríli 1950. Vysielalo sa naživo zo štúdia vo vile Mayer v hornorakúskom meste Ried im Innkreis, obývanom spolupracovníkmi CIC. Jednako dosah v pásme krátkych vĺn predstavoval približne tristo kilometrov, takže vysielač pokrýval veľkú časť Slovenska a Moravy. Prirodzene, z bezpečnostných dôvodov sa stanovište muselo do

[246] Tamtiež, s. 254. Nanajvýš rozsiahly spis ŠtB na meno Jozef Vicen sa nachádza v ABS, F. A 509, Správa vyšetrovania MV ČSR.

roku 1955 štyrikrát preložiť: v roku 1951 z Riedu do Grieskirchenu, o rok neskôr do Weißenbachu am Attersee, v roku 1953 do štajerského Bad Mitterndorfu, čiže do britskej okupačnej zóny. Takto sa podarilo uniknúť pred opakovanými zásahmi ŠtB, ktorá si do poslednej chvíle myslela, že vysielač sa nachádza na československom štátnom území.

Napriek sústavnému meneniu miesta a s tým spojenými obmedzeniami bol vysielač nadmieru úspešný. Na Slovensku Biela légia dosiahla taký vysoký stupeň známosti, že ľudia začali spontánne vytvárať skupiny antikomunistického odporu. ŠtB sa preto dostala pod obrovský tlak vyplývajúci z povinnosti dostať vysielač pod svoju kontrolu. V posledných dvoch rokoch sa uvádzali vysielania Karola Šumichrasta (1911 – 2003), katolíckeho kňaza a predsedu Slovenského sociálneho výboru v Rakúsku.

Po znovunadobudnutí plnej suverenity Rakúska v máji 1955 a odchode okupačných mocností však aj vysielač prišiel o zvláštnu ochranu západných spojencov a v dôsledku rakúskej suverenity musel svoju prevádzku ukončiť.

Preto musel aj Vicen zmeniť svoje pole pôsobnosti a premiestniť sa do oblasti, ktorú už poznal: spoľahnúť sa na sieť osobných kontaktov. Nádejal sa, že ich prostredníctvom bude môcť naďalej pokračovať vo svojom antikomunisticko-nacionalistickom poslaní. K tomu potreboval sieť agentov a prevádzačov znalých pomerov na hranici, takých, čo sa upísali veci a neľutujú nijakú námahu a neboja sa rizika, ak majú ľudí prepašovať cez hermeticky uzavretú hranicu.

Že ide o riskantnú metódu, si Vicen uvedomoval. Priveľa ľudí priveľa vie. A v prípade infiltrovania ŠtB by sa mohlo zvýšiť nebezpečenstvo. Najprv sa zdalo, že všetko prebieha v poriadku. Najmä nábor Huberta S., niekdajšieho zamestnanca Rakúskych spolkových dráh (ÖBB), to v roku 1955 akoby potvrdzoval. Nakoniec išlo – čo sa týka S. – o všetkými masťami mazaného pašeráka, ktorý mohol vykázať potrebné skúsenosti v ilegálnom obchode medzi Východom a Západom. Pre Vicena, poprípade pre CIC v Maďarsku a Československu mal zbierať rôznorodé informácie.

Pašerák menom „Puskas“

ŠtB však po S. siahla dávno pred Vicenom a tohto železničiara naverbovala pre svoje tajné zámery. Aký dôležitý bol S. pre Čechov a Slovákov, vidieť už podľa hlbokých stôp, ktoré zanechal v spisoch československých

spravodajských služieb. Jeho tajný spis obsahuje aj podrobné hodnotenie Rakúšana ako agenta ŠtB z roku 1968.[247] Hoci je skreslené subjektívnymi hodnoteniami analytikov spravodajskej služby, dá sa z neho vyčítať temer neuveriteľná kariéra človeka, profitujúceho zo studenej vojny.

Hubert S. bol syn tirolského kováča a už ako 15-ročný, čiže v roku 1943, sa stal členom „Organizácie Todt", onoho vojensky organizovaného oddielu národných socialistov, stavajúceho strategické objekty na území Tretej ríše, ktorý po smrti svojho zakladateľa a „ministra zbrojenia" Fritza Todta viedol Albert Speer. Na konci vojny bojoval S. v jednotkách Waffen-SS v Taliansku, no rýchlo sa vrátil späť do Rakúska a zamestnal sa v ÖBB. Jeho kariéra nabrala smer prudko nahor: od vlakového sprievodcu k prednostovi stanice v Innsbrucku. Podľa neskorších hodnotení ŠtB využil svoje pracovné miesto spojené s možnosťou cestovať, aby mohol začať s ďalšou kariérou pašeráka. S malým úspechom.

Ilegálna činnosť pašeráka na vedľajší úväzok stála S. štátnu službu. V roku 1953 ho zatkli v Taliansku. Dôvodom väzby boli pašerácke aktivity medzi Talianskom a Rakúskom. Vynaliezavému Tirolčanovi sa však s pomocou svojej manželky podarilo ilegálne odísť do Rakúska, a tak sa vyhnúť odsúdeniu. No aj v Rakúsku musel, samozrejme, počítať s dôsledkami, a to zo strany svojho zamestnávateľa – ÖBB. Rakúske spolkové dráhy mu dali na výber: buď disciplinárne konanie a preložia ho do skladu, alebo výpoveď. S. sa rozhodol pre druhú možnosť a rozlúčil sa s rakúskou štátnou službou.

Získané know-how mu však umožnilo ešte intenzívnejšie sa venovať svojmu ilegálnemu druhému zamestnaniu – pašeráctvu. No opäť uviazol v sieti vyšetrovateľov, tentoraz v roku 1954 v Juhoslávii. Ani toto druhé zatknutie však nezmenilo jeho plány stať sa jedným z najväčších pašerákov a čiernych obchodníkov. Vyzeralo to, akoby našiel poslanie v riskantnom modeli obchodovania. Len svoju oblasť nasadenia premiestnil od roku 1955 do Maďarska. Jeho novým partnerom sa stal Hans Dürka, ktorý mal úzke kontakty na americkú CIC a upozornil Jozefa Vicena na činorodého Tirolčana.

---

[247] ABS, F. A-34, 5151. II. správa PS – ŠtB, analytický odbor. ABS, F. A-34, 5151, II. oddelenie Pohraničnej stráže – ŠtB, – analytické oddelenie (pod vedením mjr. Václava Leníka).

Bol to Vicen, kto S. vyslal do Maďarska a Československa. O tom, že východné tajné služby ani na chvíľu neprestali byť ostražité zoči-voči k takýmto pokusom o infiltrovanie, svedčí rýchle odhalenie S. Toho už pri jednej z jeho prvých ciest do Maďarska prezradil maďarskej Štátnej bezpečnosti Államvédelmi Hatóság (ÁVH – Štátny ochranný úrad)[248] Kurt Timko, komplic z prostredia pašerákov. S. nemohol tušiť, že Timko bol špiceľ Maďarov a neskôr sa ako agent „Alfons" stal aj spolupracovníkom ŠtB.

Po svojom zatknutí ÁVH pristúpil S. na spoluprácu, a to ako dvojitý agent – pravdepodobne preto, aby ako špión unikol odsúdeniu, čo ho mohlo stáť hlavu. V úlohe maďarského agenta „Puskasa" a znovu prepustený na slobodu mohol s Kurtom Timkom naďalej pašovať cez hranicu veľké množstvo bližšie nedefinovaného „nedostatkového tovaru" a mať z toho úctyhodný zisk. S ohľadom na osoh, aký mal „Puskas" ako dvojitý agent pre maďarskú štátnu bezpečnosť, ŠtB stručne a lakonicky skonštatovala, že pritom pomohol „zlikvidovať sieť amerických agentov [v Maďarsku]".

Z „Puskasa" sa stáva „Arno"

Maďarská revolúcia na jeseň 1956, ktorá sa nakoniec skončila zvalcovaním povstania sovietskymi vojenskými oddielmi a etablovaním stalinistického systému komunistickej strany pod vedením Jánosa Kádára, v priebehu roka 1956 prerušila spojenie medzi „Puskasom" a jeho maďarskými riadiacimi dôstojníkmi. Zostáva neobjasnené, ako a prečo československá ŠtB (II. Správa ministerstva vnútra) následne prevzala S. spolu s jeho spoločníkom Kurtom Timkom.

V roku 1968 si analytici ŠtB pri pohľade späť kládli otázku, či boli udalosti v Maďarsku naozaj dôvodom premeny S., keďže ŠtB mu už devätnásť dní pred začiatkom revolúcie ponúkla spoluprácu. Okrem toho vzniklo podozrenie, že S. nadväzoval kontakty s ŠtB na príkaz americkej CIC, pre ktorú ešte stále pracoval.

V každom prípade Štátna bezpečnosť pridelila S. v roku 1956 krycie meno „Arno". V protiklade s Timkom, ktorého po potlačení maďarského povstania znovu poslali späť do jeho pôvodného operačného poľa, no i naďalej spolupracoval s S. a chodil s ním a s jeho manželkou na spoločné

[248] „Oddelenie politickej polície", maďarská Štátna bezpečnosť v rokoch 1948 až 1957.

„služobné cesty“, „Arno“ zostal pod československým vedením v operačnej oblasti Rakúsko – Československo. S jednoznačným príkazom od ŠtB: sledovanie a monitorovanie aktivít svojej vlastnej kontaktnej osoby z radov CIC – Jozefa Vicena aj s prípravou už vtedy naplánovaného únosu z Rakúska do Československa. Cieľom ŠtB bolo začať proti Vicenovi proces v Československu.

Maďarsko-československá spolupráca

Napriek odpojeniu vysielača Bielej légie zostal jej najprominentnejší exponent Jozef Vicen pre štátnu bezpečnostnú službu cieľom najvyššej priority. Už v priebehu roka 1955 Štátna bezpečnosť a aj maďarská ÁVH kuli plány na únos Jozefa Vicena. V oboch plánovaných akciách, na ktorých sa tajné služby bratských socialistických krajín viac ráz dohovárali, mali hrať dôležité role tí agenti, ktorí s Vicenom pestovali priateľské kontakty. Zatiaľ čo ŠtB pritom stavila na Huberta S. alias agenta menom „Arno“, maďarská štátna bezpečnostná služba najprv navrhovala agenta „Budaváriho“.

Po rokovaniach medzi oboma tajnými službami ŠtB napokon súhlasila s plánom Maďarov:

„Podľa nášho názoru ide o spoľahlivého a osvedčeného agenta, ktorému možno zveriť takúto úlohu […], pri ktorej agent Budavári má možnosť ho […] Vicena] pozvať k sebe do bytu [...], tam s ním popiť víno, do nápoja mu namiešať omamný prostriedok a priviesť ho k pripravenému vozidlu […].“[249]

Uskutočneniu tohto prvého maďarského plánu však predchádzala revolúcia v Maďarsku, takže Štátna bezpečnosť vzala opraty do svojich rúk a nahradila maďarského agenta vlastným. Všetko sa udialo až o niekoľko mesiacov neskôr, 2. mája 1957.

„Arno“ zasadí úder

V autobiografii si Jozef Vicen podrobne spomína na svoj únos. V tom čase býval vo Viedni na Alser Straße 32 – v susedstve OSS, ktoré k tomu akosi patrilo. Lebo už niekoľko týždňov pred príchodom okupačných vojsk západných spojencov do Viedne v auguste 1945 si Úrad strategických služieb (OSS) zriadil svoje kancelárie v budove „Allianzu“ na Alser Straße 33,

[249] Žáček, Případ, s. 20.

blízko neskoršieho hlavného stanu USFA (United States Fire Administration). Aj ubytovanie dôstojníkov sa nachádzalo v tom istom dvojpodlažnom dome, postavenom v štýle biedermeier, v hoteli „U zlatého jeleňa" – mimochodom, lokáli, ktorý pravidelne navštevoval herec Hans Moser. Od roku 1945 mali okrem OSS kancelárie v Alser Straße 33 aj Jednotka strategických služieb (SSU) a americká spravodajská služba CIC.

Keď sa Vicen vo štvrtok večer 2. mája 1957 vracal domov, odrazu sa k nemu zozadu prirútilo auto, zastalo a krátko zatrúbilo. Vicen sa otočil a zistil, že ide o jeho známeho Huberta S. Prekvapil ho, lebo podľa vedomostí, ktoré mal, sa domnieval, že S. sa od 23. apríla nachádza, tak ako to bolo nahlásené CIC, v Československu, a vráti sa až 4. mája. S. ešte na ulici poprosil Vicena o stretnutie, na ktoré by okrem neho prišla aj kontaktná osoba z Bratislavy – akýsi muž pracujúci v slovenskom podniku „Závod Mieru" a on, S., si od toho rozhovoru sľubuje cenné informácie. S. ďalej tvrdil, že informátor sa práve nachádza vo Viedni, kde býva časť jeho rodiny, a navrhol stretnutie v jednom hostinci.

Nato Vicen okamžite nastúpil k S. do auta:

„[...] domnieval som sa, že v debate s inteligentnejším človekom z Bratislavy sa viac dozviem o reakciách slovenského obyvateľstva na udalosti v Maďarsku […]"[250]

Odviezli sa spolu do Floridsdorfu – mestského obvodu na severe Viedne, do hostinca „Zur Wegscheide" (Na rázcestí) – po informátorovi však, samozrejme, ani stopa. Tu, v niekdajšej sovietskej zóne Vicen vonkoncom nepoznal miestne pomery. Pri koňaku a minerálke začal S. debatu o všeobecných témach a podrobne referoval o svojej poslednej ceste do Československa. Vicen vedel, že S. kšeftoval so striebrom, ktoré vyviezol z Československa cez Rakúsko do Švajčiarska, a vedel tiež, že československé úrady túto šmelinu kryli. Nakoniec mu dvojitý agent podal hlásenie o svojich cestách za posledné dva roky. Vicen ho o každej z týchto ciest požiadal o zopár „náhodných" informácií, ktoré on sám označoval za „necielenú špionáž". Po tom, čo sa očakávaný Slovák neobjavil ani po treťom spoločne vypitom koňaku, Vicen zaplatil účet a spoločne opustili hostinec. Sotva bol Vicen na ulici, omdlel a prebral sa, ako sme predtým povedali, až v nejakom aute.

[250] Vicen, Rokov, s. 227.

To ho však už viezli cez hranicu do Československa.[251] V aute na zadnom sedadle mu okamžite pichli ďalšiu injekciu a nakoniec ho dopravili do väznice Praha-Ruzyně.

Vo väzení a počas nespočetných výsluchov sa Vicen rozhodol, že prehovorí. Obchod s českými prokurátormi bol prostý: informácie za život. Tým si určite zachránil kožu, ibaže na základe jeho výpovedí zatvorili 180 ľudí. V následne zinscenovanom procese Jozefa Vicena odsúdili na dvadsaťpäť rokov odňatia slobody, čiže unikol trestu smrti.

Z jeho únosu vznikol bilaterálny problém. Rakúsko formálne protestovalo v Prahe. A aféra Vicen sa pre Československo stala diplomaticky nanajvýš aktuálna. 30. novembra 1957 referoval z Prahy rakúsky vyslanec Paul Wilhelm-Heininger[252] o zreteľnom úsilí československej tlače „pred svetom trochu utajiť ten nepríjemný dojem z aféry Vicen", a to pomocou zostrenej propagandy proti susednému štátu. Vicen sedel v nasledujúcich jedenástich rokoch v československých väzniciach, ale tak ako väčšinu politických väzňov aj jeho v priebehu Pražskej jari 1968 predčasne prepustili.

„Arno" sa vracia – koniec dvojitého agenta

Inak to bolo s Tirolčanom Hubertom S. Aby rozptýlil akékoľvek podozrenie, po úspešnom únose Vicena sa v závere svojho československého pobytu, o ktorom CIC vedela, presne 4. mája 1957 vrátil do Rakúska. Po návrate ho jeho americký riadiaci dôstojník dva razy, 6. mája vo Viedni a 14. mája v Garmisch-Partenkirchene, rutinne vypočúval, pýtal sa na výsledky a pozorovania počas Vicenovho pobytu v Československu. Analytici ŠtB sa dodatočne čudovali, že výsluch prebehol skôr povrchne a bez – podľa ich mienky – vtedy u amerických služieb úplne obligátnej polygrafickej kontroly (= detektora lži).

Po únose Vicena vraj ešte došlo dovedna k deviatim stretnutiam medzi S. a Hensbouroughom, počas ktorých hovorili o podrobnostiach a spôsoboch budúcej spolupráce. Posledné z týchto stretnutí sa uskutočnilo 5. novembra 1957. Po ňom nedošlo predbežne k žiadnym ďalším kontaktom me-

---

[251] OSS-Austria, Vienna Area Command, Progress Report z júla 1945, 14. august 1945, in: NARA, RG 226, E 99, B 26, F 125, cit. podľa Beera, Wien.

[252] Heininger nastúpil do služby v Prahe roku 1956, porov. o. i. Ullmann, Nachbarschaft, s. 127 – 132, ktorá sa vzťahuje hlavne na spisy rakúskeho ministerstva zahraničných vecí.

dzi CIC a Hubertom S. Až koncom roka 1958 sa Hensbourough a S. opäť stretli, a to náhodne vo Viedni. Na otázku S., prečo s ním CIC už nechce spolupracovať, vraj Hensbourough odvetil, že jeho americkí nadriadení sa rozhodli prerušiť kontakty s osobami, ktoré mali niečo spoločné s Vicenom. Kariéra v amerických službách sa tým skončila aj pre S. – bez toho, aby ho niekedy oficiálne podozrievali, že hrá dvojitú hru.

Kariéra „ako z učebnice"

Po úspešnom únose Jozefa Vicena sa S. profiloval v Rakúsku ako jeden z najlepších agentov ŠtB. Charakterové vlastnosti tohto agenta, neskôr vedeného pod krycím menom „Karel", sa opisujú ako obzvlášť vhodné.

„Ako osoba je Karel skutočne sympatický a môže si rýchlo získať dôveru a sympatie. Pôsobí ako solídny a čestný človek, je inteligentný, dôvtipný a má jedinečné kombinačné schopnosti. Orientuje sa dobre a vie sa rýchlo rozhodnúť, je smelý a jedná bezohľadne […] Na začiatku našej spolupráce nevedel vždy potlačiť svoje nedostatočné vzdelanie a návyky z polosveta."

Jedna z dôležitých „zbraní" agenta – dostatočné množstvo devíz. Zdroj: AdBIK

S. mal už počas príprav na unesenie Vicena príkaz dodávať informácie o najrozličnejších objektoch v Rakúsku, ale predovšetkým vyhľadával údaje o rôznych osobách. Napríklad poskytol mená 143 údajných pašerákov a podrobnosti o nich, na základe ktorých sa ŠtB (II. správe MV) podarilo získať prinajmenšom ďalších dvoch spolupracovníkov s krycími menami „Máj" a „Erika", ktorých identita do dnešného dňa nie je objasnená. A opäť to bol S., ktorý v rámci operácie Solux (1957 – 1963) umiestnil informátora Fuxa v podniku Swarovski v tirolskom mestečku Wattens.

O neuveriteľnej produktivite S. svedčia už fakty v číslach, dokumentujúce jeho spoluprácu s ŠtB medzi rokom 1956 a koncom roka 1967: medzi ním a spolupracovníkmi ŠtB sa uskutočnilo 124 stretnutí, prevažne na československom území, pätnásť až osemnásť z nich v NDR, dve v Rakúsku a ostatné v Mníchove; S. pricestoval deväťdesiatkrát ilegálne do Československa; vypracoval a odovzdal 844 správ, väčšinu z nich písomne, a československá strana ich zaradila do kategórie „zužitkovateľné". Aby ho bezpečne dostali na druhú stranu, dohodli s ním celkovo desať rozličných miest pri železnej opone, označených krycími menami, kde sa mohol stretnúť s kontaktnými osobami, prípadne cez ňu prejsť.

Zatiaľ čo ŠtB ustavične (a bezdôvodne) predpokladala, že rakúska Colná stráž sleduje, ako prechádza cez hranicu, S. sa minimálne pri jednom zo svojich „výletov" za železnú oponu dostal do problémov, a to vlastným zavinením. Po ilegálnom príchode do Československa 1. augusta 1958 mal nehodu na motorke požičanej v Rakúsku a utrpel ťažké zranenie. Neskôr než bolo naplánované, ešte k tomu zraneného a sanitkou ho previezli cez hranicu späť do Rakúska, čo však Štátnej bezpečnosti bolo nanajvýš nepríjemné, keďže S. prišiel do ČSR ilegálne.

Medzi rokmi 1956 a 1962 S. absolvoval veľké množstvo školení, vďaka ktorým našiel poučenie v oblasti všeobecných operatívnych zásad pri práci pre tajnú službu a naučil sa zaobchádzať s rádioprijímačmi či zakladať mŕtve poštové schránky. V prípade potreby sa jeho operačné pole rozšírilo aj na Nemeckú spolkovú republiku, ako povedzme v prípade unesenia ukrajinského nacionalistu Nikifora Horbaňuka. Horbaňuk, narodený roku 1891, si v medzivojnovom období vybral prvú Československú republiku za miesto svojho exilu. V Prahe navštevoval Ukrajinskú univerzitu a angažoval sa v ukrajinskom národnom hnutí. Na príkaz KGB[253] bol

[253] Tomek, Cold War, s. 16.

v roku 1958 unesený zo svojho mníchovského exilu Hubertom S. a agentom „Hotárkom“[254], a to v rámci akcie „Gomez“[255]. Počas prípravy absolvovali obaja agenti zvláštny výcvik, zameraný na rôzne chemické látky i technické pomôcky, a dostali sfalšované doklady. V Československu Horbaňuka odsúdili v politickom procese na dvadsať rokov odňatia slobody a po omilostení v roku 1966 ho presunuli do domova dôchodcov v meste Heřmanův Městec v okrese Chrudim, kde roku 1972 zomrel.

Hubert S. sa vypracoval na pravého špecialistu na únosy zo Západu a v roku 1962 bol pod krycím menom „Leo“ nasadený aj na účastníka protikomunistického odboja Josefa Mašína, ktorý v roku 1953 utiekol so svojím bratom z Československa a pendloval medzi Nemeckom a Rakúskom. Keďže až do začiatku Pražskej jari nebolo možno plánovaný únos z Viedne presadiť, jeho plánovanie sa zrušilo a neobnovilo sa ani po potlačení Pražskej jari.[256]

Špionáž sa vypláca

Tieto úspechy sa Hubertovi S. „vyplatili“ aj finančne. Podľa tajných spisov z roku 1968 len za akcie „Eva“ a „Gomez“ dostal na odmenách od ŠtB 260 000 šilingov (čo zhruba zodpovedalo cene šiestich nových „Volkswagenov chrobákov“). V rokoch 1956 až 1967 bolo S. vyplatených celkovo – odhliadnuc od výdavkov – prinajmenej 160 601 československých korún, 265 652 šilingov, 35 758 západonemeckých a 1 355 východonemeckých mariek. Omnoho podstatnejší význam však pre S. mala štvorročná amnestia pre pašerákov, ktorú mu poskytlo Československo. Na jej základe mohol Tirolčan naplno podporiť svoj ilegálny obchod cez železnú oponu. Aj analytici ŠtB tušili, že po spolupráci s rôznymi spravodajskými službami je pašeráctvo pre S. tou pravou hybnou silou:

„Možnosť pašovať tovar podstatne jednoduchšie ho priviedla k spolupráci s americkou tajnou službou. Nemá jasné politické stanoviská a boháčov nenávidí iba inštinktívne. Bez škrupúľ nadviazal aj spoluprácu s maďarskými orgánmi a rovnako sa ponúkol i nám v čase maďarskej kontrarevolúcie, keď bolo jeho ob-

[254] Jeho pravá identita nie je známa. Údajne pracoval v rôznych oddeleniach ŠtB, a to v rokoch 1951 až 1973 pod krycími menami Hotárek, Kraus a Maxim.

[255] K popisu únosu porov. Žáček, Akce; všeobecne k praxi ŠtB unášať ľudí zo zahraničia porov. Žáček, Odluky.

[256] Žáček, Praha.

chodovanie obmedzené. Vďaka tejto spolupráci sa ubezpečil, že má pri čiernom obchode a pašeráctve krytie, a preto svoje úlohy [pre ŠtB] vykonával s radosťou a nasadením.“[257]

Obrat, ktorý S. vytvoril z „importu a exportu“ tovaru do Československa a z neho, ŠtB odhadla za obdobie 1956 až 1968 – so zameraním na prvé štyri roky – na niekoľko miliónov šilingov. Importovaný tovar, uvedený pod označením „dovoz“: 201,91 kilogramov zlata (v hodnote okolo 8,8 miliónov československých korún), 1 962 kilogramov niklu (v hodnote necelých 19 000 šilingov), dve autá pre československé ministerstvo vnútra (v cene 26 000 šilingov), mikrobus pre československé ministerstvo vnútra (v cene 3 000 DM) a k tomu viacero tovarov, ktorých hodnota nebola uvedená, ako napríklad 1 560 náramkových hodiniek, auto pre československé ministerstvo obrany alebo auto pre jednu zo svojich početných domnelých mileniek v Československu. Tovar exportovaný pod označením „vývoz“: brilianty v hodnote viac než 64 000 šilingov, ako i viac než 83 000 DM; šperky, alkohol, fotoaparáty, textil, striebro; umelecké predmety v hodnote okolo siedmich miliónov československých korún; obraz v cene 1 000 šilingov; viac ako jeden milión československých korún v hotovosti; 6 500 ruskej „Chatky“ – plechoviek s mäsom Kraba kamčatského, a 5 000 kusov cigariet vyrobených v Československu. S. pritom v radoch spolupracovníkov ŠtB našiel dvoch angažovaných „obchodných partnerov“, ktorí ho vlastne mali kontrolovať, – svojich riadiacich dôstojníkov kapitána Jiřího Novického a majora Jiřího Fišera. Po tom, čo si „malými obchodmi“ získal dôveru oboch mužov, mohol ich riadne začleniť do svojho modelu obchodovania.

ŠtB spätne považovala za veľkú chybu, že obom riadiacim dôstojníkom ponechala toľko priestoru na manévrovanie, lebo ich spolupráca s S. sa napokon sotva sústreďovala na spravodajské potreby, ale na samotné hospodárske aspekty. Navyše, zverili mu i brizantné informácie o vlastných osobách – nielen o mimomanželských vzťahoch –, ale aj o všeobecnej práci ŠtB. Zatiaľ čo S. si z tohto zdroja osvojil dobré znalosti o štruktúre ŠtB, Novického a Fišera v roku 1960 zatkli a na základe ich služobných pochybení odsúdili.

---

[257] ABS, F. A-34, 5151. II. správa PS – ŠtB, Analytický odbor.

Úspešný muž

Tržby zo spolupráce s československou tajnou službou a pašeráctva S. investoval – podľa názoru ŠtB – do legálneho podnikania v Rakúsku, napríklad do penziónu, hotelu v Tirolských Alpách a do firmy obchodujúcej s vykurovacími zariadeniami, ktorej hodnota základného imania sa odhadovala na pol milióna západonemeckých mariek. Okrem toho v Rakúsku žil roku 1968 s manželkou a štyrmi deťmi vo vile na bližšie neurčenom mieste, ktorej hodnotu ŠtB odhadla na jeden a pol milióna šilingov.

Napriek tomu, že vystupoval ako úspešný obchodník, československí analytici v ňom i naďalej videli človeka pochybného charakteru:

„Aj keď sa v posledných rokoch zmenil na ‚seriózneho' obchodníka, stále je z neho do istej miery pašerák a priekupník. Mal a naďalej má vlastnú predstavu o morálke, cti, vernosti, o tom, ako sa treba správať na verejnosti, ako sa obliekať etc. Jeho najväčším životným cieľom bol veľký zisk a málo vynaloženej námahy. Bez ohľadu na zákonné normy alebo vlastnú povesť […]."

K tomu sa predpokladalo, že S. má vzťahy s mnohými prostitútkami a celkovo zvláštnu slabosť pre „ľahké ženy". Predovšetkým jeho vzťah s Pražankou Milenou Pronold-Chudobovou robil analytikom ŠtB starosti, pre ktorú zorganizoval formálne manželstvo s jedným západným Nemcom, a tým vycestovanie do NSR. Aj sa jej predstavil ako spolupracovník tajnej služby.

Vo svojej skutočnej vlasti – v Rakúsku bol S. „bizarná postavička", ktorá zavše strhávala na seba pozornosť rakúskej výkonnej moci. Napríklad v roku 1958 ho na prechodné obdobie zatvorili, a to pre podozrenie na pašovanie alkoholu. Podľa informácií ŠtB ho však vážnejším vyšetreniam podrobili až v roku 1961. Prinajmenšom ho vtedy varoval údajne bývalý milenec Herty Plankovej pred rakúskym štátnym policajtom z Innsbrucku Bodemom, ktorý prejavil záujem o jeho prípad. A skutočne, štátna polícia sa S. následne vypytovala, ako nadobudol svoj majetok, ba došlo i na tému špionáž. Podľa spisov ŠtB sa však S. predtým podarilo úradníka Bodema podplatiť. Napriek tomu S. v roku 1962 odňali cestovný pas a v „procese s pašerákmi" vo Viedni, v priebehu ktorého dostal od novinárov prezývku „Kráľ pašerákov", sa musel zodpovedať pred súdom za krátenie daní.

A predsa aj po smrti v roku 1991 zostal neodhalený ako „Puskas“, alias „Arno“, alias „Leo“, alias „Karel“. Ako špión, ktorý údajne do polovice 80. rokov spolupracoval s ŠtB.

Zhrnutie

Dvadsaťšesť rokov po prevrate vo východnej a stredovýchodnej Európe, po páde komunistických režimov a rozširovania EÚ o bývalé štáty „východného bloku“ bledne pomaly aj spomienka na studenú vojnu a železnú oponu, ktorá rozdelila celú Európu. Rakúsko, predovšetkým jeho spolkové krajiny Horné Rakúsko, Dolné Rakúsko i Burgenland, sa nachádzali priamo na hranici s komunistickými štátmi Maďarskom a Československom. Hranica sa stala seizmografom svetovej politiky. Každá kríza medzi superveľmocami sa tu prejavila zreteľnejšie než vo vnútrozemí. Už na diskusie okolo Solženicyna a napokon na jeho vyhostenie zo ZSSR v roku 1974 reagovali štáty Varšavskej zmluvy zostrenými kontrolami na hraniciach.

Demontáž pohraničného opevnenia, vyčistenie pásiem od mín, výsadba v pásmach smrti, zbúranie strážnych veží a vojenských pohraničných objektov nemôžu, pravdaže, vymazať drámy, ktoré sa odohrali práve v tomto úseku železnej opony. Faktom navždy zostáva, že pozdĺž rakúsko-československej hranice žaluje viac mŕtvych než pri Berlínskom múre, že posledný utečenec M. Dlabač zomrel v júli 1989, keď sa pri Bratislave pokúsil preplávať Dunaj.

Z tých tisícov zaregistrovaných alebo záznamami ani nedoložených pokusov o útek a nezákonné prekročenie hraníc sme mohli v knihe predstaviť iba mizivý zlomok – ba aj z dramatických incidentov na hranici, pri ktorých ľudia prišli o vlastnú slobodu, sme mohli ukázať iba niekoľko. Nielen preto, že sledované obdobie sme ohraničili desiatimi rokmi po skončení druhej svetovej vojny. Sú to predsa príklady typických narušiteľov hraníc: utečenci, prevádzači ľudí, pašeráci, agenti, špióni i novinári. V tomto ohľade má výskum pred sebou ešte široké pole pôsobnosti, predovšetkým pokiaľ ide o pramene viažuce sa na nemecky hovoriace krajiny a Rakúsko i na perspektívy interpretácií. Až následné štúdie budú môcť analyzovať fenomén nezákonného prekročenia hraníc v rámcových, sústavne sa meniacich podmienkach počas studenej vojny.

Na základe príkladov vybraných pre túto publikáciu sme sa pokúsili ukázať široké spektrum motívov, ktoré mali ľudia, keď na seba vzali ono neuveriteľne veľké riziko a rozhodli sa prekročiť rakúsko-československý úsek železnej opony. Na jednej strane išlo o utečencov z Československa,

ktorí si chceli zlepšiť osobnú životnú situáciu a/alebo už nevideli pre seba nijakú budúcnosť v stalinistickom režime komunistickej strany. Na druhej strane to boli ľudia, ktorých v studenej vojne vyslali do boja proti ideologickému nepriateľovi a do istej miery poslúžili ako náboje do dela. Tí prví síce často konali veľmi naivne, a to napriek obrovskému nebezpečenstvu, aké pre nich predstavoval už samotný pokus prekročiť železnú oponu, no pred sebou mali vždy zreteľný cieľ, keďže si ho sami zvolili, a celkom osobnú motiváciu. Skutočnosť, že utečencom z Československa bolo pred rokom 1955 absolútne jasné, že dosiahnuť rakúske územie ešte zďaleka neznamená byť v bezpečí a mať azyl, dokazujú extrémne príklady ozbrojených utečencov, ktorí si radšej vybrali prestrelky s rakúskymi pohraničníkmi a policajtmi, než aby sa nimi dali zajať, lebo počítali s tým, že ak ich Rakúšania zajmú a vydajú sovietskym okupantom, čaká ich odsun do Československa a následne krutý trest.

Druhá skupina, ktorá sa principiálne pohybovala v okruhu pôsobnosti početných východných a západných spravodajských služieb, riskovala život z najrozličnejších dôvodov, pričom s ideologickou motiváciou to súviselo len v zriedkavých prípadoch. Nebola to veľmi ani sociálna núdza, čo ľudí priviedla k spolupráci so spravodajskými službami. Zdá sa, že omnoho viac išlo o zmes (naskrze obmedzenej) nevedomosti o skutočnom pozadí uložených úloh a finančných stimulov, ktoré Čechoslovákov a Rakúšanov motivovali k tomu, aby úmyselne prekračovali hranicu systému. Rozsah aktivít, uskutočňovaných touto skupinou ľudí v tieni železnej opony, siahal od rozviedky a propagandy až k cieleným únosom a mnoho ráz aj k rýdzo hospodárskokriminálnym aktivitám.

Spracovanie odkazu, ktorý nám železná opona zanechala, sa v Českej republike nachádza vo svojej ranej fáze, zatiaľ čo v Rakúsku sa o ňom takmer nehovorí.

Po demontáži reálnej železnej opony treba preťať aj železnú oponu spomienok, treba ju zachrániť pred zabúdaním.

Príloha

Zoznam skratiek

A ÚPN	Archív Ústavu pamäti národa, Bratislava
ABS	Archív bezpečnostných zložiek
AdBIK	Archív Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny, Graz
ÁVH	„Államvédelmi Hatóság" – Štátny ochranný úrad (maďarská Štátna bezpečnosť v rokoch 1948 – 1957)
AZ	Arbeiter-Zeitung, Noviny robotníkov
BVT	Spolkový úrad na ochranu ústavy a boj proti terorizmu
CGV	Centraľnaja grupa vojsk – Stredná skupina vojsk (Sovietskej armády)
CI	Counter Intelligence Section – Sekcia kontrarozviedky
CIA	Central Intelligence Agency – Ústredná spravodajská agentúra USA
CIC	Counter Intelligence Corps – Oddelenie kontrašpionážneho zboru (spravodajská služba armády USA)
CIG	Central Intelligence Group – Ústredná spravodajská skupina
CIO	Czechoslovak Intelligence Office – Československý spravodajský úrad
CIS	Czechoslovakia Intelligence Service – Československá tajná služba (americké označenie)
ČSM	Československý svaz mládeže
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČTK	Česká tlačová kancelária
DDSG	Dunajská paroplavebná spoločnosť
DGER	Direction générale des études et recherches – Generálne riaditeľstvo štúdií a vyšetrovaní
DPs	Displaced persons – utečenci

DRA	Direction des Recherches en Autriche – Riaditeľstvo francúzskej tajnej služby v Rakúsku
DV	Deserter Volunteer – dobrovoľný dezertér
DZ	drôtená zátarasa
EGKS	Európske spoločenstvo pre uhlie a oceľ
EURATOM	Európske spoločenstvo pre atómovú energiu
EWG	Európske hospodárske spoločenstvo
FS	Field Security – Poľná bezpečnostná služba
FSS	Field Security Section – Sekcia Poľná bezpečnostná služba
G-2	General Staff, Section 2 (Intelligence) – Generálny štáb G-2, sekcia 2 (tajná služba)
Gestapo	tajná štátna polícia
GFK	Ženevský dohovor o právnom postavení utečencov
GÖS	Generálne riaditeľstvo verejnej bezpečnosti, Rakúsko
GRU	Glavnoe razvedyvateľnoe upravlenije – Hlavná správa rozviedky (generálneho štábu Červenej/ Sovietskej armády), ZSSR
GUKR	Glavnoe upravlenije kontrrasvedki – Hlavná správa kontrarozviedky
GULAG	Glavnoe upravlenije ispraviteľno-trudovych lagerej i kolonij – Hlavná správa nápravno-výchovných táborov a kolónií
GUPVI	*Glavnoe upravlenije* po delam *voennoplennych i internirovannych* – Hlavná správa vojnových zajatcov a internovaných
GUSchosDor	Glavnoe upravlenije dorošno-šosejnogo strojiteľstva – Hlavná správa stavby diaľnic
HK	hraničný kameň
ICB	Intelligence Coordination Branch – Oddelenie na koordináciu spravodajských aktivít
Intorg.	Intelligence Organization – Organizácia spravodajských činností
IRO	International Refugee Organization – Medzinárodná organizácia pre utečencov

JIC	Joint Intelligence Committee – Spoločný výbor tajných služieb
JICS	Joint Intelligence Coordination Staff – Spoločný riadiaci generálny štáb tajných služieb
KGB	Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti – Výbor štátnej bezpečnosti
KPÖ	Komunistická strana Rakúska
KSČ	Komunistická strana Československa
LSSAH	Leibstandarte SS Adolf Hitler – 1. tanková divízia SS
MGB	Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti – Ministerstvo štátnej bezpečnosti
MI6	Military Intelligence, Section 6 – Tajná spravodajská služba, sekcia 6
MID	Ministerstvo inostrannych del – Ministerstvo zahraničných vecí
MIS	Military Intelligence Service – Vojenská spravodajská služba
mjr.	major
MNB	Ministerstvo národnej bezpečnosti, ČSSR
MV	Ministerstvo vnútra, ČSR
MVD	Ministerstvo vnutrennych del – Ministerstvo vnútorných záležitostí
NARA	National Archives and Records Administration – Správa národných archívov záznamov, Washington D. C.
NATO	North Atlantic Treaty Organization – Organizácia Severoatlantickej zmluvy
NDR	Nemecká demokratická republika
NKGB	Narodnyj komisariat gosudarstvennoj bezopasnosti Ľudový komisariát štátnej bezpečnosti
NKO	Narodnyj komisariat oborony – Ľudový komisariát obrany
NKVD	Narodnyj kommisariat vnutrennych del – Ľudový komisariát vnútorných záležitostí
NS	národný socializmus
NS	neoficiálny spolupracovník

NSA	National Security Agency – Národná bezpečnostná agentúra
NSDAP	Národnosocialistická nemecká robotnícka strana
NSR	Nemecká spolková republika
ÖBB	Rakúske spolkové dráhy
OPS	Orgán preventívnej služby
OSS	Office of Strategic Services – Úrad strategických služieb
ÖStA	Rakúsky štátny archív, Viedeň
PS	Pohraničná stráž
RG	Record Group – skupina záznamov
RGVA	Rosijskij gosudarstvennyj voennyj archiv – Ruský štátny vojenský archív, Moskva
RSHA	Hlavný ríšsky bezpečnostný úrad
RVHP	Rada vzájomnej hospodárskej pomoci
SBZ	sovietska okupačná zóna Nemecka
SDECE	Service Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage – Služba zahraničnej dokumentácie a kontrašpionáže
SIS	Secret Intelligence Service – britská tajná spravodajská služba
SM	Sécurité Militaire – vojenská spravodajská služba
Smerť špionam	Smrť špiónom, sovietska kontrašpionáž
SMV	Sovietska správa minerálnych olejov
SNA	Slovenský národný archív, Bratislava
SOE	Special Operations Executive – Výkonný orgán osobitných úloh
SOkA	Štátny okresný archív
Sonderbd.	Sonderband – zvláštny zväzok
SR	Service de renseignements – informačná služba
SS Schutzstaffel	Ochranný oddiel NSDAP, jej ozbrojená organizácia
SSU	Strategic Services Unit – jednotka strategických služieb
Stalag	Stammlager – označenie pre väčšie tábory vojenských zajatcov v oboch svetových vojnách prvej polovice 20. st.

STO	Slovenská tajná ochrana – Slovenská tajná polícia
ŠtB	Štátna bezpečnosť, ČSR/ČSSR
TOF	Ticho-okeanskij flot – Sovietska tichomorská flotila
TU	Technická univerzita
ÚDV	Úrad dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu
UKR	Upravlenije kontrazvedki – Správa rozviedky
UKR MGB CGV	Upravlenije kontrazvedki ministerstva gosudarstvennoj bezopasnosti centraľnoj grupi vojsk – Správa rozviedky Ministerstva štátnej bezpečnosti Hlavnej skupiny ozbrojených síl
UNO	United Nations Organization – Organizácia spojených národov
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration – americká časť Správy Spojených národov pre pomoc a obnovu
USACA	United States Allied Commission for Austria – Spojenecká komisia pre Rakúsko-americkú časť
VChA	Voennaja chimičeskaja akademija – Akadémia vojenskej chémie
VVP	Vyššia vojenská prokuratúra
ZNB	Zbor národnej bezpečnosti, ČSR/ČSSR
ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík

Použitá literatúra

ABORLAT, Christoph – WÄLDNER, Christian-Alexander: Chronologie der deutsch-deutschen Teilung – eine Auswahl wichtiger Ereignisse. In: SCHWARK, Thomas – SCHMIECHEN-ACKERMANN, Detlef – HAUPTMEYER, Carl-Hans (Eds.): Grenzziehungen – Grenzerfahrungen – Grenzüberschreitungen. Die innerdeutsche Grenze 1945 – 1990. Darmstadt 2011, s. 73 – 82 (= Aborlat – Wäldner, Chronologie).

AICHINGER, Wilfried: Sowjetische Österreichpolitik 1943 – 1945 (= materiály k súčasným dejinám, zv. 1). Wien 1977 (= Aichinger, Österreichpolitik).

BACHER, Dieter – KNOLL, Harald: Spione und Stalinopfer. Die Rolle österreichischer Zivilisten in den Aktivitäten ausländischer Nachrichtendienste in Österreich 1950–1953. In: Journal of Intelligence, Propaganda and Security Studies (JIPSS), Vol. 2, Nr. 2/2008, s. 99 – 108 (= Bacher – Knoll, Spione).

BACHER, Dieter – RUGGENTHALER, Peter: Als GRU-Offizier in Österreich. Die Erinnerungen von Vitalij Nikoľskij an seinen Einsatz in Österreich 1947 – 1955. In: *Journal of Intelligence, Propaganda and Security Studies (JIPSS)*, Vol. 5, 1/2011, s. 137 – 153 (= Bacher –Ruggenthaler, GRU).

BACHER, Dieter: Austrian „spies" in the Early Cold War. The recruitment of Austrian citizens by foreign intelligence services in Austria from 1945 to 1953. In: ZALEWSKI, Paweł u. a. (Ed.): *Need to know. Intelligence and Politics. Western and Eastern Perspectives.* Warschau 2013 (= Bacher, Spies).

BACHER, Dieter: Die KPÖ und sowjetische Nachrichtendienste. Zweiseitige Kontakte im frühen Kalten Krieg. In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara (Eds.): *Stalins letzte Opfer. Verschleppte und erschossene Österreicher in Moskau 1950 – 1953.* Výskum následkov vojny, zv. 5, Wien – München 2009, s. 189 – 203 (= Bacher, KPÖ).

BEER, Siegfried: Der Agent „Ernest Cole". In: steirische berichte/štajerské správy, Nr. 3/1985, S. 16–20 (= Beer, Agent).

BEER, Siegfried: Die Geheimdienste im besetzten Österreich. In: JAGSCHITZ, Gerhard – KARNER, Stefan (Eds.): *Menschen nach dem*

Krieg – Schicksale 1945 – 1955. Schallaburg – Innsbruck 1995, s. 40 – 44 (= Beer, Österreich).

BEER, Siegfried: Monitoring Helmer. Zur Tätigkeit des amerikanischen Armeegeheimdienstes CIC in Österreich 1945 – 1950. Eine exemplarische Dokumentation. In: BRIX, Emil – FRÖSCHL, Thomas – LEIDENFROST, Josef (Eds.): *Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag.* Graz – Wien – Köln 1991, s. 229 – 234 (= Beer, Helmer).

BEER, Siegfried: Nachrichten- und Geheimdienste in Österreich, 1945 – 1955. In: KARNER, Stefan – STANGLER, Gottfried (Eds.): *„Österreich ist frei!". Der Österreichische Staatsvertrag 1955. Beitragsband zur Ausstellung auf Schloss Schallaburg 2005.* Horn – Wien 2005, S. 221 – 226 (= Beer, Geheimdienste).

BEER, Siegfried: Von Alfred Redl zum „Dritten Mann". Österreich und ÖsterreicherInnen im internationalen Geheimdienstgeschehen 1918 – 1947. In: *GuG*, 16/1997, s. 3–25 (= Beer, Dritter Mann).

BEER, Siegfried: Wien in der frühen Besatzungszeit. Erkundungen des US-Geheimdienstes OSS/SSU im Jahre 1945. Eine exemplarische Dokumentation. In: *Studien zur Wiener Geschichte. Jahrb. d. Vereins f. Geschichte der Stadt Wien 51* (1995), s. 35 – 92 (= Beer, Wien).

BEERMAN, Viktor – ROSENMAYR, Stefan: Die Asyl- und Flüchtlingspolitik Österreichs in der Zweiten Republik. In: KHOL, Andreas – OFNER, Günther – STIRNEMANN, Alfred (Eds.): *ÖJbfPol 1987.* Wien – München 1988, s. 481 – 507 (= Beerman – Rosenmayr, Flüchtlingspolitik).

BINDER, Andreas: *Der Österreichische Geheimdienst im „Kalten Krieg" (1945 – 90).* Dipl. práca, Graz 2004 (= Binder, Geheimdienst).

BIRSTEIN, Vadim: *Smersh. Stalins Secret Weapon. Soviet Military Counterintelligence in WWII.* London 2011 (= Birstein, Smersh).

BISCHOF, Günter – PELINKA, Anton – STIEFEL, Dieter (Eds.): *The Marshall Plan in Austria. Contemporary Austrian Studies*, Vol. 8. New Brunswick – London 2000 (= Bischof – Pelinka – Stiefel, Marshall Plan).

BISCHOF, Günter: *Austria in the First Cold War, 1945 – 55. The Leverage of the Weak.* New York – London 1999 (= Bischof, Austria).

BLAIVE, Muriel – MOLDEN, Berthold: *Grenzfälle. Österreichische und tschechische Erfahrungen am Eisernen Vorhang.* Weitra 2009 (= Blaive – Molden, Grenzfälle).

BLASI, Walter: Die B-Gendarmerie. In: BLASI, Walter – SCHMIDL, Erwin A. – SCHNEIDER, Felix (Eds.): *B-Gendarmerie, Waffenlager und Nachrichtendienste. Der militärische Weg zum Staatsvertrag.* Wien – Köln – Weimar 2005, s. 27 – 74 (= Blasi, B-Gendarmerie).

BLAŽEK, Petr – ŽÁČEK, Pavel: Tschechoslowakei. In: KAMIŃSKI, Łukasz – PERSAK, Krzysztof – GIESELKE, Jens (Eds.): *Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944 – 1991.* Göttingen 2009, s. 395 – 480 (= Blažek – Žáček, Tschechoslowakei).

BOOG, Horst: The WRINGER Project: German Ex-POWs as Intelligence Sources on the Soviet Union. In: BUNGERT, Heide – HEITMANN, Jan G.– WALA, Michael (Eds.): *Secret Intelligence in the Twentieth Century.* London Portland 2003, s. 83 – 91 (= Boog, WRINGER).

BOTZ, Gerhard. Theodor Körner 1873 – 1957. In: WEIßENSTEINER, Friedrich (Ed.): *Die österreichischen Bundespräsidenten. Leben und Werk.* Wien 1982, s. 162 – 206 (= Botz, Körner).

BOUVIER, Friedrich – VALENTINITSCH, Helfried (Eds.): *Graz 1945.* Histor. Jb. d. Stadt Graz, Bd. 25, Graz 1994 (= Bouvier – Valentinitsch, 1945).

CALIC, Edouard: *Reinhard Heydrich. Schlüsselfigur des Dritten Reiches.* Düsseldorf 1982 (= Calic, Heydrich).

ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce.* Brno 2005 (= Čapka – Slezák – Vaculík, Osídlení).

DÜLFFER, Jost: *Jalta, 4. Februar 1945 – der Zweite Weltkrieg und die Entstehung der bipolaren Welt.* 2. vyd., München 1999 (= Dülffer, Jalta).

EISTERER, Klaus: *Französische Besatzungspolitik. Tirol und Vorarlberg 1945/46.* Innsbruck 1991 (= Eisterer, Besatzungspolitik).

ENGELKE, Edda: *„Jeder Flüchtling ist eine Schwächung der Volksdemokratie". Die illegalen Überschreitungen am jugoslawisch-steirischen Grenzabschnitt in den Fünfzigerjahren.* Wien – Berlin 2011 (= Engelke, Flüchtling).

ENGELKE, Edda: *Wir sind durch die Mur geschwommen. Ein Fluss als Grenze zwischen zwei ideologischen Systemen in den Fünfzigerjahren.* Bad Radkersburg 2013 (= Engelke, Mur).

FUCHS, Manfred: *Der Österreichische Geheimdienst. Das zweitälteste Gewerbe der Welt.* Wien 1994 (= Fuchs, Geheimdienst).

GECESÉNYI, Lajos: Bergauf, Bergab. Ungarisch-österreichische Beziehungen 1945 – 1965. In: *Beruf(ung): Archivar. FS Lorenz Mikoletzky. Diel II.* Wien 2011, s. 1259 – 1320 (= Gecesényi, Bergauf).

GIBIANSKIJ, Leonid: Die Gründung des Rates für gegenseitige Wirtschaftshilfe. In: IBER, Walter M. – RUGGENTHALER, Peter (Eds.): *Stalins Wirtschaftspolitik an der sowjetischen Peripherie. Ein Überblick auf der Basis sowjetischer und osteuropäischer Quellen.* Publikácia Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny, zv. 19. Innsbruck – Wien – Bozen 2011, s. 21 – 41 (= Gibianskij, Gründung).

GIESELKE Jens: Deutsche Demokratische Republik. In: PERSAK, Krzysztof – GIESELKE, Jens (Eds.): *Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944 – 1991.* Göttingen 2009, s. 199 – 264 (= Gieselke, Republik).

GRIBKOV, Anatolij I.: *Der Warschauer Pakt. Geschichte und Hintergründe des östlichen Militärbündnisses.* Berlin 1995 (= Gribkov, Warschauer Pakt).

HAASIS, Hellmut G.: *Tod in Prag. Das Attentat auf Reinhard Heydrich.* Reinbek 2002 (= Haasis, Tod).

HEIDEMEYER, Helge (1961): „Antifaschistischer Schutzwall“ oder „Bankrotterklärung des Ulbricht-Regimes“? Grenzsicherung und Grenzüberschreitung im doppelten Deutschland. In: WENGST, Udo (Ed.): *Das doppelte Deutschland. 40 Jahre Systemkonkurrenz.* Eine Veröff. d. Inst. f. Zeitgeschichte. Berlin 2008, s. 87 – 109 (= Heidemeyer, 1961).

HERTLE, Hans-Hermann – NOOKE, Maria: *Die Todesopfer an der Berliner Mauer 1961 – 1989. Ergebnisse eines Forschungsprojektes des Zentrums für Zeithistorische Forschung Potsdam und der Stiftung Berliner Mauer.* Potsdam – Berlin 2011 (= Hertle – Nooke, Todesopfer).

HIRTHE, Helmut: Das Heimkehrerlager Gronenfelde – wichtige Station auf dem Weg in ein neues Leben. In: BUWERT, Wolfgang (Ed.): *Gefangene und Heimkehrer in Frankfurt (Oder).* Potsdam 1998, s. 59 – 92 (= Hirthe, Gronenfelde).

CHRISTOFOROV, Vasilij: Kalter Krieg und sowjetische Spionageabwehr in Österreich. Todesurteile im Spiegel von Archivdokumenten. In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara (Eds.): *Stalins letzte Opfer. Verschleppte und erschossene Österreicher in Moskau 1950 – 1953.*

Výskum následkov vojny, zv. 5. Wien – München 2009, s. 141 – 155 (= Christoforov, Spionageabwehr).

CHURCHILL, Winston S.: *Memoiren. Bd. 6: Der Zweite Weltkrieg. Teil 2: Triumph und Tragödie. Buch 2: Der eiserne Vorhang.* Bern 1954 (= Churchill, Memoiren).

IBER, Walter: *Die Sowjetische Mineralölverwaltung in Österreich. Zur Vorgeschichte der OMV 1945 – 1955.* Publikácia Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny, zv. 15. Innsbruck – Wien – Bozen 2011 (= Iber, Mineralölverwaltung).

IRNBERGER, Harald: *Nelkenstrauß ruft Praterstern. Am Beispiel Österreich: Funktion und Arbeitsweise geheimer Nachrichtendienste in einem neutralen Staat.* Wien 1983 (= Irnberger, Nelkenstrauß).

IVANOV, Miroslav: *Der Henker von Prag. Das Attentat auf Heydrich.* Berlin 1993 (= Ivanov, Henker).

JAMES, Robert Rhodes: *Winston S. Churchill: His Complete Speeches 1897 – 1963.* Zv. VII. New York – London 1943 – 1949 (= James, Churchill).

JARDIN, Pierre: *Französischer Nachrichtendienst in Deutschland in den ersten Jahren des Kalten Krieges, in: Wolfgang Krieger – Jürgen Weber (Eds.), Spionage für den Frieden? Nachrichtendienste in Deutschland während des Kalten Krieges.* Akademiebeiträge zur politischen Bildung. Bd. 30. München – Landsberg am Lech 1997, s. 103 – 118 (= Jardin, Nachrichtendienst).

JÍLEK, Tomáš – JÍLKOVÁ, Alena: Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989. Praha 2006 (= Jílek – Jílková, Opona).

KAMENEC, Ivan: *Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947.* Bratislava 1998 (= Kamenec, Tragédia).

KAPLAN, Karel – SVÁTEK, František: Die politischen Säuberungen in der KPČ. In: WEBE, Hermann – MÄHLERT, Ulrich (Eds.): *Terror. Stalinistische Parteisäuberungen 1936 – 1953.* Doplnené vyd. Paderborn 1998, s. 487 – 562 (= Kaplan – Svátek, Säuberungen).

KAPLAN, Karel: *Die Entwicklung des Rates für Gegenseitige Wirtschaftshilfe (RGW) in der Zeit von 1949 – 1957.* Ebenhausen 1977 (= Kaplan, Entwicklung).

KARLSCH, Rainer – ZEMAN, Zbynek: *Urangeheimnisse. Das Erzgebirge im Brennpunkt der Weltpolitik 1933 – 1960.* Berlin 2007 (= Karlsch – Zeman, Urangeheimnisse).

KARNER, Stefan – STEHLÍK, Michal (Eds.): *Österreich. Tschechien. geteilt – getrennt – vereint.* Zborník s príspevkami a katalóg k výstave o Dolnom Rakúsku 2009. Schallaburg 2009 (= Karner – Stehlík, Österreich. Tschechien).

KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara – TOMILINA, Natalja – TSCHUBARJAN, Alexander (Eds.): *Der Wiener Gipfel 1961. Kennedy – Chruschtschow.* Publikácia Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny, zv. 12. Innsbruck – Wien – Bozen 2011 (= Karner et al., Wiener Gipfel).

KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara (Eds.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955.* Publikácia Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny, zv. 4. Graz – Wien – München 2005 (= Karner – Stelzl-Marx, Rote Armee).

KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara (Eds.): *Stalins letzte Opfer. Verschleppte und erschossene Österreicher in Moskau 1950 – 1953.*Výskum následkov vojny, zv. 5. Wien – München 2009 (= Karner – Stelzl-Marx, Stalins letzte Opfer).

KARNER, Stefan – TOMILINA, Natalja – TSCHUBARJAN, Alexander (Eds.): *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968.* Publikácia Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny, zv. 9/1. Köln – Weimar – Wien 2008 (= Karner –Tomilina – Tschubarjan, Prager Frühling).

KARNER, Stefan: *Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941 – 1955.* Výskum dôsledkov vojny, zv. 1. Wien – München 1995 (= Karner, GUPVI).

KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beata: An beiden Ufern der March. Der antikommunistische Widerstand der weißen Legion. In: KARNER, Stefan – STEHLÍK, Michal (Eds.): *Österreich. Tschechien. geteilt – getrennt – vereint.* Zborník s príspevkami a katalóg k výstave o Dolnom Rakúsku 2009. Schallaburg 2009, s. 252 – 255 (= Katrebova-Blehova, March).

KERNIC, Franz: Der „Eiserne Vorhang“. Zur Geschichte des Stacheldrahtzaunes zwischen Ost- und Westeuropa. In: *Der Truppendienst*, 6/1991 (= Kernic, Eiserner Vorhang).

KLEINDEL, Walter: *Österreich. Daten zur Geschichte und Kultur.* Wien 1995 (= Kleindel, Österreich).

KNOLL, Harald – STELZL-MARX, Barbara: Sowjetische Strafjustiz in Österreich. Verhaftungen und Verurteilungen 1945 – 1955. In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara (Eds.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955.* Publikácia Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny, zv. 4. Graz – Wien – Klagenfurt 2005, s. 275 – 321 (= Knoll – Stelzl-Marx, Strafjustiz).

KOCH, Thomas: Der amerikanische Geheimdienst OSS (Office of Strategic Services) und die Widerstandsbewegungen. In: SCHULZ, Gerhard (Ed.): *Geheimdienste und Widerstandsbewegungen im Zweiten Weltkrieg.* Göttingen 1982, s. 79 – 104 (= Koch, OSS).

KOKURIN, A. I. – PETROV, N. W.: *Lubjanka. Organy VTschK–OGPU–NKVD–NKGB–MGB–MVD–KGB 1917–1991. Sprawotschnik.* Moskau 2003 (= Kokurin – Petrov, Lubjanka).

Kol.: *Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945 – 1989.* Zborník z interdisciplinárnej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala 14. – 16. novembra 2007 v Bratislave. ÚPN, Bratislava 2008 (= Aktivity NKVD/KGB).

KOMLOSY, Andrea: Wo die österreichischen an die böhmischen Länder grenzen: Kleinraum – Zwischenraum – Peripherie. In: WINKELBAUER, Thomas (Ed.): *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte.* Referáty zo sympózia „Verbindendes und Trennendes an der Grenze III/ Spojenia a rodelenia na hranici III", ktoré sa konalo od 24. do 27. októbra 1992 v meste Zwettl. Horn – Waidhofen an der Thaya 1993, s. 491 – 520 (= Komlosy, Länder).

KOPECZEK, Arnold: Die amerikanischen Waffenlager, die „Einsatzgruppe Olah" und die Staatspolizei im Kalten Krieg der fünfziger Jahre. In: SCHMIDL, Erwin A. (Ed.): *Österreich im frühen Kalten Krieg 1945 – 1958. Spione, Partisanen, Kriegspläne.* Wien – Köln –Weimar 2000, s. 101 – 117 (= Kopeczek, Waffenlager).

KOURA, Petr: Zwischen Einschüchterung und Exekution. Politische Verfolgung in der Tschechoslowakei der 1950er Jahre. In: KARNER, Stefan – STEHLÍK, Michal (Eds.): *Österreich. Tschechien. geteilt – getrennt –*

vereint. Zborník s príspevkami a katalóg k výstave o Dolnom Rakúsku 2009. Schallaburg 2009, s. 108 – 113 (= Koura, Einschüchterung).

KOWALCZUK, Ilko-Sascha. *17. 6. 1953: Volksaufstand in der DDR*. Bremen 2003 (= Kowalczuk, Volksaufstand).

KRAMER, Mark: Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1944 – 1953. In: TISMANEANU, Vladimir (Ed.): *Stalinism Revisited. The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe*. Budapest 2009, s. 50 – 102 (= Kramer, Stalin).

LARMOLA, Heikki: *The „Czechoslovak Path": A Communist Route to Power Monopoly in 1943 – 1948 within the Framework of „Mitteleuropa", Great Power Setting, and the Soviet Spere of Interests. A Neorealist and Historical Approach*. Helsinki 2003 (= Larmola, Path).

LEFFLER, Melvyn P. – WESTAD, Odd Arne (Eds.): *The Cambridge History of the Cold War*. Vol. 1. Origins. Cambridge 2010 (= Leffler – Westad, Cold War).

LOIDOL, Norbert – SANDGRUBER, Roman: Der Eiserne Vorhang. Die Geschichte – das Ende – die Mahnung. In: Der Eiserne Vorhang/Železná opona. Katalóg k mimoriadnej výstave, Vojenskohistorické múzeum, Wien 2001, s. 15 – 52 (= Loidol – Sandgruber, Eiserner Vorhang).

LOZOVIUKOVÁ, Kateřina: Tod am „Eisernen Vorhang". Österreichische Opfer an der tschechoslowakisch-österreichischen Grenze ab 1948. In: Verein zur Dokumentation der Zeitgeschichte/Spolok na dokumentovanie súčasných dejín (Eds.): Schauplatz Eiserner Vorhang. Europa: gewaltsam geteilt und wieder vereint. Weitra 2012 (= Lozoviuková, Tod).

LUGOSI, József, Keine Grenze wie jede andere. Technische Aspekte des Eisernen Vorhangs. In: Der Eiserne Vorhang/Železná opona. Katalóg k mimoriadnej výstave, Vojenskohistorické múzeum, Wien 2001, s. 83 – 94 (= Lugosi, Grenze).

LUKEŠ, Igor: *At the Edge of the Cold War. American Diplomats and Spies in Postwar Prague*. Oxford 2012 (= Lukeš, Edge).

LUKEŠ, Igor: Ein nachrichtendienstliches Versagen. Die Amerikaner und die kommunistische Machtergreifung in der Tschechoslowakei 1948. In: *VjHfZG*, 2/2007, s. 210 – 217 (= Lukeš, Versagen).

LUKEŠ, Igor: *Rudolf Slánský: His Trials and Trial. Cold War international Project*. Working Paper No. 50. Washington. (= Lukeš, Slánský).

LUKEŠ, Igor: Showdown in der Kapelle. Der tschechoslowakische Geheimdienst 1968. In: KARNER, Stefan – TOMILINA, Natalja – TSCHUBARJAN, Alexander (Eds.): *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968.* Publikácia Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny, zv. 9/1. Köln – Weimar – Wien 2008, s. 791 – 805 (= Lukeš, Showdown).

LUKEŠ, Igor: The Czech Road to Communism. In: NAIMARK, Norman – GIBIANSKI, Leonid (Eds.): *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944 – 1949.* Boulder 1997, s. 243 – 265 (= Lukeš, Road).

LUNDESTAD, Geir: *East, West, North, South. Major Developments in International Politics since 1945.* 4. Aufl., Oxford 1999 (= Lundestad, East).

LURJE, V. M. – KOTSCHIK, V. Ja.: *GRU. Dela i ljudi.* St. Petersburg – Moskau 2002 (= Lurje – Kotschik, GRU).

Marktgemeinde Asten. Vergangenheit und Gegenwart. Marktgemeinde Asten (vyd.). Ried im Innkreis 2003 (= Asten, Marktgemeinde).

MARTIN-SMITH, Patrick: *Widerstand vom Himmel. Österreicheinsätze des britischen Geheimdienstes SOE 1944.* Wien 2004 (= Martin-Smith, Widerstand).

McDONALD, Callum: *The Killing of Reinhard Heydrich: The SS „Butcher of Prague".* London 1998 (= McDonald, Killing).

MEDVECKÝ, Matej – SIVOŠ, Jerguš – JAŠEK, Peter: *Following the Footsteps of Iron Felix. The State Security in Slovakia 1945 – 1989.* Bratislava 2012 (= Medvecký – Sivoš – Jašek, Footsteps).

MITTAG, Jürgen: *Kleine Geschichte der Europäischen Union. Von der Europaidee bis zur Gegenwart.* Münster 2008 (= Mittag, Geschichte).

MÖCHEL, Kid: *Der geheime Krieg der Agenten. Spionagedrehscheibe Wien.* Hamburg 1997 (= Möchel, Krieg).

MORAVEC, František: *Master of Spies. The Memoirs of General Frantisek Moravec.* London 1975 (= Moravec, Master).

MÜNKEL, Daniela: Kontrolle und Überwachung im Grenzraum. Das Beispiel des Kreises Halberstadt. In: SCHWARK, Thomas – SCHMIECHEN-ACKERMANN, Detlef – HAUPTMEYER, Carl-Hans (Eds.): *Grenzziehungen – Grenzerfahrungen – Grenzüberschreitungen. Die innerdeutsche Grenze 1945 – 1990.* Darmstadt 2011, s. 231 – 235 (= Münkel, Kontrolle).

NAVARA, Luděk: *Vorfälle am Eisernen Vorhang.* Straubing 2006 (= Navara, Vorfälle).

NEGUSCHEWSKI, Axel: Salzwedel. Der Fall Hans F. Franck – Die Selbstschussanlage SM-70. In: SCHWARK, Thomas – SCHMIECHEN--ACKERMANN, Detlef – HAUPTMEYER, Carl-Hans (Eds.): *Grenzziehungen – Grenzerfahrungen – Grenzüberschreitungen. Die innerdeutsche Grenze 1945 – 1990.* Darmstadt 2011, s. 190 – 194 (= Neguschewski, Salzwedel).

NIKOLSKIJ, Vitalij: *GRU w gody Welikoj otetschestwennoj wojny.* Moskau 2005 (= Nikolskij, GRU).

ORTNER, M. Christian: Die amerikanischen Waffendepots in Österreich. In: BLASI, Walter – SCHMIDL, Erwin A. – SCHNEIDER, Felix (Eds.): *B-Gendarmerie, Waffenlager und Nachrichtendienste. Der militärische Weg zum Staatsvertrag.* Wien – Köln – Weimar 2005, s. 155 – 170 (= Ortner, Waffendepots).

OTTO, Reinhard: *Gestapo und sowjetische Kriegsgefangene im deutschen Reichsgebiet 1941/42.* München 1998 (= Otto, Gestapo).

PACNER, Karel: Československo vezvláštních službách. Díl III. Praha 2002 (= Pacner, Služba).

PARRISH, Scott D. – NARINSKY, Mikhail M.: *New Evidence on the Soviet Rejection of the Marshall Plan, 1947: Two Reports. Cold War International History Project.* Working Paper No. 9. Washington 1994 (= Parrish – Narinsky, Evidence).

Pavel Žáček, Akce „Gomez". Únos Nikifora Horbaňuka z Mnichova, in: Pamäť národa, 2011, č. 2, S. 57–72.

PEČATNOV, Vladimir: *Stalin, Ruzweľt, Trumen: SSSR i SSchA v 1940-x gg. Dokumentaľnye otscherki.* Moskau 2006 (= Petčatnov, Stalin).

PEČATNOV, Vladimir: *The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post-War Relations with the United States and Great Britain. Cold War International History Project.* Working Paper No. 13. Washington 1995 (= Petschatnow, Big Three).

PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop: *Agenti-chodci na popravišti. Kurýři západních zpravodajských služeb, popraveni v letech 1949 – 1958.* Cheb 2010 (= Pejčoch – Tomek, Agenti).

PETROV, Nikita: Die Inneren Truppen des NKVD/MVD im System der sowjetischen Repressionsorgane in Österreich 1945 – 46 In: KARNER,

Stefan – STELZL-MARX, Barbara (Eds.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955.* Publikácia Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny, zv. 4. Graz – Wien – München 2005, s. 219 – 240 (= Petrov, Truppen).

PETROV, Nikita: Die militärische Spionageabwehr in Österreich und die Todesstrafe. Struktur, Funktionen, Praxis. In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara (Eds.): *Stalins letzte Opfer. Verschleppte und erschossene Österreicher in Moskau 1950 – 1953.* Výskum následkov vojny, zv. 5. Wien – München 2009, s. 79 – 96 (= Petrov, Spionageabwehr).

PIRKER, Peter: Politik im Schatten oder Schattenspiele? SOE und das österreichische politische Exil in Großbritannien. In: *Journal of Intelligence. Propaganda and Security Studies (JIPSS)*, Vol 2, No. 2/2008, s. 23 – 54 (= Pirker, Politik).

PORCH, Douglas: *The french secret services. From the Dreyfus Affair to the Gulf War.* New York 1995 (= Porch, Services).

POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny v akci*. Vizovice 2003 (= Pospíšil, Hyeny v akci).

POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny*. Vizovice 1998 (= Pospíšil, Hyeny).

První Správa. Československá rozvědka v dokumentech 1945 – 1990. Praha, ÚZSI (Úřad pro zahraniční styky a informace) 2000 (= Ministerstvo vnitra, Správa).

PULEC, Martin: Die Bewachung der tschechoslowakischen Westgrenze zwischen 1945 und 1989. In: ŽÁČEK, Pavel – FAULENBACH, Bernd – MÄHLERT, Ulrich (Eds.): *Die Tschechoslowakei 1945/48 bis 1989. Studien zur kommunistischen Herrschaft und Repression*. Leipzig 2008, s. 131 – 152 (= Pulec, Bewachung).

PULEC, Martin: Operace československých zpravodajských služeb na státních hranicích po roce 1948. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 8/2010, s. 126 – 138 (= Pulec, Operace).

PULEC, Martin: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek – Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Praha 2006 (= Pulec, Organizace).

PULEC, Martin: Případ Masna. In: *Securitas Imperii*, 2005, č. 12, s. 227 – 245 (= Pulec, Případ).

PUSTEJOVSKY, Otfrid: *Stalins Bombe und die „Hölle von Joachimsthal". Uranbergbau und Zwangsarbeit in der Tschechoslowakei nach 1945. Geschichte*, zv. 87. Münster 2009 (= Pustejovsky, Bombe).

RATHKOLB, Oliver: Kalter Krieg und politische Propaganda in Österreich 1945 – 1950. In: HANSEL, Michael – ROHRWASSER, Michael (Eds.): *Kalter Krieg in Österreich. Literatur – Kunst – Kultur.* PROFILE zv. 17, Wien 2010, s. 11 – 34 (= Rathkolb, Kalter Krieg).

RAUCHENSTEINER, Manfried – HAM, Claudia (Eds.): *Sorry guys, no gold! Die amerikanischen Waffendepots in Österreich.* Wien 1998 (= Rauchensteiner – Ham, Gold).

SANDEN, Erika: *Das Kriegsgefangenenlager in Nürnberg-Langwasser.* Nürnberg 1993 (= Sanden, Kriegsgefangenenlager).

SAUER, Hans – PLUMEYER, Hans-Otto: *Der Salzgitter-Report.* München 1991 (= Sauer – Plumeyer).

SAYER, Ian – BOTTING, Douglas: *America's secret Army. The untold story of the Counter Intelligence Corps.* London – Glasgow 1989 (= Sayer – Botting, Army).

SCHMIDL, Erwin A.: Die „Formative Phase" des Kalten Krieges. In: KARNER, Stefan – REITER, Erich – SCHÖPFER, Gerald (Eds.): *Kalter Krieg. Beiträge zur Ost-West-Konfrontation 1945 bis 1990. Unserer Zeit Geschichte*, zv. 5, Graz 2002, s. 19 – 30 (= Schmidl, Phase).

SCHNEIDER, Felix: „Military Security" und „Public Safety". Zur Arbeit des Kontroll- und Sicherheitsapparates der britischen Besatzungsmacht in der Steiermark 1945 – 1948. In: ABLEITUNGER, Alfred – BEER, Siegfried – STAUDINGER, Eduard G. (Eds.): *Österreich unter alliierter Besatzung 1945 – 1955.* Wien – Köln – Graz 1998, s. 465 – 493 (= Schneider, Security).

SCHNEIDER, Felix: Zur Tätigkeit des militärischen Geheimdienstes FSS und des Public Safety Branch in Graz 1945 – 1947. In: BOUVIER, Friedrich – VALENTINITSCH, Helfried (Eds.): *Graz 1945. Histor. Jb. d. Stadt Graz*, zv. 25, Graz 1994, s. 215 – 233 (= Schneider, FSS).

SCHRIFFL, David: Austria and Czechoslovakia, under Specific Consideration of Austrian-Slovak Relations, 1945–1989. In: SUPPAN, Arnold – MUELLER, Wolfgang (Eds.): *Peaceful Coexistence or Iron Curtain. Austria, Neutrality, and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955 – 1989.* Wien – Berlin 2009, s. 337 – 362 (= Schriffl, Austria).

SCHRÖTER, Lothar: *Die NATO im Kalten Krieg. Die Geschichte des Nordatlantikpaktes bis zur Auflösung des Warschauer Vertrages. Eine Chronik.* 2 zv. Berlin 2009 (= Schröter, NATO).

SIDOR, Karol – VNUK, František: *Andrej Hlinka 1864 – 1938.* Bratislava 2008 (= Sidor – Vnuk, Hlinka).

SNOWDEN, Ethel: *Through Bolshevik Russia*. London 1920 (= Snowden, Russia).

STÖVER, Bernd: *Der Kalte Krieg 1947 – 1948. Geschichte eines radikalen Zeitalters.* München 2007 (= Stöver, Kalter Krieg).

SVOBODA, Libor: Život a dílo Miloše Knorra. In: *Paměť a dějiny*, 3/2008, s. 44 – 54 (= Svoboda, Knorr).

ŠEDIVÝ, Zdeněk: *Světlana: I. partyzánská brigáda Jana Žižky z Trocnova.* Vimperk 1997 (= Šedivý, Světlana).

TESSIN, Georg: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg.* Zv. 2, Die Landstreitkräfte 1 – 5. Osnabrück 1973 (= Tessin, Verbände).

TOMEK, Prokop: Kurier des Westens. Die Geschichte eines Rapšacher Sohnes. In: LAUSSEGGER, Armin – LESIAK, Philipp: *Schauplatz Eiserner Vorhang. Europa: Gewaltsam getrennt und wieder vereint.* Weitra 2012, s. 42 – 47 (= Tomek, Kurier).

TOMEK, Prokop: *On the Cold War Front. Czechoslovakia 1948 – 1956.* Praha 2009 (= Tomek, Cold War).

TŮMA, Oldřich: Das kommunistische Regime in der Tschechoslowakei und seine Gegner. Phasen, Zäsuren und Generationen der Opposition 1948 – 1989. In: BISPINCK, H. – DANYEL, J. – HERTLE, H. H.– WENTKER, H. (Eds.): *Aufstände im Ostblock. Zur Krisengeschichte des realen Sozialismus.* Berlin 2004, s. 309 – 333 (= Tůma, Regime/Režim).

TŮMA, Oldřich:The Marshall Plan and Czechoslovakia. In: ZUB, Alexandru – SOLOMON, Flavius (Eds.): *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, Analogies, Consequences.* Iasi: Polirom 2003, s. 67 – 76 (= Tůma, Marshall Plan).

ULLMANN, Paul: *Eine schwierige Nachbarschaft. Die Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Tschechoslowakei von 1945 – 1968.* Wien 2006 (= Ullmann, Nachbarschaft).

UMBACH, Frank: *Das rote Bündnis. Entwicklung und Zerfall des Warschauer Paktes 1955 bis 1991.* Berlin 2005 (= Umbach, Bündnis).

VANĚK, Pavel: *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955.* Praha 2008 (= Vaněk, Pohraniční stráž).

VANĚK, Pavel: Vojenská kronika 4. znojemské pohraniční brigády 1945 – 1955. Edice dokumentů. Praha 2009 (= Vaněk, Kronika).

VARINSKÝ, Vladimír: *Jozef Vicen a Biela légia.* Banská Bystrica 2003 (= Varinský, Vicen).

VAŠKO, Václav: *Ne vším jsem byl rád*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2001 (= Vaško, Kostel).

VICEN, Jozef: Osudy exulantov. In: *Slovenský povojnový exil*. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine 27. – 28, júna 1996. Martin 1998, s. 65 – 79 (= Vicen, Osudy).

VICEN, Jozef: *Vo víroch rokov 1938 – 1998.* Bratislava, Lúč 1999 (= Vicen, Rokov).

WEBER, Hermann – MÄHLERT, Ulrich (Eds.): *Terror. Stalinistische Parteisäuberungen 1936 – 1953.* Rozšírené vyd. Paderborn 1998 (= Weber – Mählert, Terror).

WETTIG, Gerhard: *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958. Korrekturen an Stalins Erbe, Chruschtschows Aufstieg und der Weg zum Berlin-Ultimatum. Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte.* Zv. 82. München 2011 (= Wettig, Politik).

WILKE, Manfred: *Der Weg zur Mauer. Stationen der Teilungsgeschichte.* Berlin 2011 (= Wilke, Weg).

WINDISCH, Brigitta: *Kommen Bleiben Gehen. Südosteuropäische Flüchtlinge in der Steiermark (1945 – 1992).* Wien – Köln – Weimar 1994 (= Windisch, Kommen).

ZWASS, Adam: *Der Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe 1949 bis 1987.* Wien 1988 (= Zwass, Rat).

ŽÁČEK, Pavel – FAULENBACH, Bernd – MÄHLERT, Ulrich (Eds.): *Die Tschechoslowakei 1945/48 bis 1989. Studien zur kommunistischen Herrschaft und Repression.* Leipzig 2008 (= Žáček, Akce).

ŽÁČEK, Pavel: Odluky osob v padesátých letech (únosy v režii československé Státní bezpečnosti). In: BABKA, Lukáš – VEBER, Václav (Eds.):

Za svobodu a demokracii III., Třetí (protikomunistický) odboj. Hradec Králové 2002, s. 117 – 141 (= Žáček, Odluky).

ŽÁČEK, Pavel: Pomsta Prahy – pokus ó unos Ctirada a Josefa Mašínových. In: *Pamäť národa*, 2005, č. 4, s. 26 – 32 (= Žáček, Prahy).

ŽÁČEK, Pavel: Případ „Albert Széplaki" Maďarské plány agresivního únosu Jozefa Vicena. In: *Pamäť národa*, 2006, č. 1, s. 19 – 29 (= Žáček, Případ).

Dr.h.c. prof. Stefan Karner, člen predstavenstva Inštitútu hospodárskych, sociálnych a podnikateľských dejín Univerzity Graz, ako i vedúci a zakladateľ Inštitútu Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny Graz – Viedeň – Klagenfurt. Od roku 1990 báda v ruských archívoch, získal titul Rakúsky vedec roka (1995); je spolupredseda Rakúsko-ruskej komisie historikov. Napísal vyše 40 kníh a asi 350 vedeckých článkov.

Karner zastáva viacero verejných funkcií a je členom mnohých vedeckých spoločností doma i v zahraničí. Pod jeho vedením sa uskutočnili početné veľké výstavy, naposledy „Rakúsko – Česko" (Dolnorakúska krajinská výstava, 2009) a „90 rokov Republiky Rakúsko" (Parlament Viedeň, 2008/09). Udelili mu viacero domácich a zahraničných vysokých vyznamenaní, naposledy vo Vatikáne, a to pápežský Rytiersky rád sv. Gregora Veľkého.

OSUDY MEDZI DYJE A MORAVOU

Železná opona medzi Rakúskom a Československom patrila počas studenej vojny k najprísnejšie stráženým zakázaným pásmam. Pri Dyje a Morave zomrelo bezmála toľko utečencov ako pri Berlínskom múre. Smrteľné tragédie súviseli so špionážou, zradou, so zavlečením alebo s útekom. Za nitky v pozadí ťahali československé tajné služby – ponad svoju husto popretkávanú sieť v celom Rakúsku, centrály mali v Salzburgu a vo Viedni.

Stefan Karner a jeho vedecký tím Inštitútu Ludwiga Boltzmanna získali pomocou archívov a inštitútov v Prahe, Brne a Bratislave prvý raz prístup k tajným spisom, dovtedy držaným pod zámkou. Početné prípady hovoria o tragédiách, ktoré sa udiali na rakúsko-československých hraniciach do polovice 50. rokov a ktoré chcel československý komunistický režim navždy zahaliť rúškom mlčania.

ISBN 978-80-89335-72-5